

एक्सन एड-नेपाल
(ActionAid Nepal)
काठमाडौं

नेपालमा आगलागी खतराको परिदृश्य र
आगलागी जोखिम व्यवस्थापनका अगाडि देखिएका चुनौतीहरु
(Fire hazard Scenerio in Nepal and Challenges ahead in
Fire Risk Management) बारे अध्ययनको
अन्तिम प्रतिवेदन

डिसेम्बर, २००७

वातावरण तथा प्रकोप व्यवस्थापन केन्द्र, कुपण्डोल, ललितपुर
Center for Environment and Fire risk Management (CEDIM)

Kupandole, Lalitpur,

पोष्ट बक्स नं: २०९२६, काठमाडौं, नेपाल

फोन नं: २११२१३८, फ्याक्स नं: ५२३६४६

विषय सूचि

<u>विषय</u>	<u>पेज नं</u>
अध्ययन पृष्ठभूमि र यसको उपादेयता	९
ग्रन्थ पुनरावलोकन	१४
नेपालमा आगलागी खतराको परिचय	३८
नेपालका विभिन्न नगरपालिकामा आगलागी घटनाको परिदृश्य तथा आगलागीको जोखिम व्यवस्थापन क्षमता	४४
आगलागी जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, नियम, कानुनहरुको पुनरावलोकन	६७
समग्र विश्लेषण	८२
सिफारिशहरु/अगाडिको बाटो	८८
सन्दर्भ सामग्री	९४
<u>परिशिष्ट</u>	
स्थलगत अध्ययनका क्रममा केही नगरपालिकाहरुका बारुणयन्त्र शाखाका कर्मचारीसँगको कराकानी, छलफलका टिपोटहरु	९८
नयां विपद् व्यवस्थापन नीति	११८
सचेतना सामग्री	१३१

केही शब्दावलीहरू (Glossary)

प्रकोप (Disaster): समूदायमा उपलब्ध स्रोत र आफ्नै क्षमताले टार्न अथवा पार पाउन नसक्ने खालको कुनै घटना भयो भने, त्यसलाई प्रकोप भनिन्छ। त्यस्ता प्रकोपले समूदाय अथवा समाजको मानविय, आर्थिक, वातावरणीय पक्षमा व्यापक क्षति पुऱ्याएको हुन्छ।

खतरा (Hazard): कुनै पनि भौतिक अथवा मानवीय गतिविधि जसले ठूलो मात्रामा क्षति पुऱ्याउन सक्छ र जसले मानवीय क्षति, सम्पत्ति नास, सामाजिक-आर्थिक पक्षमा तहसनहस र वातावरणमा समस्या उत्पन्न गर्दछ।

न्यूनीकरण (Mitigation): कुनै पनि संरचनागत र संरचनाविहिन उपाय अवलम्बन गरेर प्रकोप अथवा खतराबाट हुने कुनै पनि प्रकारको क्षतिलाई कम गर्ने कार्यलाई न्यूनीकरण भनिन्छ।

आगो: अक्सिजन (Oxygen) र इन्धन (Fuel) सँग घर्षण (Friction) वा ताप (Heat) मिसिँदा हुने रसायनिक प्रतिक्रियाबाट उत्पन्न शक्तिको अनुभूतिलाई आगो भनिन्छ।

अग्नि नियन्त्रण (Fire Prevention): आगलागी हुनुबाट बच्नका लागि प्रयोग गरिने वचावका उपायहरूलाई नै अग्नि नियन्त्रण (Fire Prevention) भनिन्छ।

अग्नि नियन्त्रक टोली (Fire Brigade): आगलागीको बेला आगोसँग लडेर समूदायमा जन र धन दुवैको ठूलो क्षति हुनबाट जोगाउनका लागि गठन गरिएको अत्यावश्यक संस्था हो। अग्नि नियन्त्रण सेवा (Fire Brigades) ले सुरक्षा नियमअन्तर्गत बसेर आगो नियन्त्रणको लागि काम गर्दछ।

आगो निभाउने यन्त्र (Fire Extinguisher): पानी, फोम, तरल ग्यास र सुख्खा रसायन वा पानी र फोम, तरल ग्यास सुख्खा रसायन सबैको प्रयोग गरी आगो निभाउन प्रयोग गरिने यन्त्र।

EXECUTIVE SUMMARY

Nepal is considered quite vulnerable to various types of natural fire risks such as earthquake, floods, landslides, fires, lightening, avalanche, glacier lake outburst (GLOFs) and so on. Among them, floods, landslides and fire hazards claim large number of lives and properties every year. A wide array of physiographical, geological, ecological, meteorological, demographic factors, awareness of people and others contributes to the disaster occurrence in the country. Major factors contributing to disasters are rapid population growth, slow economic development, a high degree of environmental deterioration, fragility of the land mass, high elevation of the mountain slopes and inadequate efforts in disaster preparedness.

Fire hazard is one of the disaster causing loss of large number of lives and properties every year in Nepal. Country has paid heavy price due to fire outbreaks occurred time to time in the past for hundreds of years. It has also severe type of social and economic implications in the society. The number of small fire incidents has a cumulative effect throughout the country. For every some years, there's incident of major fire outbreak causing significant loss of lives and properties in Nepal. Incidence of fire outbreaks in Manglung, districts headquarter of Terhathum and Pashupatinagar, eastern town in Ilam district before some years ago can be taken as examples of major fire outbreaks. Every year hundreds of our settlements in the southern plain of Terai suffer from fire outbreaks in the months of thunder and windstorms. Majority of the village huts are composed of dry straw and wooden framework, most of them are more susceptible to fire and spread of such a hazard destroys maximum of its settlements. Most of the fire risks occur during summer, when temperatures are high and strong winds occur. Most of the fire problems occur during March to May.

In this background, the major objectives of this study are scenario of fire hazard in Nepal, review of the policy, law and legislation related to fire hazard particularly focusing the impact of emergency and fire risk and institutional capacity of various municipalities of Nepal to fight with fire hazard. The study methodology includes review of secondary documents; designing of instruments (checklist, guide questions), interaction with duty bearers, right holders and stakeholders associated with fire risk management; collection of field data, and analysis and reporting.

Every year, several cases of fire outbreaks in rural and urban area of Nepal have been recorded by Ministry of Home Affairs. Rural area of Terai region has suffered much more from frequent incidences of fire outbreaks. Most of the fire incidences have been found to be occurred in dry and summer season, festive season and crop harvesting period and loadshedding time. Fire outbreaks in rural area are due to various reasons: e.g. poor handle of fire for cooking and other purposes, and lack of adequate fire safety measures. Similarly, incidence of fire outbreaks in urban area has also caused heavy loss every year. Electric short circuit, poor wiring system, poor handling of gas cylinder, stoves and human negligence are the major contributing factors for incidence of fire outbreak in urban area. There could be number of reasons for frequent occurrence of fire outbreak in Nepal such as widespread use of easily combustible construction materials, wind, low awareness among people about safe handling of fire. In Nepal, shelter (building) is taken as major property of individual family and people have to lose their shelter along with other valuable properties in fire outbreaks that could ultimately lead them into vicious circle of poverty.

The fire service in Nepal is known by the 'Barun Yantra Karyalaya'. The fire service started its first office in Nepal in Kathmandu, the capital city of the country in 1937 with a single 'MORISH' (England made) Vehicle. Slowly, it was extended to other city areas also. Fire service has been, however, reached only in 32 cities of the country. Adequate service has not been provided to the people even in those places where the offices of the service have been established due to the lack of the adequate trained manpower, economic resources and other facilities. Significant percent of the city people have a little idea about this service. Most of the people living in the remote and rural area have not heard even the name of this service.

There has been done very little in dissemination of the knowledge, the importance of this service to the various sections of the society. How to prevent the fire from being caught, what protection measures should be taken, how to control fire and how can be reduced the loss of life and property caused by fire each year are not known to majority of the people of the country. If fire is caught people follow the conventional method of fighting with fire. But, because of the increasing population, urbanization, industrialization, the use of chemicals, electric ties, forests, aerodrome and the construction of big buildings, the fire occurrences are increasing day by day and the conventional ways of fighting with it may not function well sometimes. Limited capacity and resources available in fire brigade section of various municipalities are not sufficient to cope with these ever increasing incidents of fire. Firefighters have to risk their lives to extinguish the fire in normal uniform. Very few of them are skilled and most of them have not received any proper training. Some of the established firefighter services are being closed because of the resource constraint and the people are deprived of it. Many of the fire brigades are also lacked of facilities for communication and other necessary fire safety measures. It has been also found that most of the municipalities also do not have any provisions for emergency water tank, emergency phone number to inform about fire incidence, implementing building code and proper city that can facilitate emergency rescue and response in case of fire outbreaks.

There has not been a significant progress in the fire risk management endeavor in Nepal. Though there is a provision of Natural Disaster Relief Act (NDRA) 1982 of Government of Nepal, strong commitment from the government machinery still lacks. In Nepal, some initiation on formulation of strategy and legislation are seen to cope with the fire hazard problems. There are various plans, strategies, policies and legislation that have been spelt out for the provision of the fire outbreaks under fire risk management. These policies, plans and strategies includes Disaster Preparedness Plan of Government of Nepal, Tenth Five Year Plan (2002-2007), National Action Plan (NAP), Local Self-Governance Act (1999), Building Act (1987) and Building Conservation Act (1993). New Disaster Management Strategy, Policy and Disaster Management Act have been also drafted about one year ago (in 2007) by Ministry of Home Affairs in association with OXFAM Nepal and NCDM. Till now, the government has limited its effort on rescue and relief tasks and it makes no sense unless due

attention is paid to fire risk preparedness, planning and mitigation measures. However, various community based fire risk preparedness programs have been initiated in support of Nepal Red-Cross Society and other I/NGOS working in development and fire risk field in recent years. These programs have been focused to strengthen the capability of community's coping mechanism in fire risk preparedness including fire hazard.

People have little knowledge about national policy, strategy and Acts. To cope with fire risk effects, people participation and the role of civil society and broad range of stakeholders' interaction are needed. Community based fire risk management initiatives are still poor. There is no appropriate preparedness approach for fire risk in advance mobilizing the human and natural resources. For this, the knowledge of local people is vital so inter-stakeholders interaction meetings have to organise time-to-time to share the ideas and expertise/technical backstopping. The indigenous knowledge, skills and experience of the local people are also very much instrumental for fire risk management.

There are many problems and challenges that are considered as obstacles in managing the fire outbreaks in time. Problems and challenges are categorised in to four folds i.e. institutional, social, administrative and technical. The institutions involved in the rescue and relief work are inactive because of poor institutional capability. Though policies clearly spelled the provision of adequate support and rescue effort, but the committees are not providing relief to the affected people. Lacks of sufficient resources are the major problems. The agencies involved during rescue and relief have no clear-cut job description. Lack of technical manpower available on time is also the problem. Due to difficult geo-physical condition, inadequacy of infrastructure facilities, the transportation materials are difficult to deliver.

Emergency management trainings are necessary to the people who have to involve directly in the emergency not for the people who work in the centre and just guide others. It is equally important to disseminate the information on how emergency and risks could be mitigated at local level through series of public education materials in form of pamphlets, posters, emergency manual, documentary show and miking. It is equally necessary to organize the formal and informal meetings at local level to review the findings of the past studies and

research. It helps to change the perspectives of people and motivate them in action. Fire risk management issues have to be addressed both at community level through the literacy text and to university level through text book.

Adequate funds and resources are needed for repair and maintenance of infrastructure but before it, concrete plans should be formulated specifying the role of agencies involved. Effective coordination among the central and local government is necessary to translate the plan in to action. The low-cost technologies are needed to establish the early warning systems, risk mapping of fire hazard prone areas. Fire risk management component should be incorporated in five-year plans more minutely as priority sector. It is better to allocate a separate agency (autonomous) to deal all sorts of fire risk preparedness, mitigation and rehabilitation works. The government should formulate the plan of action to enforce the Building code and disseminate its major provisions to all.

There is need to detail study on how the society is gradually developed by managing the various types of fire hazard and emergencies, what were the coping strategies in the past and which can be still viable to replicate etc. Fire risks can be managed if the actors opens to interact, discuss with the victims to identify the common problems and effective resource management. For it, awareness, institutional development and political commitment are needed. Fire risk management programs should be also dealt with economic and right based prospective. The role of NGOs should be widened in managing the relief as much as simple.

परिच्छेद १

अध्ययन पृष्ठभूमि, उपादेयता र अध्ययन विधि

अध्ययन पृष्ठभूमि (Study Background)

विश्व परिदृश्यमा हेर्दा पनि सुख्खा चाहिँ प्राकृतिक प्रकोपहरू मध्ये सबभन्दा खतरनाक मानिए पनि केही देशहरू जस्तै: अष्ट्रेलिया, अमेरिका आदिमा भने आगो खतरनाक मानिएको छ। त्यहाँको सुख्खा वन, चरिचरण गर्ने ठाउँ र भाडीहरूमा आगो लाग्नाले यस्तो आगोलाई खतरनाक (hazard) मानिएको छ। अष्ट्रेलियामा हुने अरु प्राकृतिक प्रकोप भन्दा भाडीमा लाग्ने आगो चाहिँ एकदमै डरलाग्दो हुन्छ। १५० वर्षको प्रकोप इतिहास हेर्दा कुनै राक्षससन्तानका बच्चाहरूको नामहरूका सुचि जस्तै Black Friday, Black Tuesday, Ash Wednesday आदि बनाउन सकिन्छ। यी नामहरू Fire Fighter, State Emergency personnel and Victims हरुलाई सम्झायो भने कथै कथा लेख्न मिल्छ होला। यूरोप र सोभियत संघ जस्तै उत्तरी अमेरिका पनि आगोको चपेटामा नराम्ररी भुलसिएको छ। शहरका नजिक प्रचुर वन फडानीका कारण शहरहरू चाहिँ आगलागीबाट बचेको भने कुरा शहरहरूमा बस्ने मान्छेहरूलाई लाग्न सक्छ। आगो लागि प्रायसः खुल्ला वन जंगलमा अथवा दक्षिणी क्यालिफोर्निया (California) अथवा दक्षिणी फ्रान्समा जहाँ शहरीकरणले पहाडी वनहरू अतिक्रमण गर्न थालेको छ। तर वास्तवमा सुख्खाग्रस्त क्षेत्रहरू चाहिँ बढी आगलागीबाट प्रभावित हुन्छन्।

नेपालको सन्दर्भमा भूकम्प, बाढी, पहिरो आगलागी, हिमपात, हिमताल, फुट्ने जस्ता विभिन्न किसिमको प्राकृतिक प्रकोपका कारण उच्च जोखिममा रहेको छ। प्रत्येक वर्ष बाढी पहिरो र आगलागीले ठूलो धनजनको क्षति हुने गरेको छ। नेपालमा प्राकृतिक प्रकोपका घटना हुँदा धेरै घट्नुमा यहाँको भौगोलिक, भौगोलिक वातावरणीय जलवायु विविधता, जनसंख्याका कारणहरू, जनचेतना र अन्य कारणहरू रहेका छन्। जनसंख्या वृद्धि, सुस्त आर्थिक वृद्धिदर, उच्च पर्यावरणीय ह्रास, जमीनको कमजोर भूअवस्थिति तथा पहाडहरूको भिरालोपन र उचाई, प्रकोप पूर्व तयारीका लागि भएका अपर्याप्त प्रयासहरू पनि प्राकृतिक प्रकोपका प्रमुख कारकत्वका रूपमा रहेका छन्। आगलागी नेपालमा वर्षेनी ठूलो धनजनको क्षति गराउने प्राकृतिक प्रकोप मध्य एक हो। आगलागीका कारणले गर्दा नेपालले सदियौँदेखि ठूलो मूल्य चुकाउँदै आउनुपरेको छ। यसका कतिपय सामाजिक तथा आर्थिक सुधारबाट पनि हाम्रो समाज प्रभावित भएको छ।

केही वर्षअघि पूर्वी नेपालमा तेह्रथुमको सदरमुकाम म्याङलुङ, पशुपति नगरमा भएका आगलागीको घटना लाई लिन सकिन्छ । त्यसैगरी गर्मी याममा तराईका कैयौं व्यक्तिहरू हरेक वर्ष आगलागीका घटनाबाट प्रताडित छन् । धेरैजसो ग्रामीण बस्ती घरहरू खर, पराल र काठबाट बनाइने हुनाले आगलागीको उच्च जोखिममा छन् र हुरी बतास चल्दा आगलागीले अधिकतम क्षति पुर्याउने गरेको पाइन्छ । प्रायजसो आगलागीको घटनाहरू गर्मी मौसममा घट्ने गरेको पाइन्छ । जुन बेला तापक्रम उच्च हुन्छ र हावाहुरी पनि बढी चल्ने गर्दछ । फागुनदेखि असारसम्म आगलागीका घटनाहरू बढी भएका छन् । नेपालको जनसंख्या करीब ८५ प्रतिशत मानिस ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने गर्दछन् । जहाँ घरहरू खर र परालले छाएका हुन्छन् र विशेषगरी ती बस्तीहरूमा आगलागीका घटना सामान्य ठहरिएको छ । ग्रामीण बस्तीमा आगलागी हुनुका विभिन्न कारणहरू रहेका छन् । जस्ता खाना पकाउँदा वा अरु काममा आगोको प्रयोग गर्दा सावधानी नअपनाउनु आगलागी बाट बच्ने उपायको पर्याप्त ज्ञान नहुनु आदि । त्यसैगरी शहरी इलाकामा पनि आगलागीले गर्दा वर्षेनी ठूलो धनजनको क्षति हुने गरेको छ । विद्युत सट सर्किट, वाइरिङको अवस्था राम्रो नहुनु, स्टोभ, ग्याँस सिलिण्डरको राम्रोसँग प्रयोग नगर्नु, मानवीय लापरवाहीहरू शहरी क्षेत्रमा आगलागी हुनाको प्रमुख कारकत्वको रूपमा रहेका छन् । त्यसको अलावा आगलागी र त्यसका न्यूनीकरणका विषयमा केन्द्रीत रहेर विगतमा त्यस्तो कुनै अध्ययन अनुसन्धानहरू पनि खासै भएको पाइँदैन । नेपालमा काठ लगायतका प्रज्वलनशील पदार्थहरूको घरनिर्माणमा गरिने प्रयोग, हावाहुरी, आगोलाई प्रयोग गर्दा अपनाउनु पर्ने सावधानी सम्बन्धी जनचेतनाको कमी तथा अन्य थुप्रै कारणहरूले गर्दा नेपालमा आगलागीका घटनाहरू प्रशस्त घटिराखेको हुनसक्छन् । नेपालमा आवासलाई व्यक्तिगत परिवारको एक प्रमुख सम्पत्तिको रूपमा लिइने गरिन्छ र आगलागीबाट आवासका साथै अन्य महत्वपूर्ण सम्पत्ति नष्ट हुँदा मानिसहरू गरिबीको दुष्चक्रमा फस्ने गरेका छन् ।

त्यसैगरी नेपालको पहाडी क्षेत्रमा जंगलहरूमा नियतवश वा अन्जानवश आगलागी हुने गरेको छ । मानिसहरूले पहाडका बाटोहरूमा सल्लाको पातले हिंडुल गर्दा चिप्लन सक्ने भएकोले आगो लगाउँदा त्यसबाट ठूला क्षति भएका उदाहरणहरू पनि छन् ।

चट्याङले गर्दा पनि जंगलमा आगलागी भएर प्रत्येक वर्ष कैयौं हेक्टर वन सखाप हुने गरेको छ । नेपालमा दैवी प्रकोप व्यवस्थापनको क्षेत्रमा केही वर्ष यता थुप्रै प्रयासहरू भएका छन् । सन् १९८२ मा नेपाल सरकारले दैवी प्रकोप उद्धार ऐन ल्याए पनि सरकारी संयन्त्रमा दह्रो प्रतिबद्धताको अभाव खट्किएको छ । अझसम्म सरकारी प्रयासहरू रक्षा गर्ने (rescue) र सहायता गर्ने (relief) कार्यक्रममा मात्र सिमित छ र यदि प्रकोप पूर्वतयारी योजना तर्जुमा तथा प्रकोपको न्यूनीकरणका

विषयमा पूर्णता ल्याउन सक्दैन । तथापि केही वर्षयता रेडकस तथा अन्य राष्ट्रिय अन्तरराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूको सहयोग र समन्वयमा विभिन्न समुदायिक संघसंस्थाहरूले प्रकोप पूर्वतयारीका क्षेत्रमा गतिविधिहरू संचालन गरिरहेका छन् । यी मध्ये कति कार्यक्रमहरू समुदायको आगलागी समेत विभिन्न प्रकोपहरूको पूर्व तयारीका लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यहरू पनि पर्दछन् ।

अध्ययनको उपादेयता:(Rationale of the Study)

सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रबाट आगलागीको आपतकालीन उद्धार तथा आगलागी प्रकोपको न्यूनिकरण तथा पूर्वतयारीका लागि विभिन्न प्रयासहरू भएका छन् अत्यधिक नेपालको आगलागीको समस्या, यसका नियन्त्रणका लागि देखिएका चुनौतीहरू, आगलागीको जोखिम व्यवस्थापनको लागि गर्नुपर्ने कार्य आदिका बारेमा थोरैमात्र अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइन्छ । आगलागीको न्यूनिकरण लागि सरकारी नीति नियमहरूको प्रभावकारीता र उपयुक्तताको बारेमा पनि त्यति अध्ययन भएको छैन । त्यसकारण नेपालमा आगलागी प्रकोपको परिदृष्य तथा यसको जोखिम व्यवस्थापनका बारेमा अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिएको छ । ताकि यसबाट नेपालको आगलागी प्रकोपका लागि पूर्वतयारी न्यूनिकरण र आपतकालीन उद्धारका लागि उपयुक्त तथा अपनाउन सकिने उपाय रणनीतिहरूको लागि धेरथोर मार्गनिर्देशन गर्न सक्छ ।

अध्ययनका उद्देश्यहरू (Objectives)

यस अध्ययनका प्रमुख उद्देश्य नेपालमा आगलागी प्रकोपको व्यवस्था बारेमा विस्तृत रूपमा बुझ्नु रहेको छ । यसले गर्दा आगलागी न्यूनिकरणका लागि उपयुक्त उपायहरू पहिल्याउन सकियोस् । यस उद्देश्यका लागि अध्ययनका अन्य निर्दिष्ट उद्देश्यहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

- आगलागी सम्बन्धी नीति, नियम, कानूनहरूको पुनरावलोकन गर्ने
- देशमा आगलागीको अवस्था, यसको विस्तार तथा घटना प्रकृतिको विश्लेषण गर्ने
- आगलागीका कारण र यसका असरहरू खोतल्ने
- आगलागी प्रकोपको सामना गर्ने विद्यमान सहभागितामूलक सामुदायिक क्षमताको विश्लेषण गर्ने
- आगलागी नियन्त्रणका लागि पूर्वतयारी न्यूनिकरण, र आपतकालीन उद्धारका लागि उपयुक्त उपायहरू सुझाउने ।

अध्ययन विधि(Study Methodology)

नेपालमा आगलागी प्रकोपको अवस्थाबारे बुझ्ने, आगलागी प्रकोपको न्यूनिकरण, नियन्त्रण तथा उद्धारका लागि बनेका नियम कानूनहरूको पुनरावलोकन गर्ने आगलागी जोखिम व्यवस्थापनका लागि विभिन्न तहमा भएका संस्थागत पूर्वाधार र क्षमताहरूको विश्लेषण गर्नका लागि आवश्यक सूचना, जानकारी, तथ्यांक आदि संकलन गर्न यस अध्ययनमा प्राथमिक र दोस्रो श्रोतहरू दुवैको उपयोग गरिएको छ। दोस्रो श्रोतका रूपमा विभिन्न संघ संस्था, कार्यालयबाट प्रकाशित सामाग्रीहरू, तथ्यांक, सूचनाहरूलाई लिइएको छ।

ग्रन्थ पुनरावलोकन: आगलागी प्रकोप र नियन्त्रणसँग सम्बन्धित पुस्तक, प्रतिवेदन, पत्रिका आदि पनि विभिन्न संघ संस्थाबाट संकलन गर्ने, आगलागी घटना र त्यसको नियन्त्रणलाई अझ राम्रोसँग बुझ्ने ती सामाग्रीहरूको पुनरावलोकन गरिएको छ। आगलागी सम्बन्धी नीति, नियम, कानून, नियन्त्रणका रणनीतिहरूबारे बुझ्न तत्सम्बन्धी कागजपत्र र प्रतिवेदनहरू पनि संकलन र पुनरावलोकन गर्ने काम गरिएको छ।

सरोकारवाला संघ संस्थाका प्रतिनिधि वा व्यक्तिसँगको भेटघाट र छलफल: आगलागी प्रकोपको अवस्था र यसको नियन्त्रणका लागि भएको पहलबारेको वर्तमान अवस्थालाई जान्न यस क्षेत्रमा कार्यरत राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाका प्रतिनिधिहरू, सरकारी निकायका व्यक्तिहरू, प्रकोप व्यवस्थापन क्षेत्रमा संलग्न व्यक्तिहरू र विशेष गरी विभिन्न नगरपालिकाका तथा विमानस्थलमा विभिन्न तहमा रहेर कार्यरत अग्नि नियन्त्रक (Fire Fighter) हरूसँग भेटघाट, छलफल, कुराकानी तथा अन्तरक्रिया गर्ने कार्य भयो। यी भेटघाट, अन्तरक्रियाहरूको उद्देश्य आगलागी प्रकोपको नियन्त्रण/न्यूनिकरणका क्रममा देखिएका चुनौतीहरूको बारेमा अझ स्पष्ट बन्दै भविष्यमा सुधार गर्न चालिनु पर्ने कदमहरू पहिल्याउनुमा केन्द्रित रहेको थियो।

स्थलगत अध्ययन तथा निरीक्षण: अझसम्म नेपालमा आगलागी नियन्त्रणको लागि संस्थागत पूर्वाधार वा क्षमता विशेष गरी नगरपालिकाहरूसँग मात्र रहेको हुँदा आगलागी प्रकोप नियन्त्रणमा बढी भूमिका रहेको वा बढी जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्ने उत्तरदायित्व बोकेका नगरपालिकाका बारुणयन्त्र शाखाहरू जस्तै काठमाडौं उपत्यकाका नगरपालिका र त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमान स्थलका बारुणयन्त्र शाखाहरू तथा तराई क्षेत्रका अधिकांश नगरपालिकाहरूको बारुणयन्त्र शाखा त्यहाँ कार्यरत कर्मचारी र बारुणयन्त्रका बारेमा स्थलगत अध्ययन तथा निरीक्षण गर्ने कार्य भयो। यसक्रममा आगलागी घटनाका संख्या, प्रकृति तथा त्यसका कारणहरू, आगलागी नियन्त्रणका लागि विद्यमान पूर्वाधार र संस्थागत क्षमता तथा त्यसमा देखिएका कठिनाई र चुनौतीहरूका बारेमा पनि विस्तृत छलफल भयो। यसका साथै नेपालमा आगलागी जोखिम व्यवस्थापनलाई अझ व्यवस्थित बनाउन चालिनुपर्ने कदमका बारेमा राय, सुझावहरू संकलन गर्ने कार्य पनि गरियो।

विश्लेषण तथा प्रतिवेदन लेखन: ग्रन्थ पुनरावलोकनका क्रममा प्राप्त सूचना, तथ्यांक तथा सन्दर्भ सामग्रीहरूको अध्ययन गर्न, अन्तरक्रिया, भेटघाट तथा स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त जानकारीहरूलाई विश्लेषण गर्दै त्यसलाई व्यवस्थित तुल्याएर प्रतिवेदनका रूपमा ढाल्ने कार्य यस चरणमा भयो।

अध्ययन क्रममा आवश्यक र सान्दर्भिक ठहरिएका कतिपय सामाग्रीहरूलाई परिशिष्टका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । अध्ययन तथा प्रतिवेदन लेखनका चरणमा एक्सन एड नेपालबाट प्राप्त सुभाब, प्रतिक्रियाहरूलाई पनि यस प्रतिवेदनमा समाविष्ट गरिएको छ ।

अध्ययनका सीमितताहरू (Limitations)

नेपालमा विभिन्न प्रकृतिका आगलागीका घटनाहरू घट्ने गरेका छन् । नेपालको शहरी र ग्रामीण क्षेत्रमा हुने आगलागीको प्रकृति, त्यसको असर प्रभाव, घटनाका कारणहरू पनि फरक फरक हुने गरेका छन् । नेपालको अधिकांश जनसंख्या ग्रामीण बस्ती मा बस्ने भएपनि आगलागी नियन्त्रणका लागि आवश्यक पर्ने पूर्वाधार सेवा र सुविधाबाट वञ्चित छन् र कतिपय नयाँ नगरपालिका र नगरोन्मुख क्षेत्र पनि समान परिस्थिति बाट गुज्रिएको पाइन्छ । कतिपय नगरपालिका क्षेत्रका सबै बस्तीमा वारुणयन्त्रको पहुँच समेत पुग्न नसक्ने स्थिति रहेको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा यस अध्ययनमा आगलागी प्रवकोप ज्यादा देखिएको र देखिने सम्भावना बढी भएका नगरपालिकाहरू मात्र केन्द्रित रहेको छ । नेपालको हिमाली र पहाडी क्षेत्रभन्दा तराईक्षेत्रमा आगलागीमा घटना बढी घट्ने गरेकोले यस अध्ययनमा तराईक्षेत्रका नगरपालिकाहरू छानिएका छन् । त्यस्तै आगलागी जोखिम व्यवस्थापन का लागि नगरपालिकाहरूसंग भएको संस्थागत श्रोत, साधन र क्षमताहरूलाई अध्ययनले आफ्नो केन्द्रविन्दु बनाएको छ । यस क्रममा समुदायबाट स्वतःस्फूर्त वा संगठित रूपमा आगलागी जोखिम व्यवस्थापनमा अपनाउने उपाय तथा खेल्ने भूमिका बारेमा यहाँ विस्तृत अध्ययन गरिएको छैन ।

परिच्छेद २

ग्रन्थ पुनरावलोकन (Literature Review)

दैवी प्रकोप

सैद्धान्तिक चिनारी: दैवी प्रकोप भन्ने शब्दको अर्थलाई केलाएर हेर्दा 'दैवी' भन्नाले देवी-देवता र 'प्रकोप' भन्नाले अति रीस वा क्रोध (संस्कृत भाषामा 'कोष' को अर्थ 'क्रोध' मा 'प्र' उपसर्ग लागेर बनेको 'प्रकोप') भन्ने अर्थ्याउँछ। अर्को शब्दमा भन्दा दैवी भन्नाले दिव्य, चैतन्य, उज्यालो, सत्य र कोष भन्नाले रीस, अन्धकार, विग्रह आदिलाई अर्थ्याएको पनि पाइन्छ। अर्थात् देवीदेवतालाई अति रीस उठेर घटाइने ध्वंसात्मक क्रियाकलापहरूलाई दैवीप्रकोप भन्ने शब्द हाम्रो जनजिब्रोमा आएको बुझिन्छ।

वास्तवमा हाम्रो देशमा बसोबास गर्ने विभिन्न जनजातिका सांस्कृतिक परम्परालाई सिंहावलोकन गर्ने हो भने कुनै पनि व्यक्ति, समुदाय वा समाजलाई क्षति पुऱ्याउने दुःखदायी घटना घटे वा घट्ने संभावनाको पूर्वसंकेत भएमा त्यस्ताको रोकथामका लागि देवीदेवतालाई खुसी पार्न आज पनि भाकल, पूजाआजा गर्ने चलन चलिरहेको हामी पाउँछौं। अझ भन्ने हो भने व्यक्तिगत तथा सामुदायिक जीवनमा मात्र नभएर देशमा कुनै विघ्नवाधा तथा अनिष्ट हुने पूर्व संकेतको आभास भएमा वा भैसकेको खण्डमा पनि स्वस्ति शान्तिको लागि पूजापाठ, जप, होम आदि गर्ने गरेको तथ्यलाई पनि नकार्न मिल्दैन। त्यसैले दैवीप्रकोप भन्नासाथ हामी अधिकांशको मानसपटलमा देवीदेवताले घटाउने घटना हो भन्ने पूर्वसोचाइ हुनु स्वाभाविकै हुन आउँछ।

वास्तवमा समय सापेक्षतालाई ध्यानमा राखेर विचार गर्दा दैवीप्रकोप भन्नाले बाढी, पहिरो, आगलागी, भूकम्प, महामारी आदि जस्ता घटनाबाट हुने धनजनको तहसनहस तथा क्षतिको स्थितिलाई मात्र प्रकोपमय स्थिति मान्ने परम्परागत सोचाई बदलेर अब दीगो विकासको लागि अधि सारिने कल्याणकारी मार्गमा आकस्मिक तथा मन्द गतिमा अवरोध उत्पन्न गरी प्रत्यक्ष वा परोक्ष क्षति वा दुःख उत्पन्न गराउने घटनाहरूलाई समेत प्रकोपको परिभाषाभित्र समेट्नुपर्ने आवश्यकता आज हाम्रो सामू टड्कारो रूपमा देखिइसकेको छ।

किनकि प्रकोप भनेको आगलागी, भूकम्प, बाढी, महामारी आदि जस्ता घटनाबाट तत्काल हुने धनजनको क्षति तथा बेघरबार हुनु मात्र नभएर हामीले गर्ने विभिन्न प्रकारका क्रियाकलापबाट के

कस्तो प्रभाव पर्न गएको छ, हामीले संचालन गरेका आयोजनाले के कस्ता विकृति पैदा गरिरहेका छन्, हामीले स्थापना गरेका उद्योग धन्दाहरूले वातावरण तथा जनजीवनमा के कस्ता असर पारिरहेका छन्, हामीले रोजेका जनप्रतिनिधबाट देशको राजनैतिक स्थिति कता उन्मुख हुँदैछ र हामीले गरिआएका यस्ता धेरै अन्य क्रियाकलापबाट हाम्रो रहनसहन र प्रकृतिबीच के कस्ता विकृति पैदा भई हाम्रो सम्पूर्ण सम्पत्ति -जल, स्थल, आकाश, वातावरण, जीवजन्तु, वनजङ्गल, मानवस्वास्थ्य आदि) कतिसम्म क्षतिपरक भइरहेका छन् भन्नेतर्फ पनि प्रकोपको परिभाषाले समेटिनु जरुरी भइसकेको छ ।

त्यसो त प्रकोप शब्दलाई अर्थ्याउने सन्दर्भमा पनि विभिन्न पेशामा संलग्न विशेषज्ञहरूले आ-आफ्नो अवधारणा अगाडि सारेको पायन्छ । उदाहरणको लागि भूकम्पविद्, प्रशासक, राजनीतिज्ञ, स्वास्थ्यकर्मी, समाजसेवी, वातावरणविद् आदिको दैवीप्रकोपबारे परिभाषा फरक फरक अर्थ्याउने हुन सक्छन् । यसैगरी यस क्षेत्रमा कार्यरत केही अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको परिभाषालाई हेर्दा पनि केही न केही फरक मान्यता राखेको पाइन्छ (हेर्नुहोस् वाकस २.१) । तर जे होस्, हाम्रो सन्दर्भमा भने यसको कुनै उपयुक्त नामको न्वारान नभएसम्म दैवी प्रकोप भन्ने शब्दलाई नै हामीले स्वीकार्नुपर्ने बाध्यता नकार्न सकिँदैन ।

वाकस २.१

Some selected definitions of Disaster

1. Disaster is a sudden event that has very unfortunate consequence for those affected by it (The World Book Encyclopedia, 1996).
2. Disaster means any unfortunate event causing widespread damage or suffering (New Webster's Dictionary, 1981).
3. A serious disruption of the functioning of the society, causing widespread human, material or environmental losses which exceed the ability of the affected people to cope using its own resources. Disasters are often classified according to their cause (Natural or man-made (UNDP/UNDRU, 1992).
4. A disaster is any occurrence that causes damage, ecological disruption, loss of human life, or deterioration of health and health services on a scale sufficient to warrant an extraordinary response from outside the affected community or area (World Health Organization: 1995).
4. A serious disruption to community life which threatens or causes death or injury in that community and/or damage to property which is beyond the day-to-day capacity of the prescribed statutory authorities and which requires special mobilization and organization of resources other than those normally available to those authorities (NDO, 1987).

वाकसमा दिइएका परिभाषाहरूतर्फ विचार गर्दा दैवलाई ठाडै दोष नदिएर कुनै पनि स्थान विशेषमा कुनै घटना घटन गई धनजनको क्षति तथासामाजिक संरचनामा उथल पुथल पुग्न जान्छ र त्यसलाई साम्य पार्न वाह्य सहायताको समेत अपेक्षा गरिन्छ भने त्यस्तो स्थितिलाई प्रकोपमय स्थितिको संज्ञा

दिइएको पायन्छ । तर पनि वाकस २.१ मा दिइएका परिभाषाहरूले केही हदसम्म आ-आफ्नो संस्थाको मूल लक्ष्यलाई प्रतिबिम्बित गरेको पाइन्छ । त्यसैले समष्टिगत रूपबाट यहाँ दैवी प्रकोपलाई तल दिइए अनुरूप परिभाषित गरिएको छ ।

कुनै पनि स्थान वा क्षेत्रविशेषमा अप्रिय घटना घट्नुगर्नु त्यसले धनजनको क्षति गराउनका साथै दुःख वा आपत विपत ल्याउने र त्यस्तो परिस्थितिको सामना गर्न बाहिरी सहयोगको समेत अपेक्षा गरिन्छ भने त्यस्तो स्थितिलाई प्रकोपमय स्थिति मान्नु पर्दछ ।

प्रकोप उत्पत्तिको कारण

प्रकोप उत्पन्न गराउने कारक मुख्यत दुई बेग्लाबेग्लै अवधारणाबाट अधि सारिएको र ती हुन्: क) धार्मिक अवधारणा र (ख) हालको अवधारणा ।

(क) धार्मिक अवधारणा अनुसार

धार्मिक अवधारणाको आयामलाई लिएर कुरा गर्दा केही मुख्य मुख्य धार्मिक दर्शनहरूमा प्रकोपको उत्पत्तिबारे के कस्तो आख्यान गरिएको छ भन्नेतर्फ ध्यान दिनु उपयुक्त हुनाले यहाँ केही प्रमुख धार्मिक दर्शनहरूमा प्रकोपको उत्पत्तिबारे इङ्गित गरिएका पक्षहरूलाई अधि सार्ने जमर्को गरिएको छ ।
हिन्दू अवधारणा अनुसार— ऋग्वेदका तीनवटा सूक्तहरूमा रुद्र देवतालाई प्राकृतिक प्रकोपका देवता मानेर स्तुति गरिएको पायन्छ । वर्णन अनुसार रुद्र देवताका सवरूप शिरामा जटा धारण तथा हातमा धनु र बज्र लिएका अति डर लाग्दो देवताका रूपमा वर्णन गरिएको पाइन्छ । रुद्र देवताका प्रार्थना गर्दै ऋग्वेदको एक मन्त्र (१।११।४।७-८) मा ऋषि अङ्गिरस कुत्स स्तुति गर्छन् “हे रुद्र ! क्रोधमा आएर तपाईं हामी उपासकहरू, हाम्रा मातापिता, हाम्रा सन्तान र परिजनहरू, हाम्रो सम्पत्ति तथा पशुधनलाई क्षति नपुऱ्याउनुहोस्” (विद्यालंकार: १९९४) ।

प्रकोपको प्रसङ्गलाई अगाडि बढाउँदा हिन्दू दर्शनमा उल्लेख गरिएको कर्मको सिद्धान्तले पनि प्रकोप उत्पन्न हुनुको कारण टुङ्कारो रूपमा प्रष्ट्याएको पायन्छ । यो सिद्धान्तअनुसार “जसले जस्तो खाने, गर्ने तथा सोच्ने कर्म (काम) गर्‍यो उसलाई आफूले गरे अनुसारको कर्मको फल प्राप्त हुन्छ” भनेको पाइन्छ । उदाहरणको लागि दूषित खानेकुरा खाएर स्वस्थ बन्ने आश राख्न, मकै छर्ने काम गरेर धानको फलको अपेक्षा गर्न तथा असन्तोषको दलदलमा डुबेर आनन्दको कल्पना गर्न मिल्दैन । अर्थात् हामीले जस्तो कर्म गर्दछौं त्यसको त्यही अनुरूपको फल प्राप्त हुन्छ ।

बौद्ध अवधारणा अनुसार – प्रकोप उत्पन्नको सन्दर्भमा बौद्ध अवधारणाअनुसार मानिस समाज र प्रकृतिबीच अन्तरनिहित सम्बन्ध भएको र यो तीन पक्ष एकअर्काको पूरकको रूपमा भएको औल्याइएको पाइन्छ । यी तीनमध्ये समयानुरूप परिवर्तन हुँदै जाने क्रममा मानव जाति मात्र यस्तो हो कि जो हरेक क्षेत्रमा परिवर्तनको पदरफ्तार अगाडि बढाउन चाहन्छन् । वास्तवमा परिवर्तन अपरिहार्य छ । व्यक्तिको शान्त मनस्थिति, स्वच्छ विचार र सत्कर्मले त्यस्तै अनुरूपको परिवार,

समाज, राष्ट्र र विश्वको निर्माण हुन्छ। प्रकृतिमाथि अनादर पूर्वक मानिसले लोभ र अहंकारको आडमा गर्ने खेलवाडले सम्पूर्ण वातावरणको सन्तुलन खलवलिनु गर्दै मानिसको मानसिक सन्तुलनमा समेत कुप्रभाव पर्ने हुन्छ। फलस्वरूप मानव जातिको अस्तित्वमा प्रभावकारी भूमिका खेल्ने अर्थ, राजनीति, संस्कृति तथा पर्यावरणमा समेत कुप्रभाव पर्न गई जतासुकै प्रकोपमय स्थिति पैदा हुन पुग्छ।

बौद्ध धर्मको यो छोटो सन्देशमा मानवकृति प्रकोपबाट टाढै रहन मानिस आफै सुकर्ममा लाग्नुपर्छ भन्ने पाइन्छ। (WWF 1999: pp. 39-38)

क्रिश्चियन अवधारणा अनुसार – क्रिश्चियन धर्मको आख्यान अनुसार आजका अधिकांश प्रकोपहरू मानिस आफैले गरेका गलत कार्यका फल हुन् भन्ने तर्फ इङ्गित गरेको पाइन्छ भने आर्थिक बृद्धि तथा भौतिक प्रगति मात्र गर्ने हेतुले गरिने बेलगामी प्रविधिको प्रयोग, जैविक तथा वातावरणहीन विनास, सांस्कृतिक सम्पदाको विनाश, लागूपदार्थको कूलत, अशान्ति आदि जस्ता प्रकोपहरू मानिस आफैले नै निम्त्याएका हुन् भन्ने तर्फ औल्याएको पाइन्छ। (WWF: 1999, p. 46)

इस्लाम अवधारणा अनुसार – इस्लाम धर्मानुसार मानिसको निकटतम सम्बन्ध प्रकृतिसँग रहेको र उसले बाँच्नका लागि प्रकृतिप्रदत्त पर्यावरणसँग आबद्ध भएर रहनुपर्ने र प्रकृतिले निरन्तर रूपमा उपभोग तथा उपयोगका लागि उपलब्ध गराउने वस्तुहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धनका साथै उपभोग/उपयोग गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ। यदि प्रकृतिले निरन्तर रूपमा उपलब्ध गराउने स्रोत र साधनको पुनः उत्पादन गर्न नसक्ने तवरले मानिसले अत्याक्रमण गरी क्षतिग्रस्त बनाएमा ईश्वरद्वारा उसलाई प्रकोपको रूपमा सजाय दिइन्छ भनेको पाइन्छ।

विगतका २५ दशकलाई फर्केर हेर्ने हो भने मानिसले प्रकृतिमाथि धेरै अन्याय गरिसकेको छ। हरिया वनजङ्गलहरूको बहूदो रूपमा विनास गरिँदै लगेको छ, खोलानाला र पानीका स्रोत दूषित बनाइएका छन्, जीवजन्तु लोपोन्मुख बनाइएका छन् र यस्ता धेरै अप्रिय कार्यहरू वास्तवमा यो विश्व ईश्वर (अल्लाह) द्वारा रचिएको हो र मानिस पनि उसैको सृष्टिको एक अंश हो। तर मानिसले यस पृथ्वीलाई आफ्नो नठनी अनिष्ट कार्य गर्छ भने विभिन्न प्रकारका प्रकोप निम्त्याउने प्रमुख कारक पनि मानिस नै हुन आउँछ। (Ibid: pp 62-74).

शिख अवधारणा अनुसार – शिख धर्मानुसार पनि प्रकोपको स्थिति निम्त्याउनमा सामाजिक न्यायको संकट र वातावरणीय ह्रासको संकटलाई प्रमुख कारकको रूपमा लिइएको पाइन्छ। (Ibid: p. 93)

ताओ अवधारणा अनुसार – ताओ धर्म अनुसार हेर्दा पनि प्रकृतिप्रति मानिसको व्यवहार दुई धारमा बाँडिएको पाइन्छ, र ती हुन् : (१) ताओ धर्मलाई सतही स्तरमा मात्र बुझ्नेहरू प्राकृतिक स्रोतको पूर्ण उपयोग/परिचालन गर्ने कुरामा विश्वास राख्छन् भने (२) गहिराइमा बुझ्नेहरू प्रकृतिको नियमानुसार मात्र स्रोतहरूको उपयोग गर्नेमा विश्वास राख्छन्। यस धर्मलाई सतहबाट बुझ्नेहरूले

प्राकृतिक स्रोतहरूको भद्रगोल हिसाबले दुरुपयोग गरिरहेको पाइएन्छ भने गहिरिएर बुझ्नेहरू चाहिँ त्यस्तो भद्रगोल पाराले गरिने प्राकृतिक स्रोतको दुरुपयोगले अवश्यमेव प्रकोप निम्त्याउने र अन्त्यमा मानव अस्तित्व नै मेटिने कुरामा विश्वस्त भएको पाइन्छ । (Ibid: p. 115)

वस्तुतः जुनसुकै धर्म (क्रिश्चियन, बुद्ध, जैन, इस्लामिक आदि) मा पनि प्रकृतिको नियम विपरित क्रियाकलाप भएमा मानिसले विकासको नाममा विनाश निम्त्याईरहेको हुन्छ, भन्ने निष्कर्ष पाइन्छ । वास्तवमा मानिस आफै पनि प्राकृतिक प्राणी भएकोले प्रकृति विरुद्ध धावा बोल्नु मानिसले आफू विरुद्ध आफैले धावा बोल्नु हो भन्न सकिन्छ ।

(ख) हालको अवधारणा अनुसार

पश्चिमी तथा विकसित देशहरूबाट हाल अगाडि बढाइएको प्रकोपसम्बन्धी अवधारणा अनुसार कुनै पनि प्रकोप घट्नुमा दुईवटा तत्वको संगम हुनु आवश्यक पर्छ, भनी इङ्कित गरिएको छ, ती हुन् : (१) क्षतिकारक तत्व र (२) क्षतिपरक वस्तु ।

क्षतिकारक तत्व भन्नाले त्यसलाई लिनुपर्छ जुन तत्व प्रवाहित भएको खण्डमा धनजनको क्षति पुऱ्याउने कुरामा जहिले पनि त्रसित गराइरहेको हुन्छ । त्यस्तै क्षतिपरक वस्तु त्यसलाई लिइन्छ जुन क्षतिकारक तत्व प्रवाहित हुँदा जनधनको आंशिक र पूर्णतया क्षति (०.०१ देखि १०० प्रतिशतसम्म) हुन जान्छ ।

उदाहरणको लागि, चर्किएर लड्न लागेको घर क्षतिकारक तत्व भन्नुपर्ने हुन्छ भने घरभित्र रहेका मानिस तथा श्रीसम्पत्तिलाई क्षतिपरक वस्तु मान्नु पर्दछ । त्यस्तै पहिरो जान सक्ने बाढीले प्रभाव पार्न सक्ने, भुइँचालो आउन सक्ने, हैजा फैलन सक्ने आदि जस्ता स्थानहरूलाई क्षतिपरक स्थानहरूको श्रेणीमा राख्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो घटना घट्ने स्थानहरूमा त्यहाँ भएका वस्तुहरूमा हुन सक्ने क्षतिलाई क्षतिपरक वस्तुहरू भनिन्छ ।

प्रकोपका प्रकारहरू

प्रकोपमय स्थिति निम्त्याउने कारकलाई मुख्यतः प्राकृतिक, मानवकृत र मिश्रित गरी तीन भागमा राखेर हेर्न सकिन्छ । तर कतिपय स्थितिमा सृजितप्रकोपहरूमा कुन प्राकृतिक, कुन मानवकृत र कुन मिश्रित हो भनी छुट्याउन गाह्रो पर्दछ । उदाहरणको लागि, यदि वनजङ्ग फडानीको कारण बाढी पहिरोको प्रकोप घटेमा यस्ता प्रकोप भट्ट हेर्दा प्राकृतिक जस्तो लागे तापनि त्यसको कारण खोतल्दै जाँदा हामी मानवकृत भएको पाउँछौं ।

त्यसैगरी यदि गरिबीको कारक तत्व खोतल्दै जाने हो भने हामी प्राकृतिक विपन्न स्थान (वगर, पाखो, डुवानमा पर्ने आदि) मा बसोबास गर्नु, आर्थिक सामाजिक, लैङ्गिक समानता नहुनु, राजनैतिक नेतृत्वमा तथा विकासका आयोजना छनौट गर्ने निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता नहुनु आदि जस्ता जरे

कारकहरू हाम्रो सामू देखा पर्नेछन् । फेरी विपन्नता र गरिबीको कारण मानिसले तत्काल हातमुख जोड्न जङ्गल फडानीले बाढी पहिरोको प्रकोप निम्त्याउँछ भने त्यसलाई प्राकृतिक वा मानवकृत वा मिश्रित कुन चाहिँ हो भन्ने प्रश्न बहसको विषय हुन जान्छ । त्यसैले कुनै पनि प्रकोपलाई (केही अपवादलाई छोडेर) पूर्णतया प्राकृतिक वा मानवकृतको वर्गमा राख्न ठाडै उपयुक्त होला भन्न सकिन्न ।

माथिका क्षतिपरक वस्तुहरूको वर्गीकरणलाई विचार गर्दा एउटा क्षतिकारक तत्वको स्वरूप, स्तर र प्रकृति अनुसार क्षतिपरक वस्तुको क्षेत्र र हदलाई पनि साधारणतः इङ्कित गर्दछ । उदाहरणको लागि एड्स, आतङ्कवाद, भ्रष्टाचार, भूकम्प, बाढीपहिरो तथा आगलागी जस्ता प्रकोपहरूको लक्षित क्षतिपरक वस्तुहरू धेरै हदसम्म फरक हुन सक्छन् ।

प्रकोपका असर तथा प्रभावहरू

प्रकोपबाट हुने असर तथा प्रभावलाई निम्नानुसारका चरणबाट हेर्नु उपयुक्त हुन आउँछ ।

पहिलो चरणका प्रभावहरू – प्रकोपबाट हुने पहिलो चरणका प्रभावमा मानव क्षति तथा अङ्गभङ्ग, पाल्तु पशुपंक्षि, घरजग्गा, पूर्वाधार संरचना, बालिनालि, कच्चा पदार्थ तथा अन्य चलअचल सम्पत्तिको भौतिक क्षतिबाट हुने प्रत्यक्ष आर्थिक हानी नोक्सानीलाई लिन सकिन्छ ।

दोस्रो चरणका प्रभावहरू – यो चरणमा पहिलो चरणको क्षतिबाट उत्पन्न हुने अप्रत्यक्ष क्षतिलाई लिइन्छ । उदाहरणको लागि मानिसको मृत्यु तथा अङ्गभङ्गबाट आयआर्जनमा हुन जाने कमी तथा परिवारका सदस्यहरूमा पर्न जाने आर्थिक बोझ । त्यस्तै सडक, पुल, कुलो, पैनी, नहर तथा अन्य सार्वजनिक सेवा तथा सुविधामूलक संरचनाहरूको विग्रहबाट हुने विकासका क्रियाकलापमा कुप्रभाव, बजार प्रक्रियामा उतारचढाव, वातावरणमा असर जस्ता पक्षलाई लिनुपर्ने हुन्छ । यस्तो स्थितिबाट प्रकोपग्रस्त क्षेत्रको आर्थिक तथा सामाजिक परिपाटीमा नकारात्मक प्रभाव पर्न जान्छ ।

अन्तिम चरणको प्रभाव – यो चरणमा भने पहिलो र दोस्रो चरणबाट हुने प्रभावले देशमा ल्याउने उत्पादनमा ह्रास, बजारमा मन्द, मुद्रास्फिति, आयात निर्यातमा प्रतिकूलता, गरिब तथा ऋणमा बृद्धि आदि जस्ता नराम्रा प्रभावहरू आई पर्दछन् ।

अन्य प्रभावहरू

(क) मानसिक प्रभाव – प्रकोपको प्रकृति हेरेर कतिपय प्रकोपका घटनाबाट भएका धनको क्षतिले एकातिर प्रकोप पीडितमा मानसिक तनाव, निराशा, मानसिक असन्तुलनता जस्ता विकृति ल्याउन सक्छ भने अर्कोतिर परिवारका कोही सदस्यको अङ्गभङ्ग वा ज्यान गएको भए यसको पीडा अभि दर्दनाक हुन पुग्छ । यस्तो स्थितिको कुप्रभाव खालि पारिवारिक घेराभित्र मात्र सीमित नभएर समाज

तथा सिङ्गे राष्ट्रमा नै पर्न जान्छ। किनकि यस्तो स्थितिमा एकातिर उत्पादन क्षेत्रमा ह्रास भइरहेको हुन्छ भने अर्कोतिर मानसिक रागीको औषधी उपचारको लागि परिवारका अन्य व्यक्तिको समय तथा खर्चको मात्रामा त्यत्तिकै बढी रहेको हुन्छ।

(ख) राजनैतिक प्रभाव – प्रायः धेरैजसो प्रकोप पछिको स्थितिमा राजनैतिक दाउपेचको खेल स्वतः अगाडि बढेको पाइन्छ। वस्तुतः प्रकोप भइरहेको र त्यसपछिको स्थितिमा राहत वितरण गर्ने, सेवासुविधा उपलब्ध गराउने, शान्ति सुरक्षा उपलब्ध गराउने, पुनिर्माण तथा पुनर्वास गराउने जस्ता कुराहरूमा राजनैतिक दाउपेच तथा भ्रष्टाचारका माम्लाहरूले शिर ठाडो पार्ने गर्छेको पाइन्छ। यसले गर्दा कतिपय प्रकोप पीडित पक्षलाई प्रकोपले गर्दा भाग्यको ढोका खुलेको पनि देखिन्छ, भने कतिपयले दैवीप्रकोपपछि फेरि राजनैतिक प्रकोपको पीडासमेत खेप्नुपरेको पाइन्छ।

प्रकोप व्यवस्थापनसम्बन्धी राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा भएका क्रियाकलाप

(क) प्रकोप न्यूनीकरणका लागि सन् १९९४ को मे महिनामा जापानको योकोहामामा सम्पन्न पहिलो विश्व प्रकोप न्यूनीकरण सम्मेलनमा नेपालले सक्रिय रूपमा भाग लिएको थियो।

(ख) सन् १९९५ मा जापानको कोबेमा स्थापना भएको Asian Natural Disaster Reduction Conference र त्यसपछि विभिन्न मुलुकमा भएका बैठकमा निर्णय भए अनुसार दैवीप्रकोपसम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन, अध्ययन, सूचना प्रवाह र दैवीप्रकोप न्यूनीकरणका कार्यसम्बन्धमा आपसी सहयोग अभिवृद्धिका लागि अध्ययन-अनुसन्धान गर्न जापानको कोबेमा Asian Disaster Reduction Center (ADRC) स्थापना भइसकेको छ। नेपालले पनि सो केन्द्रको सदस्यता ग्रहण गरेको छ।

(ग) United Nations International Decade for Natural Disaster Reduction Secretariat को आयोजनामा सन् १९९० देखि प्रत्येक वर्षको अक्टोबर महिनाको दोस्रो बुधवार मनाउँदै आइरहेको IDNDR Day 2000 जापानको टोकियोमा समापन भई यसलाई निरन्तरता दिन ISDR (International Strategy for Natural Disaster Reduction-Day) को नामबाट नेपाल लगायत विश्वभरि नै प्रत्येक वर्षको अक्टोबर महिनाको दोस्रो बुधवार प्रकोप न्यूनीकरणका लागि विभिन्न चेतनामूलक कार्यक्रमसहित मनाउँदै आइएको छ।

(घ) Asian Disaster Preparedness Center (ADPC) वैड्कक र गृहमन्त्रालयको संयुक्त प्रयासमा CSSR, Medical First Responder, Training for Instructor जस्ता प्रकोप व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण तालिम सञ्चालन भइसकेका छन्।

प्रकोप न्यूनीकरणसम्बन्धी विश्व सम्मेलन

सन् २००५ को जनवरी १८ देखि २२ सम्म जापानको कोबेमा प्रकोप न्यूनिकरणसम्बन्धी विश्व सम्मेलन सफलतापूर्वक सम्पन्न भएको छ । उक्त सम्मेलनमा विश्वका १६८ मुलुकका सरकारी उच्चपदस्थ पदाधिकारी लगायत गैरसरकारी संस्था, संयुक्त राष्ट्र संघीय संस्था एवम् अन्तर्राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यमको व्यापक सहभागिता रहेको थियो । सो सम्मेलन मूल कार्यक्रम, उच्चस्तरीय छलफल र विषयगत सत्र गरसी तीन भागमा विभाजित थियो । विकसित मुलुकका अनुभव र उच्चप्रविधिबाट नेपालले लाभ लिन सिकनुपर्ने यथार्थलाई आत्मसात् गर्दै सम्मेलनमा प्रकोप व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित सबै निकायलाई समेटी समयसापेक्ष संरचनात्मक सुधार गर्ने दिशातर्फ उन्मुख रहेको नेपालले निकट भविष्यमै प्रकोप न्यूनिकरण व्यवस्थापन एवम् समन्वय परिषद् स्थापना गर्ने प्रतिवद्धता जनाएको थियो । विकसित मुलुकले देखाएको चासोबाटै प्रकोप न्यूनिकरण सम्बन्धमा विश्वकोषको स्थापना गर्नुपर्ने प्रस्ताव पनि सम्मेलनमा राखिएको थियो ।

यसैगरी, सम्मेलनको 'दिगो विकासकालागि शिक्षा' विषयक सत्रमा नेपालमा पनि प्रकोप न्यूनिकरणका लागि जनचेतना अभिवृद्धि गर्न दिगो विकासका लागि शिक्षाको अति नै महत्व रहेको हुँदा ज्ञान र प्रविधिबाट सदुपयोगबाट प्रकोप न्यूनिकरण गर्न अग्रसर हुनुपर्ने विषयमा प्रकाश पारिएको थियो । यस सन्दर्भमा समुदायको सुरक्षित भविष्यका लागि विज्ञान र प्रविधिको उच्चतम प्रयोगबाट प्रकोप न्यूनिकरण गर्न सकिने विषयमा अवधारणापत्र प्रस्तुत गर्दै संयुक्त राष्ट्रसंघका आह्वानमा सन् २००५ देखि २०१५ सम्मको दशकमा 'सुरक्षित भविष्यका लागि शिक्षा' भन्ने नारालाई साकार तुल्याउन नेपालले शैक्षिक पाठ्यक्रममा आवश्यक सुधार गर्न क्रियाशील रहने समेत प्रतिवद्धता जनाएको थियो ।

उक्त सम्मेलनमा देहायका विषयमा सन् २००५ देखि २०१५ सम्मका लागि प्राथमिकताका आधारमा हयोगो कार्ययोजना तयार गरिएको थियो :

१. स्थानीय र राष्ट्रिय प्राथमिकताको पहिचान गरी संस्थागत सुदृढीकरण एवम् कार्यान्वयन गर्ने ।
२. प्रकोप न्यूनिकरणका लागि पूर्वतयारीसम्बन्धी पद्धतिको विकास गर्ने ।
३. समुदायको सुरक्षित भविष्यको लागि जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
४. सामाजिक, आर्थिक, वातावरणीय एवम् भू-उपयोगका प्रभावलाई दृष्टिगत गरी प्रकोप न्यूनिकरणका कार्यक्रमको तर्जुमा गर्ने ।
५. प्रकोप न्यूनिकरणको पूर्वतयारीलाई सुदृढ बनाउने सम्बन्धमा सबै तहलाई उत्तरदायी एवम् सक्षम तुल्याउने ।

प्रकोप न्यूनिकरणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय रणनीति (UN/ISDR) ले उल्लिखित कार्ययोजनाको कार्यान्वयन एवम् निरन्तर अनुगमन गर्ने र सम्मेलनका उपलब्धिलाई कार्यान्वयन गर्न ह्योगो घोषणापत्र जारी गरिएको थियो । सो घोषणापत्रमा जनाइएका राजनीतिक प्रतिवद्धता देहायका नौ बुँदामा उल्लेख गरिएका छन् :

१. प्रकोपपीडितप्रति सम्बेदना र सहानुभूतिव्यक्त गर्दै प्रकोपविरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय ऐक्यवद्धता अभिवृद्धि गर्ने,
२. प्रकोप न्यूनिकरणका सन्दर्भमा विश्वव्यापी रूपमै गरिबी उन्मूलनका प्रयास जारी राख्ने,
६. प्रकोप न्यूनिकरणका लागि व्यक्तिदेखि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सबै तहसम्म तदनुरूप संस्कारको विकास गर्ने,
७. आफ्नो देशका नागरिकको जनधनको संरक्षण गर्नु हरेक राष्ट्रको प्रथम दायित्व भएकाले प्रकोप न्यूनिकरणका दिशामा राष्ट्रिय स्तरका नीतिनिर्धारणमै विशेष प्राथमिकता दिने,
८. प्रकोप न्यूनिकरणमा सन् २००५ देखि २०१५ सम्मका लागि अद्यावधिक, प्रगतिशील एवम् कार्यमूलक संरचना तयार गर्ने र त्यसमा अर्को दशकका लागि आवश्यक प्राथमिकता समेत समावेश गरी कार्यनीति र अनुगमन पद्धतिको विकास गर्ने,
९. संयुक्त राष्ट्रसंघको प्रकोप न्यूनिकरणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय रणनीति (UN/ISDR) र प्रकोप न्यूनिकरणसम्बन्धी कार्यमा संलग्न अन्य संघसंस्थामार्फत् प्रकोप न्यूनिकरणका सन्दर्भमा तयार गरिने कार्यमूलक संरचनाबाट उपलब्ध हुने ठोस उपलब्धिको अनुगमन पहल गर्ने-गराउने,
१०. हिन्दमहासागरमा उत्पन्न महाविनासकारी सुनामीपश्चात् संयुक्त राष्ट्रसंघको नेतृत्वमा तयार गरिएको कार्ययोजनाअनुसारको पूर्वसंकेत प्रणाली स्थापना गर्ने,
११. विश्वलाई प्रकोपबाट सुरक्षित राख्न सम्बद्ध सबैलाई सक्रियरूपमा क्रियाशील हुने आव्हानसहित विश्व सम्मेलनका यथार्थ उपलब्धिलाई आत्मसात गर्दै आगामी दशक र भावी सन्ततिका लागि सुरक्षित विश्वको सिर्जना गर्ने,
१२. विश्व सम्मेलनको आयोजक जापान सरकार र आतिथ्य प्रदान गर्ने सहर ह्योगो कोबेका नागरिकलाई विशेष धन्यवाद दिने ।

नेपाल पनि उक्त ह्योगो घोषणापत्रको सातसदस्यीय मस्यौदा समितिमा समावेश भई सक्रिय सहभागिता जनाएको थियो ।

आगो र आगलागी समस्या

आगो: ताप र प्रकाशको मिश्रणलाई आगो भनिन्छ जून कुनै पनि वस्तु जल्दा उत्पन्न हुन्छ । सन् १९७७ मा एकजना फ्रेन्च रसाउन शास्त्री एन्टोयनी लाभोइसीयर (Antoine Lavoisier) ले प्रमाणीत

गर्‍यो कि कुनै पनि वस्तु जल्नु भनेको त्यो पदार्थसँग अक्सिजनको छिटो छिटो मिलाप गइराखेको हुन्छ । (In 1777, Antoine Lavoisier, a french chemist, proved that burning is the result of the rapid union of oxygen with other substances, As substance burns, heat and light are produced.) जब कुनै पदार्थ बल्छ, त्यहाँ ताप र प्रकाश उत्पन्न हुन्छ । जब अक्सिजन कुनै पनि पदार्थसँग अक्सिजनको मिलाप हुने प्रक्रिया ढिलो ढिलो रहन्छ, त्यस अवस्थामा आगो उत्पन्न हुँदैन, बल्दैन र त्यसलाई रसायन शास्त्रमा अक्सिजन भनिन्छ । उदाहरणका लागि जब अक्सिजनको मिलाप पेट्रोलसँग हुन्छ, त्यहाँ मिलापको कार्य छिटो छिटो हुन जान्छ र प्रतिक्रिया स्वरूप ताप र प्रकाश निस्कन्छ, तर जब अक्सिजनको मिलाप फलामसँग हुन्छ । क्रिया त्यति छिटो छिटो हुँदैन, ढिलो ढिलो हुन्छ र खिया लाग्छ । त्यहाँ बल्ने अथवा जल्ने कार्य हुँदैन तर अक्सिडेशन हुन्छ, तर हरेक अक्सिडेसन बल्ने अथवा जल्ने क्रिया नहुन सक्छ ।

आगोको विविध पक्ष

धार्मिक एवं ऐतिहासिक पक्ष: प्राचिनकालमा आगोको प्रयोग शरिरलाई न्यानो राख्नलाई गर्दथे । तर जसरी सभ्यता अगाडी बढ्दै गयो त्यसरी नै आगोको प्रयोग भिन्न भिन्न तरिकाले गर्न थालिए । मान्छेहरूले आगोले खाना पकाउन, हतियार तिखो पार्न, माटो पकाउन र बत्ति बाल्न सिकने । तर प्राचिन मानवहरू चाहिँ आगोको प्रयोग एकदम विस्तारै मात्र बुझ्न सके र त्यसलाई प्रयोग गर्ने तरिका पनि सन्तोषजनक चाहिँ थिएन ।

आज हामीले आगो बाल्न प्रयोग गर्ने तरिका धेरै नै सुधार गरिएको छ । र विभिन्न किसिमले पनि प्रयोग गरिएको छ । आगोले मेसिन चल्ने उर्जा निकाल्छ र कारखाना निरन्तर चलाउछ । यसले ट्रेन जहाज र प्लेन चलाउन शक्तिको आपूर्ति गर्छ, त्यस्तै यसले विद्युत पनि निकाल्छ । यो कहिलेकाहीँ खराब वस्तुहरूलाई हटाउन र खत्तम पार्न पनि प्रयोग गरिन्छ । साथसाथै खनिजहरूबाट धातु निकाल्न र धातुलाई विभिन्न आकार प्रकार दिन पनि एकदमै प्रयोग हुन्छ ।

सावधानीका साथ प्रयोग गरिने आगो एकदम फलदायक हुन्छ । तर सतर्कताको साथ प्रयोग गरिएन भने यो विध्वंसकारी पनि हुन सक्छ । सावधानीका साथ आगो प्रयोग भएन भने आगोले हजारौँ मान्छेहरू मार्छन र लाखौँको सम्पत्ति पनि वरिवाद गर्दछ । सन् १७७७ मा लण्डनको ठूलो भाग सन् १८७१ मा सिकागो र सन् १९२३ मा टोकियो लाई आगोले ध्वस्त पाऱ्यो । त्यसका साथै वृक्षहरू र फाडिहरू पनि वर्षेनी सखाप पाछ्छ ।

आगोको उत्पत्ति कहिले र कसरी भयो भन्ने आधिकारिक प्रभाव केही नभए पनि हुंगे युगदेखि नै मानिसले आगोको प्रयोग गर्दै आएको मान्यता छ । वैदिक ग्रन्थअनुसार हिरण्याक्षकी छोरी विकेसीले शिवजीको गर्भधारण गर्दा उनैको कोखबाट अग्निको उत्पत्ति भएको मानिन्छ । कतै वसू-मार्याको गर्भबाट अग्निको उत्पत्ति भएको भन्ने पनि गरिन्छ । तर अग्निको उत्पत्ति जहिले भएको भए पनि यसका बारे अग्निपूराणमा प्रस्टै कथन पाइन्छ ।

आजको दिनमा आगोको प्रयोग विना मानवको जीवन यापनको परिकल्पना गर्न नसक्ने अवस्थामा पुगेको छ । खानापकाउन, हतियार बनाउने, कला क्षेत्रमा, उज्यालो चाहिएमा आगो नभई हुँदैन । पुरानो सभ्यतामा आगोको प्रयोग तथा उत्पदन विधिको विकासमा निकै नै मन्द गतिमा अगाडी बढ्यो तर पछिल्लो समयमा आएर त्यसमा गुणोत्तर विकास भएको पाइन्छ । आजको समाजमा उज्यालो पार्नको लागि मात्र आगोको प्रयोग गरिदैन । बरु अन्य धेरै कामहरूको लागि पनि प्रयोग गनिन्छ । मेसिन, उद्योग सञ्चालन गर्न, रेल चलाउन, पानी जहाज चलाउने, हवाईजहाज चलाउन, विद्युत उत्पादन गर्न, कामनलाग्ने फोहोरका थुप्राहरू हटाउन वा जलाउन, धेरै जसो खनिजबाट धातु निकाल्न, कुनै पनि धातुलाई चाहिएको आकार दिन आगोको प्रयोग गनिन्छ । (Fire-The Word Book Encyclopedia (F). Page-125)

पूर्वऐतिहासिक कालमा मानव जातिले आगोको बारेमा जानकारी प्रकृतिबाट नै लिएको हुनुपर्छ । जस्तो कि ज्वालामुखीको विस्फोटन, सूर्यबाट निस्केका तापलाई अनुभव गरेर हेरेर आगोसम्बन्धी जानकारी पाएको हुनुपर्छ । दुइटा हुंगाहरू एक आपसमा ठोकीँदा उत्पन्न हुने आगोको झिल्लोबाट पनि आगोसम्बन्धी जानकारी पाएको हुनसक्छ । जनावरहरू एक आपसमा लडाईं गर्दा तीनहरूको सीङ्बीचहुने घर्षणबाट पनि उत्पन्न हुने झिल्लो देखेर पुराना मानवसभ्यताले आगोसम्बन्धी जानकारी पाएको हुन सक्छ ।

पर्सियन साहित्यमा आगोको खोजसम्बन्धी एउटा कथा छ । जुनमा ड्रागनसँगको लडाइको प्रसङ्ग छ । उक्त कथामा एउटा राक्षसले आफ्नो हतियार विसिन्छ । जुन पछि हिरोले प्रयोग गर्न पुग्छ । हिरोले उक्त हतियारलाई एउटा चट्टानसँग ठोक्छ । त्यो कथा अनुसार त्यहीनिर आगोको झिल्लो निस्कन्छ र मानव सभ्यताले त्यहीबाट आगोको दर्शन गरेको अनुमान गरिन्छ । पुराना मानिसहरू मध्ये धेरैले आगोलाई प्रकृतिको अथवा इश्वरको उपहार स्वरूप प्राप्त भएको मानिन्छ ।

आगोलाई अत्यन्त पवित्र मानिन्थ्यो । किनकि त्यो मानवजगतको भलोको लागि अत्यन्त आवश्यक वस्तु थियो । परापूर्व कालदेखि नै आगोको र सूर्यको पूजा हुँदै आएको छ । किनकि पहिला पहिला

आगो पाउनु अत्यन्त गाह्रो काम थियो । जहाँ तही आगो पाइन्थ्यो । त्यसैले कुनै सार्जजनिक ठाउँमा आगो बालेर राखिन्थ्यो । जुन कहिल्यै निभ्दैनथ्यो । त्यस्ता खालका आगोको जोगाड इजिप्टियन, पार्सीयन, ग्रीस र रोमनका हरेक गाउँहरूमा गरिन्थ्यो । यसरी हरेक समुदाय भित्रको सामुदायिक स्थलमा आगो बालेर राखिन्थ्यो । रोमनहरूको रोममा रहेको वेस्टाको मन्दिरमा आगोको महत्व हेर्न सकिन्छ । वेस्टा चाहिँ मुटुको इश्वर मानिन्छ । जसको बास हरेक घरमा हुने गर्दछ भने मान्यता थियो । तर जब धर्म चाहिँ राज्यको सरोकारको कुरा हुनपुग्यो । त्यहाँ एउटा पवित्रस्थलमा मन्दिरको निर्माण भयो जसमा आगोलाई निरन्तर बालि राखेको छ ।

आगोको वैज्ञानिक व्याख्या : वैज्ञानिक अवधारणामा अक्सिजन (Oxygen) र इन्धन (Fuel) सँग घर्षण (Friction) वा ताप (Heat) मिसिँदा हुने रसायनिक प्रतिक्रियाबाट उत्पन्न शक्तिको अनुभूतिलाई आगो भनिन्छ । वर्तमान युगमा आगो दैनिक जीवनका लागि नभई नहुने वस्तु भइसकेकोले आगोको आफ्नो आवश्यकता पूरा गर्न यसको उत्पत्ति गर्ने विभिन्न उपायहरू अपनाइने गरिन्छ । सलाई, लाइटर, चकमक, भुलो, विद्युत हिटर जस्ता आगो उत्पन्न गर्ने कुनै न कुनै साधनको हरेक घरमा दैनिक प्रयोग हुन्छ । यस्तना साधन प्रयोग गरेर जे-जसरी आगो उत्पन्न गरिने भए पनि अक्सिजन + इन्धन + घर्षण वा तापको समिश्रणको सिद्धान्तबाट नै आगोको उत्पत्ति भएको पाईन्छ । बल्ले वस्तुहरूको गुण र परिमाण अनुसार उत्पन्न आगोको प्रत्यक्ष गुण वा अवगुण फरक हुन्छ । आगो बल्दा हुने रसायनिक प्रतिक्रियाले बतावरणमा समेत असर पुऱ्याउँछ । आगो बलेको अवस्थामा हेर्दा धुवाँ, आगोको ज्वाला, अँगार, कोइला र भिल्काहरू देखिने भए पनि त्यसबाट कार्बन मोनोअक्साइड, कार्बन डाइअक्साइड, हाइड्रोजन सल्फाइड, नाइट्रोजन डाइअक्साइडजस्ता विभिन्न प्रकारका अदृश्य विषाक्त ग्याससमेत निस्कन्छ । त्यस्ता ग्यासबाट नाक खिन्त्याउने, आँखा पोल्ने, दिमागले काम नगर्ने जस्ता असर देखा पर्दछन् भने श्वासप्रश्वासबाट शरीरमा प्रवेश हुँदा केही क्षणमै मानव वा जीवजन्तु वेहोस हुन पनि सक्छ । यस्ता विषाक्त ग्यास वातावरणमा मिसिने कमको निरन्तरताले पर्यावरणमा समेत ठूलो प्रभाव परिरहेको छ ।

आगोको प्रकार र व्यवहार - आगो दुई किसिमको हुने गर्दछ ।

एक नियन्त्रित –नियन्त्रणमा रहेको आगो अथवा कुनै एक कोठामा, कुनै एक मैनुवत्ती, निरन्तर रूपमा बलिराखेको छ भने त्यो नियन्त्रित आगो हो । त्यस्तो आगो जो एक खास गति र तहमा निरन्तर रूपले स्रोतबाट इन्धन प्राप्त गरिराखेको हुन्छ ।

अर्को अनियन्त्रित अथवा नियन्त्रण नरहेको आगो । त्यस्तो किसिमको आगो, जसलाई बल्लका लागि खास इन्धनको स्रोतको व्यवस्था गरिएको हुँदैन, त्यसैले त्यसलाई नियन्त्रण गर्न पनि सकिँदैन तर त्यो आगो बल्ल थालेपछि आफ्नो बाटोमा पाउँदै गरेको ठोस अथवा तरल पदार्थलाई बाल्दै इन्धन पाउँछ ।

आगोले सिर्जना मात्र गर्दैन । कहिले काहीं विनास पनि गर्दछ । अनियन्त्रित आगोले वर्षेनी सयौं परिवार र मानिसलाई मार्छ भने हजारौं, लाखौंको धनमाल जलाएर नष्ट गर्दछ । सन् १९६६ मा लण्डन शहरको ठूलो भाग आगोले जलेको थियो । सन् १८७१ मा शिकागो र सन् १९२३ मा जापानको टोकियो शहरमा भिषण आगलागी भएको थियो र अपूरणीय क्षति पनि । आगोले मानवीय क्षति मात्र गर्दैन, बरु यसले सम्पत्ति, वनजंगल, इत्यादि वातावरणीय क्षति पनि व्यापक मात्रामा वर्षेनी गरिराखेको हुन्छ ।

सबै पदार्थहरू एकै प्रकारले बल्दैन । बल्ने, जल्ने क्रिया पदार्थ अनुसार फरक फरक हुन्छ । उदाहरणको लागि चारकोलले पनि ताप त दिन्छ तर मधुरो चमकका साथ । त्यहीनिर अरु पदार्थहरू, जस्तै कोइला, ग्यास, म्याग्नेसियम, तेल, काठ, दाउराले पनि बल्दाखेरि ताप दिन्छ । तर, आगोको भिल्का, रापका साथ । तसर्थ यस्तो भिल्कोको रँग चाहिँ पदार्थको प्रकार र तापक्रममा भर पर्ने कुरा हुन विभिन्न पदार्थहरूको बल्ने जल्ने तरिका पनि फरक फरक हुँदो रहेछ ।

आगो कसरी बल्छ ?

आगो उत्पादनका लागि तीन वटा पूर्व शर्तहरू पूरा भएकै हुनु पर्दो रहेछ । ती शर्तहरू हुन्:

(क) त्यहाँ इन्धन (जो बल्ने छ) हुनै पर्छ । इन्धन तिनै प्रकारको हुन्छ: ठोस, तरल र ग्यास ।

(ख) उक्त इन्धन बल्ल सक्ने योग्यको तापक्रम । (Ignition Temp) मा हुनै पर्छ । (Ignition temperature is the lowest temperature at which combustion can begin and continue)

(ग) र त्यहाँ अक्सिजन प्रसस्त मात्रामा हुनै पर्दछ । जो कि प्राय जसो वरिपरिको वातावरणबाट आउने गर्दछ ।

हरेक इन्धनको दुई प्रकारको प्रज्वलन तापक्रम हुन्छ । एउटा त्यो प्रज्वलन तापक्रम जसमा प्रज्वलनको उत्पत्ति बाहिरी इन्धनको स्रोतबाट हुँदो रहेछ जस्तो कि सलाईको प्रयोगबाट बाल्ने कार्य । अर्को उच्च तापक्रम जहाँ निर आगो आफैँ उत्पन्न हुँदो रहेछ र, त्यस्तो आगो कुनै बाहिरी इन्धन स्रोतको प्रयोग नहुँदै पनि बल्छ ।

आगो सुरु हुने तरिकाहरू (Method of Starting Fires)

परापूर्वकालमा विभिन्न तरीकाबाट आगो बाल्ने गरिन्थ्यो । जसरी जुन विधी प्रयोग गरेपनि आगो बाल्नका लागि तीन कूराहरू उपलब्ध हुनै पर्थ्यो । सलाईको प्रयोग हुनु अगाडि आगो बाल्नका लागि सबै भन्दा बढी फ्लीन्ट र स्टील विधि प्रयोग हुन्थ्यो । फ्लीन्ट: कडा चट्टानको टुक्रा, स्टील : धातु , रीन्डर : कटन अथवा नाइलनको लुगा, केही खास रुखबाट बनाइएको धूलो ।

यस विधिबाट आगो उत्पादनको लागि ती खास किसीमको धुलोलाई तावामा भुटेर राखिन्थ्यो । भुट्टा त्यो अवस्थासम्म भुटिन्थ्यो जतिखेरसम्म त्यो धूलो लगभग बल्ने अवस्थामा पुग्थ्यो । त्यसपछि त्यो धुलोलाई टीन्डर बाकसमा राखिन्थ्यो । जहाँ निर आगो बाल्नु पर्ने हो तयहाँ लगेर स्टील र फलीन्टलाई एक आपसमा जोरले ठोकिन्थ्यो र त्यसको तल टीण्डरको धुलो राखिएको हुन्थ्यो । स्टील फलीन्टको घर्षणबाट फुत्किने आगोको भिल्काले टीण्डर धूलोमा आगो सल्किन्थ्यो र त्यसरु आगो बालिन्थ्यो ।

पूराना जमानामा आगो उत्पादनको लागि अर्को विधि पनि प्रयोग हुन्थ्यो । तयो विधि दुई बस्तु वीचको घर्षणमा आधारित थियो । यस विधिमा काठको धुलो राखेर कुनै एक बोर्डमा एउटा लठीलाई त्यतिबेलासम्म घर्षण गराइन्थ्यो जति खेर सम्म त्यो धुलोमा आगो सल्किदेन्थ्यो । त्यो मसिनो भिल्को रापमा बदल्नका लागि पर्याप्त मात्रामा अक्सिजन आपूर्ति गरिन्थ्यो ।

सलाईको आविस्कार : जोनवाकर नामको अंग्रेज फर्कासिष्टद्वारा सन् १८२७ मा पहिलो पटक सलाईको आविस्कार गरिएको हो । सलाईको आविस्कार पछि आगो बाल्न सजिलो भएको हो ।

विभिन्न शहरहरूमा भएको ठूला आगलागीहरू

लण्डन: सन् १६६६ र १९४० मा आगलागी हुँदा लण्डन शहरको ठूलो भाग जलेको थियो । सन् १९६६ मा लण्डनमा भएको 'द ग्रेट फयर अफ लण्डन' भन्ने गरिन्छ । उक्त आगलागी लण्डनको टावर ब्रीज नजिकको पुडिंगलेन बाट सन् १६६६ सेप्टेम्बर २ देखी सुरु भएको थियो र पाँच दिनपछि सेप्टेम्बर ७ का दिन नियन्त्रण भएको थियो । उक्त आगलागी लण्डन सहरको धेरै भाग जलेको थियो । र केही मन्दीरहरू पनि सन् १६०० मा लण्डनमा बनेका धेरैजसो घरहरू काठको थियो र एक अर्कासँग टाँसेर बनेको थियो । त्यति अग्नि नियन्त्रणको कुनै ठोस एवम् व्यवस्थीत प्रणाली थिएन । उक्त आगलागीले १३,००० घरहरू (बजार क्षेत्रमा) जलेको थियो । ८९ वटा पेरिस चर्चहरू र पुरानो सेन्ट पाउल क्याथेड्रल पनि जलेको थियो ।

सन् १९४० (दोस्रो विश्व युद्धताका) को डिसेम्बर २९ का दिन जर्मनीको एयर क्राफ्टले मध्य लण्डन शहरमा अत्यन्त शक्तिशाली बम खसालेको थियो । त्यस घटनाले पनि लण्डन शहरमा व्यापक जनधनको क्षति भएको थियो ।

माडागास्कार: माडागास्कार एक अफ्रिकी देश हो । यो एउटा टापू क्षेत्र हो । यहाँ एकनासको वर्षा हुँदैन । पश्चिमी तटमा अलि अलि पानी परेको हुन्छ । त्योपनि डिसेम्बरदेखि मार्च सम्म मात्र पानी पर्दछ । सुख्खा मौसम कुलुकले आगलागीको प्रकोप सामना गर्नु पर्छ । धेरै धनमाल नष्ट हुन्छ । मानिसको मृत्युको कारण पनि बन्दछ । आगलागीको घटनाहरू मध्ये ९० प्रतिशत चाहि मानिसले घटाएको हुन्छ । त्यस्तो काम चाही विभिन्न उद्देश्यले गरेको हुन्छ । चरणको लागि, ठाउँ खुल्ला पार्नका लागि, घर बनाउनको लागि अथवा छोटो अवधीको लागि जमिनको उर्वरा शक्ति बढाउनका लागि त्यस्तो काम गरेको हुन्छ । यी सब कारणले गर्दा जमिनमा दीर्घकालीन नकारात्मक असरहरू पर्ने गर्छ । भू-क्षय बढ्छ । मानिसहरूको बसाई सराईमा वृद्धि हुन्छ । गरिबी बढाउँछ, इत्यादी, इत्यादी । यी सब स्थितिमा सुधारका लागि सन् २००२ मा जीटीजेडले आगो नियन्त्रण परियोजना शुरु गरेको थियो ।

स्थानीय बासन्दाहरू, समुदायका प्रतिनिधिहरू, वन विभागले मिलेर स्रोतको संरक्षण र आगो नियन्त्रणसम्बन्धी रणनीति तयार गरेर कार्यान्वयन गरे । यस्तो कार्यक्रमले जंगलमा लाग्ने आगलागी र त्यसबाट समाजमा पर्ने प्रभावको बारेमा मानिसहरू जानकार भए ।

अष्ट्रेलिया: सन् २००३ को जनवरी १८ का दिन अष्ट्रेलियाको क्यानबेरा शहरमा आगलागीबाट ठूलो क्षति पुग्यो । जंगलमा भएको आगलागी बढ्दै गएर शहरमा पनि क्षति पुग्याएको थियो । क्यानबेरा स्थित अमेरिकी राजदुतावासका अनुसार आगलागीका कारण चार जनाको मृत्यु र केही स्कुल औषधि पसल सहित ४००० घरहरूमा क्षति पुगेको थियो । घटनाको लगत्तै जनवरी २१ का दिन अमेरिकी राजदुतावासका कार्यकारी म्याकेलपी ओवनेले उक्त आगलागीबाट भएको क्षतिलाई प्रकोप (Disaster) का रूपमा घोषणा गर्दै अन्तराष्ट्रिय सहयोगको माग गरेका थिए । अष्ट्रेलियाको प्राकृतिक खतराहरू मध्ये आगो चाहिं प्रमुख खतरा बन्न गएको छ । यसले नै अब सबभन्दा बढी धनजनको क्षति गर्छ । अहिले अष्ट्रेलियामा आगो प्रतिरक्षा गर्न एउटा राम्रो संस्था भए पनि २००० सम्म आगोले चाहिं चुनौति दिन सक्छ ।

भारत: भारतमा आगलागीका कारण यदि साँगुरो शहरीकरण हो । जस्तै : आकाशे घरहरू र एकै ठाउँमा एकदम Tight र Flammable pocket को रूपमा रहेको भोपडि, विस्तारै गल्ने फोहरले भरिएको Landfills, प्लाष्टिक र पोलिथिनका सामानहरू, न.पा.ले घुस खाएर फ्याक्ट्रीहरूमा आगो सुरक्षार्थ साधनहरू नलगाउनाले । गाउँघरमा चाहिँ बनका आगो प्रायसः उत्तरया, जग्गा सफा गर्नलाई लगाइएको आगो, काठ तस्करहरूले लगाउने आगो अथवा असावधानीपूर्वक चुरोटको ठुटो फाल्नाले लाग्ने आगो ले आगलागी हुने गरेको छ ।

विना कुनै योजना भारतका शहरहरूमा आकाश छुने घरहरूका साथै बंगला र सानो इन्डष्ट्रिहरू, ठूलो इन्जिनियरीङ्ग साधनहरू ठूलूला पेट्रोलियम चल्ने कारखानाहरू, हवाई मैदान, वन्दरगाहहरू, आणविक, रासायनिक, जुट तथा कपडा कारखानाले भरिएका छन् । धेरै खतरा भएको केहि राष्ट्रहरू मध्ये भारत पनि पर्दछ ।

आगलागी भौतिक रासायनिक प्रक्रिया मात्रै होइन यसमा सामाजिक तत्वहरू पनि त्यति नै महत्वपूर्ण छ । आगलागीका घटनाहरू, क्षतिको विवरण, आगो निभाउने विधी चाहिँ सबै ठाउँमा भिन्न भिन्न छन् । त्यसैले यी सब कुहराहरू एक ठाउँमा राखेर विश्लेषण गर्नुपर्छ ।

सन् १९९७ मा भारतभरी १८,६४४ आगलागी घटनाहरू भएका थिए र ४,०४५ मान्छे मरे भने ७,८८७ जना घाइते भए । भा. रु. ९०९.२२८ करोड को क्षति भयो । यी आकँडाहरू चाहिँ गाउँघरमा रेकर्ड नगरिएका आकँडा समेटेका छन् । यो Indicative data हो ।

अग्नि नियन्त्रण (Fire Prevention):

आगलागी हुनुबाट बच्नका लागि प्रयोग गरिने वचावका उपायहरूलाई नै अग्नि नियन्त्रण (Fire Prevention) भनिन्छ । आगलागी ठूलो धनको मात्र क्षति गर्दैन बरू धेरै संख्यामा मानव मृत्युको कारण पनि बन्दो रहेछ । सन् १९९२ मा बेलायत भरीमा ४२५००० आगलागीका घटनाहरू भएका थिए । त्यहाँ ७८९ जनाको मृत्यु भएको थियो । भने १४७०० मानिसहरू त्यसैको कारण घाइते पनि भएको थियो । त्यसवर्ष आगलागीका कारण क्षति भएको कुल सम्पत्तिको मूल्ड ८५० मिलियन पाउण्ड रहेको थियो । त्यही वर्ष सन् १९९२ मा अमेरिकामा करिब ६००० व्यक्ति मारिएको थियो भने २८००० मानिसहरू आगलागीकै कारण घाइते भएका थिए । कस्ल सात अरब अमेरिकी डलर बराबरको सम्पत्ति नास भएको थियो ।

व्यक्तिगत, समुह र समुदायले आगो नियन्त्रणका लागि तिनवटा विधिहरू प्रयोग गर्ने गर्छन् ।

(१) नियम कानून बनाएर

(२) घर, भवन र सम्पत्तिहरूको अनुगमन गरेर

(३) आवश्यक शिक्षा फैलाएर

धेरै देशहरूले बिल्डीङ्ग कोड बनाएर, घर निर्माणमा प्रयोग गरिने केही खास विधि र सामग्रीहरू सम्बन्धी मापदण्ड निर्धारण गर्न थालेका छन् । अग्नि नियन्त्रक टोलीले सार्वजनिक भवनहरूको अनुगमन गर्ने गर्छ । जोखिममा रहेका भवनहरूको सुधारका लागि कामहरू गरिन्छ, अथवा त्यस्ता कार्यको सिफारिस गरिन्छ, केही समुदायहरूमा अग्नि नियन्त्रक टोलीले घर मालिकको स्वीकृतिमा निजी घरहरू पनि अनुगमन गर्दछ ।

शिक्षा एवम् जनचेतना नै एउटा यस्तो माध्यम हो । जसबाट अग्नि नियन्त्रण एवम् क्षति न्यूनिकरण गर्न सकिन्छ । अग्नि नियन्त्रक टोली सामुदायिक समुहहरू विद्यालयका शिक्षक एवं विद्यार्थीहरू लगायतका व्यक्तिहरू सबैले मिलेर काम गरेका खण्डमा आगलागीको जोखिमलाई न्यून गर्न सकिन्छ । आगो नियन्त्रणका लागि विभिन्न ठाउँमा फरकफरक तरिका अपनाइन्छ । जस्तो कि घर तथा स्कुलहरूमा, घर तथा स्कुलहरूमा प्रयोग भइसकेका अथवा काम नलाग्ने अनावश्यक वस्तुहरूलाई थुपारेर राख्नु हुँदैन । अनावश्यक वस्तुहरू जति जति बढी थुप्रेको हुन्छ, त्यति त्यति बढी आगलागीको खतरा हुन्छ । त्यसै गरी पेट्रोल डिजेल पेन्ट जस्ता प्रज्वलनशील तरल पदार्थहरू घरमा नराख्दा आगलागीका खतरालाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । पुराना घर तथा स्कुलहरूमा बिजुलीको तारहरू पनि हेर्नुपर्दछ । कहिलेकाहिँ राम्रोसँग वाईरिड राम्ररी नगरिएको अवस्थामा अथवा अन्य केही कारणले पनि आगलागी हुनसक्छ । वाईरिडलाई कार्पेटको मुन्तिरबाट कहिलेपनि छिराउनु हुन्न । एउटै स्वीचमा धेरै प्लगहरू घुसार्दा पनि आगलागीको खतरा हुँदो रहेछ ।

फेब्रिक पदार्थहरू तत्काल बल्दो रहेछ । बुद्धिमान अभिभावकहरूले आफ्नो बच्चालाई घरमा सावधानी अपनाउन सिकाउँछन् र चुल्हो अथवा अन्य कुनै आगो बाल्ने छेउछाउमा बल्ने लुगा सामग्रीहरू राख्नु हुन्न भन्ने कुरा अभिभावकले बच्चाहरूलाई सिकाउनुपर्छ । धेरै स्कुलहरूले आगलागी सम्बन्धी जनचेतना तथा शिक्षाका लागि विद्यार्थी जनचेतना तथा शिक्षाका लागि विद्यार्थीहरू बिच कथा, कविता, निबन्ध एवम् चित्रकला प्रतियोगिता गराउने गर्दछ । अग्नि नियन्त्रक समुहहरूले पनि स्कुलमा यस्ता कुराहरूको जानकारी गराउने गर्दछ ।

समुदायमा: अग्नि नियन्त्रक टोली र सार्वजनिक निकायहरू आगो नियन्त्रणका लागि नियम कानून अनुगमन तथा चेतना (शिक्षा) मुलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने गरिन्छ । उद्योग बाणिज्य महासङ्घ

युवा क्लवहरूले पत्रपत्रिका, पम्पलेट, पोष्टर, रेडियो, टेलिभिजन मार्फत सार्वजनिक सूचना जारी गरेर चेतना फैलाउँछ । केही समुहहरूले समुदायलाई पूर्व तयारीको लागि केही खर्चको व्यवस्था गर्ने गर्दछ । त्यसैले, त्यहाँका मानिसहरूले पूर्व तयारीको व्यवस्था गरिराखेको हुन्छ । उदाहरणको लागि घरहरूमा हुने आगलागी घटना चाहिँ बढी मात्रामा जाडो महिनामा हुने गर्दछ । जतिबेला मानिसहरू आगो तापनका लागि बढी जसो अग्नि उपकरणहरू प्रयोग गर्छन् । त्यस्ता घटनाहरूको मुख्य कारण चाहिँ अग्नि उपकरणहरू ठीक अवस्थामा नरहनु र प्रयोगकर्ताको असावधानी नै हुन्छ ।

स्थानीयस्तरमा नियमित रूपमा सरसफाईका कार्यहरू भईराख्यो भने ती घरमा बस्ने मानिसहरू, सामुदायिक भवनका मानिसहरू, कलकारखाना, स्कूल कलेजका मानिसहरू आ-आफ्नो ठाउँ वरिपरि रहेका काम नलाग्ने वस्तुहरूको सरसफाईमा उत्साहित हुन्छ जसले आगलागीको जोखिमलाई घटाउँछ । यस्तो सरसफाई साप्ताहिक रूपमा जनस्तर, समुदायस्तरबाट भयो भने बढी प्रभावकारी मानिन्छ । त्यस्तै बेलायतमा हरेक वर्ष अक्टुबर महिनामा अग्निनियन्त्रण सप्ताह मनाइन्छ । त्यस सप्ताहभरिमा नागरिकहरूको ध्यानाकर्षणका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू गरिन्छ ।

उद्योगमा: उद्योगमा आगो नियन्त्रणको काम एक भन्भटिलो काम हो । यहाँ धेरै कारणहरू हुने गर्दछन् । त्यस्तै त्यसको नियन्त्रणको लागि पनि धेरै उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । मेसिनहरूको डिजाइन र त्यसको जडान बडो सावधानीपूर्वक गर्नुपर्ने हुन्छ । उद्योगमा काम गर्ने कामदार हरूले पनि विभिन्न रासायनिक पदार्थहरू प्रयोग गर्दा विशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ, सरसफाई लगायत अन्य कुराहरूमा गम्भीरता पूर्वक ध्यान दिनुपर्छ ।

अग्नि नियन्त्रणको कानून: ऐतिहासिक कालमा आगो नियन्त्रणका लागि कानूनको व्यवस्था चाहिँ भवन नियमावली सँगै भएको हो । रोमन साम्राज्य (Emperor) अगस्तसले घरको उचाई धेरै हुनुका साथै भित्ता हरूको मोटाई पातलो हुनुपर्ने भनेको थियो पछि गएर दुई भवनबीचको न्यूनतम दूरीको मापदण्ड निर्धारण गरिएको थियो । सन् ३०० मा शासक जुलियसले आगोसँग सम्बन्धित केही कुराहरूमा बन्देज लगाए । उदाहरणको लागि त्यस्ता चिमनीहरूमा प्रतिबन्ध लगाईयो, जहाँ भन् भित्ताहरूमा आगो लाग्ने गर्थ्यो । इटाली र जर्मनीका राजकुमारहरूले उक्त नियमलाई १७ औं शताब्दीको अन्तसम्म प्रयोगमा ल्याएका थिए ।

अमेरिकामा पहिला पहिला आगोसँग लड्न अथवा आगलागी भएको बेला गर्नुपर्ने कार्यहरूको बारेमा पछि पछि आगलागीको बेला नियन्त्रणमा सोच्नु भन्दा आगलागी रोक्नुपर्ने सम्बन्धमा अमेरिकी

पत्रपत्रिकामा बढी चर्चा परिचर्चा भयो । त्यसैको आधारमा त्यहाँ नियम कानूनहरू बन्यो । धेरै देशहरूमा विमाको आवश्यकता अनुसार अग्नि नियन्त्रण सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गरियो । बेलायतमा आगो नियन्त्रण एसोसिएसन (Fire Protection Association-FPA) ले राष्ट्रिय आगो सुरक्षा संस्थाको रूपमा काम गर्दछ र त्यस्तै खालका २० वटा अन्य संस्थाहरू विश्वव्यापी रूपमा कार्यरत रहेका छन् । क्षति नियन्त्रण आयोग (Loss Prevention Council) को एक अंगको रूपमा बेलायतको राष्ट्रिय आगो सुरक्षा संस्था कार्यरत रहेको छ । बेलायतमा मुख्य कार्यालय रहेको क्षति नियन्त्रण आयोगले विश्व व्यापी रूपमा काम गर्दो रहेछ ।

अग्नि नियन्त्रक टोली (Fire Brigade)

समुदायको लागि चाहिने अत्यावश्यक संस्थाहरू मध्ये फायर ब्रिगेड पनि एक हो । आगो विभाग अथवा फायर ब्रिगेड आगोसँग लड्छ । जो कुनै पनि ठाउँ घर, कार्यालय, मन्दिरमा लागेको हुन्छ । अग्नि नियन्त्रकहरूले आफ्नो ज्यानको बाजी थापेर आगलागीको बेला जन र धन दुवैको ठूलो क्षति हुनबाट जोगाउँछ । वास्तवमा अग्नि नियन्त्रक एक त्यस्तो जोखिमपूर्ण पेशा हो जसलाई अरू कुनै पेशाहरूको तुलनामा बढी जोखिमयुक्त मान्न सकिन्छ । महिला तथा पुरुष, जसले अग्नि नियन्त्रक समूहमा काम गर्दछ । त्यसले आगलागीको नियन्त्रणमा मात्र होइन बरू अरू पनि आपत विपतको बेला मानिसको उद्धार गर्छन् । अग्नि नियन्त्रण सेवा (Fire Brigades) ले सुरक्षा नियमअन्तर्गत बसेर आगो नियन्त्रणको लागि काम गर्दछ । उनीहरूले मानिसहरूलाई आगलागीको सम्भाव्य खतरा ठाउँको बारेमा पनि जानकारी गराउँदछन् । धेरै ठाउँको आगलागीको घटना मानिसहरूकै असावधानीका कारण हुने गर्दछ । उनीहरूले त्यस्ता घटना घट्नु अगावै रोक्न सक्छ । यदि उनीहरूलाई त्यसको बारेमा पूर्व जानकारी गराइन्छ । यदि उनीहरूलाई सुरक्षा विधिहरूको बारेमा पूर्व जानकारी गराइन्छ भने ठूलो जनधनको क्षति रोक्न सकिन्छ । ब्रिटेनमा हरेक वर्ष आगलागीमा परेर एक हजार मानिस मारिन्छन् । हरेक वर्ष ११००० व्यक्ति घाइते हुन्छन् । आगलागीका कारण ठूलो मात्रामा सम्पत्ति नाश हुने गर्दछ । आगलागीबाट हुन सक्ने क्षति रोक्न वा न्यूनिकरणका लागि अग्नि नियन्त्रण टोलीका व्यक्तिहरूले समुदायलाई सहयोग गर्नु पर्दछ ।

अग्नि नियन्त्रक टोलीको इतिहास

सबैभन्दा पहिला अग्नि नियन्त्रक टोलीको स्थापना रोममा भएको थियो । वी.सी. २७ मा त्यहाँ शासक भएका अगस्तस (Augustus) ले एउटा समूह खडा गरेका थिए । जसको नाम मिगिलेस राखिएको थियो । त्यो मिगिलेस समूहले गल्ली गल्लीमा आगलागीको अनुगमन गर्ने गर्थे तिनीहरूलाई पुलिस फोर्सको स्टाफको रूपमा मान्यता दिइएको थियो । सन् १६६६ मा बेलायतको लण्डन शहरमा

भीषण आगलागी हुनु अघिसम्म यूरोपका विद्वानहरूले अग्नि नियन्त्रक समूह/संस्थाको बारेमा विरलै सोचेका र जानेका थिए । उक्त आगलागीले शहरको अधिकांश भागलाई खरानीमा परिणत गरिदिएको थियो भने हजारौंलाई घरबारविहीन तुल्याएका थिए । त्यो आगलागी भन्दा अघि बेलायतमा कुनै व्यवस्थित संस्था थिएन । जसले अग्नि नियन्त्रणमा काम गरिराखेको होस् ।

त्यो आगलागी पश्चात् शहरका बीमा कम्पनीहरूले निजीरूपमा अग्नि नियन्त्रक टोलीहरू गठन गरेका थिए । आ-आफ्ना ग्राहकहरूको सम्पत्ति सुरक्षाको लागि त्यस्ता समूहहरूले बीमा गरिएका घर, सम्पत्तिहरूको सुरक्षालाई मात्र ध्यान दिन्थे । बीमा कम्पनीहरूले पनि चिन्नका लागि धातुका प्लेटहरू आ-आफ्नो ग्राहकको घर अगाडि टाँसेका हुन्थे ।

सन् १८३० मा बीमा कम्पनीहरूले मिलेर एउटा सिंगो टोली (लण्डन फायर ब्रिगेड) स्थापना गरे । त्यो नै ब्रिटेनको पहिलो केन्द्रीयस्तरको अग्नि नियन्त्रक टोली थियो । उक्त टोलीले लण्डन शहर भित्रको जुनसुकै ठाउँको आगलागीमा खट्ने गर्थे । त्यही टोली अहिलेसम्म चलिराखेको छ ।

शुरूशुरूमा हातले पानी तान्ने र छ्याप्ने प्रविधि थियो । अग्नि नियन्त्रक टोलीमा त्यस्तो पम्प तान्नको लागि घोडाको प्रयोग हुन्थ्यो । सन् १८००को शुरूदेखि वाफद्वारा सञ्चालन हुने पम्पको प्रयोग हुन थाल्यो । वाफ पम्प तान्नका लागि केही मानिसको आवश्यकता हुन्थ्यो । सन् १९०० मा स्टीम पम्परलाई डिजेल-पेट्रोल पम्परले विस्थापन गर्‍यो । त्यसबेला देखि अहिलेसम्ममा प्रविधिको हिसाबले धेरै प्रगति भइसकेको छ ।

हालको प्रगति: सन् १९७० को दशकमा धेरै देशका सरकारले अग्नि नियन्त्रक टोली गठन, विस्तारमा विस्तारमा ध्यान दिइएका छन् । त्यस कार्यको लागि धेरै समय र पैसा चाहिँ खर्च भइरहेको छ । सन् १९६० कै दशकदेखि मान्छेले जानी जानी आगो लगाई दिने समस्या निकै बढ्न थाल्यो । सन् १९७७ मा अमेरिकामा आर्सन(कसैले जानीजानी आगो लगाउने काम) समस्याको दर लगभग ३०० प्रतिशतले बढेको पाइयो । त्यस समस्या न्यूनिकरणको लागि अग्नि नियन्त्रक टोलीहरूले आर्सन खोजकर्ताको संख्यामा बढोत्तरी गर्‍यो । गलत सूचना दिएर अग्नि नियन्त्रक टोलीलाई भुक्त्याउने समस्या पनि यसक्षेत्रको ठूलो समस्याको रूपमा रहेको छ । केही शहरको तथ्याङ्कअनुसार कूल सूचनाको एक तिहाई गलत सूचना आउने गरेको अग्नि नियन्त्रकहरूको अनुभव रहेको छ ।

विभिन्न देशहरूको अग्नि नियन्त्रक टोलीमा महिला र पुरुष दुवै हुँदा रहेछन् । स्वयंसेवी रूपमा सन् १८०० देखि नै महिलाहरूले यस कार्यमा संलग्न रहको भए तापनि सन् १९७० देखि तिनीहरूलाई स्टाफको रूपमा राख्न थालिएको हो ।

अग्नि नियन्त्रकले दुई किसिमका आगलागीलाई छुट्टाछुट्टै तरिकाले नियन्त्रण गर्नु पर्दछ । जस्तो कि घरमा लागेको आगो र जंगलमा लागेको आगो ।

अग्नि नियन्त्रक टोलीका प्रकार (Kind of Fire Brigades)

अग्नि नियन्त्रक टोलीलाई निम्न तीन प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ:

- (क) पूर्णकालीन (Full Time)
- (ख) स्वयंसेवी (Volunteer)
- (ग) विशेष उद्देश्यको साथ (Special Purpose)

(क) **पूर्णकालीन अग्नि नियन्त्रक टोली:** विश्वका धेरै जस्तो शहरहरूमा आफ्नै व्यवस्थापनमा पूर्णकालीन अग्नि नियन्त्रक टोलीहरू कार्यरत रहेका हुन्छन् । संयुक्त अधिराज्यमा अग्नि नियन्त्रक टोलीको लागि आवश्यक ऐन, नियम, कानून, नीति नियमावलीहरू सबै सरकारी मन्त्रालयहरूले गर्दछन् । त्यहाँ एक केन्द्रीय अग्नि नियन्त्रक सल्लाहकार समिति (Central Fire Brigades Advisory Council) को गठन गरिएको छ । त्यही समितिसँग सल्लाह पछि मात्र अग्नि नियन्त्रणसम्बन्धी विभिन्न नीति तथा योजना तर्जुमा गरिन्छ ।

त्यहाँ अग्नि नियन्त्रक टोलीको आर्थिक एवम् व्यवस्थापकीय भार चाहिँ स्थानीय तहलाई दिइएको छ । हरेक क्षेत्रका लागि छुट्टै अग्नि नियन्त्रक टोली गठन गरिएको छ । क्षेत्रलाई पनि विभिन्न भागमा बाँडेर टोली टोलीबीच जिम्मेवारी बाँडफाँड गर्ने चलन रहेछ । संयुक्त अधिराज्य भरिमा ४०००० पूर्णकालीन र २१००० अल्पकालीन अग्नि नियन्त्रकहरू कार्यरत रहेकाछन् । तर गणतान्त्रिक आयरल्याण्डमा चाहिँ अग्नि नियन्त्रक टोलीको सम्पूर्ण व्यवस्थापकीय जिम्मा राज्यले नै लिन्छ । तर सञ्चालनको जिम्मा स्थानीय निकायको हुन्छ । त्यहाँ पनि ११०० पूर्ण कालिन र २००० अल्पकालिन अग्नि नियन्त्रकहरू कार्यरत रहेका छन् । अष्ट्रेलियामा राज्य र संघीय सरकारले संयुक्त रूपमा आ-आफ्ना क्षेत्रभित्र वेहोर्ने गर्दछ ।

(ख) **स्वयंसेवी अग्नि नियन्त्रक:** यस्ता खालका अग्नि नियन्त्रक नियमकाले मुख्यतः साना साना शहर र ग्रामीण क्षेत्रमा काम गर्दछ। यस्ता खालका टोलीहरू तयार गर्ने विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गर्ने गरिन्छ। कुनै ठाउँमा एउटा समूदायलाई आवश्यक उपकरणहरू सरकारले उपलब्ध गराई दिने गर्दछ। तर व्यवस्थापनको जिम्मा स्थानीय स्तरमा गठित अवैतनिक व्यक्तिहरूको टोलीले गर्दो रहेछ। ती सदस्यहरूलाई आवश्यक तालिम, सुविधा इत्यादिको व्यवस्था राज्यका कुनै नियमकाले गर्नु पर्ने रहेछ। यस्ता टोलीहरूको मुख्य ग्रुप भनेकै आगलागी हुनासाथ स्वतस्फूर्त रूपमा चारै तिरबाट सबै टोलीका सदस्यहरू आएर जुट्नु हो। कामको वेला पनि त्यस क्षेत्रमा अवैतनिक सदस्यहरू आगो नियन्त्रणमा खट्न सक्छन्। ब्रिटेनमा मात्र ५०,००० अग्नि नियन्त्रकहरू अवैतनिक रूपमा (Volunteer) काम गर्दैछन्।

(ग) **विशेष उद्देश्यका लागि गठन गरिने टोली:** खास खास जोखिमयुक्त ठाउँहरूको लागि गठन गरिने अग्नि नियन्त्रक टोली यस्ता वर्गमा पर्दछन्। उदाहरणको लागि हवाई अड्डाहरूमा व्यवस्था गरिने टोलीलाई त्यहाँ हुनसक्ने सम्भावित आगलागीको बारेमा खास तयारीको तालिम दिइएको हुन्छ। त्यस्तै कुनै औद्योगिक क्षेत्रमा बेग्लै किसिमले तालिम दिएर अग्नि नियन्त्रक टोली गठन गरिएको हुन्छ। अष्ट्रेलियाको जंगलमा बरोबर हुने आगलागी नियन्त्रणको लागि बेग्लै किसिमको टोली बनाइएको छ। यस्ता टोलीलाई त्यहीं चाहिने कुराको तालिम दिइन्छ। त्यही तैनाथ गरिएको हुन्छ। विश्वका सम्पूर्ण महत्वपूर्ण एयरपोर्टहरूमा अग्नि नियन्त्रण टोलीको व्यवस्था हुन्छ।

आगो नियन्त्रण र सुरक्षाका लागि अग्नि नियन्त्रकले चारवटा प्रमुख कार्यहरू गर्नुपर्छ।

- (१) **सार्वजनिक घरहरूको अनुगमन:** घर निर्माणको बेला खास खास प्रकारका घरहरूका लागि खास खास प्रकारका नियम बनाइएको हुन्छ। अग्नि नियन्त्रक टोलीले बेला बेलामा त्यहाँ गएर सरकारद्वारा बनाइएका नियम कानून अनुसार घर निर्माण गरिएको छ कि छैन अनुगमन गर्ने व्यवस्था गर्न सकिन्छ।
- (२) **निजीघरहरूको अवलोकन:** आगलागीमा मारिनेहरूमध्ये अधिकांश घटना चाहिँ निजीघरमा हुने गर्दछ। त्यसैकारण धेरै अग्नि नियन्त्रक टोलीहरूले घर सुरक्षा कार्यक्रमहरू बनाएका हुन्छन्। यसको लागि घर मालिकहरूको आग्रह अथवा अनुमतिबाट अग्नि नियन्त्रण टोलीले अनुगमन गर्दा राम्रो हुन्छ। अनुगमनको बेला खास गरी हेर्नुपर्ने कुराहरू के हुन्छ भने घरमा प्रयोग भएका सामग्रीहरू आगोको लागि कति जोखिमपूर्ण छन्। कथंकदाचित् आगलागी भईहाल्यो भने निस्कनका लागि आपत्कालीन द्वार छ कि छैन भन्ने कुराको अवस्था कस्तो छ आदि इत्यादि।

- (३) नागरिकहरूलाई शिक्षा: धेरैजसो अग्नि नियन्त्रक समूहहरूले समुदायमा गएर आगलागीको बेला, त्यसभन्दा पूर्व र पछि गर्नुपर्ने कार्यहरू, अपनाउनुपर्ने सावधानीहरूको बारेमा ट्रेनिङ, चेतनामुलक कार्यहरू गरिराखेको हुन्छ।
- (४) छानविन: कुनैकुनै समुदायमा केही उछुङ्खल तत्वहरूले जानीजानी आगलागी गराईदिएको हुन्छ। त्यो कामको खोजविन पनि आगो नियन्त्रण टोलीले नै गर्ने हो। अर्थात् कारण चाहिँ पत्ता लगाउनुपर्छ।

अग्नि नियन्त्रक टोलीलाई चाहिने उपकरणहरू

- (१) सूचना आदानप्रदानको व्यवस्था
- (२) स्वचालित जानकारी दिने उपकरण
- (३) उपकरणहरू:
 - क) दमकल
 - ख) भन्याड
 - ग) उद्धारका लागि चाहिने सामग्रीहरू
 - घ) आगो नियन्त्रणको लागि विशेष गाडी, एयरपोर्टमा चाहिने फोन, रसायनिक तरल, पम्प
 - ङ) सुरक्षित लुगा: अग्नि नियन्त्रकलाई आगोको रापहरूबाट बच्नका लागि विशेष खाले लुगाको व्यवस्था गर्नुपर्छ। उनीहरूले सुरक्षित सुरूवाल र आगोबाट सुरक्षित रहने वस्तुद्वारा बनाइएको ज्याकेट लगाएका हुन्छन्। धुँवाबाट बच्नको लागि मास्कको पनि व्यवस्था गर्नुपर्छ जसमा सिलिण्डरको जडान व्यवस्था गरिएको हुन्छ।

आगो निभाउने यन्त्र (Fire Extinguisher): सामान्यतया आगो निभाउने यन्त्र चार प्रकारका हुन्छन्।

- (१) पानीले निभाउने: यस्ता खालका यन्त्र 'ए' क्लासको आगो निभाउनमा प्रयोग गरिन्छ। जसमा काठ, कपडा, कागज इत्यादि जलिरहेको हुन्छ।
- (२) फोमले निभाउने: यसमा पानी र फोम दुवैको प्रयोग हुन्छ। यो 'ए' र 'बी' दुवै क्लासको आगो निभाउनमा प्रयोग गरिन्छ। ग्यास अथवा तरल इन्धनमा लागेको आगो निभाउनेमा यो यन्त्र प्रयोग हुन्छ।
- (३) तरल ग्यासले निभाउने: यसमा कि त कार्बनडाइक्साइड ग्यास, कि त हालोजन ग्यासको प्रयोग गरिन्छ। यो यन्त्र 'बी' र 'सी' क्लासको आगो नियन्त्रणमा प्रयोग गरिन्छ। सामान्यतया विद्युतीय

सामग्री अथवा विद्युत् प्रवाह हुने वस्तुमा आगलागी भएको खण्डमा यस्तो यन्त्र प्रयोग गरिन्छ । हालोजन ग्यास भएको ठूलो सिलिण्डर पनि यस यन्त्रमा प्रयोग गर्ने गरिन्छ ।

- (४) सुख्खा रसायनले निभाउने: यसमा पाउडर प्रयोग गरेर आगो निभाइन्छ । यो 'वी' अथवा 'सी' क्लासको आगो निभाउनमा प्रयोग गरिन्छ । यसलाई बहुउद्देश्यीय प्रविधि पनि भनिन्छ । जुनसुकै खालको आगोमा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

आगो लागेको खण्डमा तत्काल के गर्ने ?

- (१) तत्काल घर छाड्ने: यदि सानो क्षेत्रमा मात्र आगलागी भएको अवस्था बाहेक आगोसँग भिड्न वा त्यसको नियन्त्रणको प्रयास नगर्नु ।
- (२) तातो महसूस हुने कोठा कहिले पनि नखोल्नु: कुनै पनि ढोका खोल्नु अगावै त्यस ढोका माथि हात राख्नु । यदि ढोका तातो रहेको अनुभव हुन्छ भने त्यसको अर्को पट्टि आगो दन्किराखेको हुनसक्छ । यदि तपाईंले त्यो ढोका खोल्नुभयो भने त्यहाँबाट निस्कने आगोको राप धुँवाले तपाईंको मृत्यु पनि हुनसक्छ । त्यस्तो अवस्थामा अर्को कुनै वैकल्पिक बाटोको खोजी गर्नु उचित हुनेछ, अथवा सहयोगको लागि प्रतीक्षा गर्नु राम्रो हुनेछ ।
- (३) धुँवाले भरिएको क्षेत्रबाट हिंड्नुपर्ने भए बिस्तारै सूस्त गतिमा घिस्रिनु: आगो लागेको अवस्थामा त्यहाँ भएका ग्याँसहरू तात्छन् र माथि जान खोज्छ । त्यसकारण त्यस्तो ग्यासको तहहरू भूँईतिर पातलो हुनसक्छ ।
- (४) यदि तपाईंको कपडामा आगो लागेको छ भने नदगर्नुहोस्: दगुराई र आगोको क्षेत्र विस्तारमा मद्दत पुऱ्याउँछ । आगो भन् दनदनी बल्न थाल्छ । त्यस्तो अवस्थामा भूईमा पल्टिएर (Roll) गर्नु बढी फाईदाजनक हुन्छ र मधुरो भई अथवा निभाउनमा मद्दत गर्छ ।
- (५) कुनै पनि कारणले आगलागी भएको घरमा फेरि नफर्किनु: घरबाट तपाईं निस्कनुभएछ भने कुनै पनि कारणले घर फर्किने प्रयास गर्नुभन्दा अग्नि नियन्त्रक टोलीलाई बोलाउनु उचित हुन्छ । यदी घरभित्र मानिसहरू फसेका छन् भने अग्नि नियन्त्रकको प्रतीक्षा गर्नुहोस् ।

परिच्छेद ३

नेपालमा आगलागी खतराको परिचय

(Introducton to Fire hazard in Nepal)

देशको यथास्थिति

भौगोलिक बनावट: उत्तरमा चीन र दक्षिण, पूर्व तथा पश्चिमबाट भारतले घेरिएको देश नेपाल पूर्व पश्चिम लम्बाई ८०० (८८५) कि.मी. जति र चौडाई औषत १६० (१९३) कि.मी. क्षेत्रमा फैलिएको पाइन्छ। हिमाली तथा उच्च पहाडी खण्ड जसले देशको ३५ प्रतिशत जति भूभाग ओगटेको छ र यस खण्डमा जम्मा भूभागको २ प्रतिशत जति मात्र खेतीयोग्य जमिन रहेको छ। त्यस्तै ४२ प्रतिशत जति भूभाग अगोटेको पहाडी खण्डको १० प्रतिशत जमीन मात्र खेतीयोग्य छ। तराई तथा समथल खण्ड जहाँ २३ प्रतिशत जति भूभाग पर्दछ, भूभागको ४० प्रतिशत जमीन खेतीयोग्य छ।

जलवायु: पूर्व देखि पश्चिम सम्म फैलिएर रहेको हिमाली भेग जहाँ सात हजार मिटर भन्दा अग्ला २०० भन्दा बढी हिम शिखर अवस्थित छ, नेपालमा रहेका साना ठूला गरी ६ हजार भन्दा बढी खोलानालाको जन्म थलो रहेको छ र यहाँबाट पहाड हुँदै तराई र त्यसपछि भारततिर बहेको पाइन्छ। यी खोलानालाको कूल लम्बाई ४५००० कि.मी. जति भएको अन्दाज गरिएको छ। पूर्वमा कोशी, मध्यभागमा गण्डकी र पश्चिममा कर्णाली नदी यो देशका ठूला नदीहरूमा गनिन्छन्। देशमा वार्षिक औषत १५०० मिलिमिटर वर्षा भएको तथ्याङ्कले देखाउँछ भने ७५ प्रतिशत देखि ८० प्रतिशत वर्षा जेठको अन्तिम हप्तादेखि असोजको दोस्रो हप्तासम्म हुने गर्दछ। यहाँ मनसुनी जलवायुको प्रभुत्व छ।

जनसंख्या: चार दशकभित्रमा नेपालको जनसंख्या झण्डै दोब्बर भए पनि जनसंख्याको चाप भने हिमाली तथा पहाडी भेगको तुलनामा तराई भेगमा अत्यधिक वृद्धि भएको पाइन्छ (तालिका ५.१)। यसैगरी गत चार दशकमा शहरी क्षेत्रको जनसंख्याको चाप पनि दोब्बर भएको पाइन्छ।

तालिका ५.१ : भेगअनुसार बसोबासको प्रतिशत

वर्ष (सन् मा)	जनसंख्या दश लाखमा	भेग तथा क्षेत्रअनुसार बसोबासको प्रतिशत			
		हिमाली	पहाडी	तराई	शहरी
1961	9.41				3.6
1971	11.56	9.9 (22)	52.5 (99)	37.6 (128)	4.0 (79)
1981	15.02	8.7 (25)	47.7 (117)	43. (193)	6.4 (102)
1991	18.49	7.8 (28)	45.5 (137)	46.7 (254)	9.2 (126)
2001	23.15	7.4 (33)	44.3 (330)	48.4 (330)	14.2 (157)

- कोष्ठभित्रको तथ्याङ्कले प्रति वर्ग कि.मी. मा भएको जनघनत्वलाई औल्याउँछ।

- स्रोत : Ministry of Population and Environment.

माथिको तालिकाबाट यो स्पष्ट हुन आउँछ कि उच्च पहाड तथा पहाडी भेगको तुलनामा तराई भेगमा जनसंख्या तथा जनघनत्वको चाप निरन्तर बढिरहेको पाइन्छ भने अर्कोतिर सहरी क्षेत्रको जनसंख्यामा पनि निरन्तर बृद्धि भइरहेको पाइन्छ । यसरी बृद्धि हुनुको मुख्य कारणमा पहाडी भेगको तुलनामा तराई भेगमा खेतियोग्य जमिनको प्रचुरताका साथै आर्थिक कारोबार तथा बजारमुखी क्रियाकलापहरूको सहजता हुनु र सहरी भेगका ग्रामीण क्षेत्रको तुलनामा रोजगारीका अवसर, अधिक कारोबार, सेवा सुविधा तथा सुरक्षा र विविध अवसरहरूको उपलब्धताले आकर्षित गरेको तथ्य विभिन्न खोजपूर्ण अध्ययन प्रतिवेदनहरूले औल्याएको पाइन्छ ।

राजनैतिक स्थिति: २००७ सालको क्रान्तिले बहुउदलीय प्रजातन्त्र ल्यायो भनेर नेपालीहरू गर्दादिए । तर एक दशकभित्र नै त्यस्तो प्रजातन्त्र अफाप ठानी माटो सुहाउँदो प्रजातन्त्र भनी ल्याइएको पञ्चायती शासन व्यवस्था ३० वर्षसम्म रह्यो । फेरी पञ्चायती व्यवस्थालाई पनि निरंकुश शासन प्रणालीतिर अभिमुख भएको भनी २०४६ सालको जनआन्दोलनबाट पुनः बहुउदलीय प्रजातन्त्रलाई पुनर्जागरण गरियो । तर बहुउदलीय प्रजातन्त्र ल्याइएको आधा दशक भन्दा ज्यादा समय भइसक्दा पनि देशमा विकासका आशातीत फल उपलब्ध हुनुको विपरित भ्रष्टाचार, राजनैतिक सत्ताको खिचातानी, कानुनी राज्यको बेवास्ता गरिने जस्ता विकृतिहरूले प्रोत्साहन पाइरहेको पाइयो ।

अर्कोतिर प्राप्त प्रजातन्त्रको रवैयासँग सैद्धान्तिक असहमति जनाई आफूलाई माओवादीको संज्ञा दिँदै २०५२ साल फागुन ११ गते जङ्गल पसेको एक विद्रोही लडाकु समूहले अहिले संसदीय राजनीतिलाई मान्ने भन्दै शान्तिपूर्ण लोकतान्त्रिक व्यवस्थाका लागि संविधानसभाको निर्वाचनको निम्ति सात दलको गठबन्धन भित्र इन र मुलुक संविधान सभातिर उन्मुख छ । यसरी हेर्दा वास्तवमा भन्ने हो भने गत डेढ दशकमा नेपालमा प्राकृतिक प्रकोप भन्दा मानव सृजित प्रकोपको समस्या टड्कारो देखापरेको पाइन्छ । (Upreti)

आर्थिक संरचना: विश्वको आर्थिक मानचित्रमा हाल नेपाल एउटा अति गरिब देशको दर्जामा पर्दछ । विश्व विकास प्रतिवेदन सन २००५ (World Development Report 2005) का अनुसार यो देशका जनताको वार्षिक औसत प्रतिव्यक्ति आय २४० अमेरिकी डलर भएको र गरिबीको रेखामुनी परेको जनसंख्या ४२ प्रतिशत रहेको औल्याइएको छ । गाउँले तथा सहरीया जनजीवनको प्रति व्यक्ति आयलाई हेर्दा गाउँलेको भन्दा सहरवासीको प्रतिव्यक्ति औसत आम्दानी भण्डै दोब्बर र त्यसमाथि पनि काठमाडौँ सहरवासीको औसत आम्दानी तीन गुणाभन्दा ज्यादा भएको कुरा तथ्याङ्कले देखाउँछ (CBS 1996) । केही दशक अगाडि मात्र खाद्यान्न तथा नगदे बाली निर्यात गरी विदेशी मुद्रा आर्जन गर्नमा सक्षम रहेको यो देशमा हाल विदेशी खाद्यान्न तथा विदेशी सहायता विना विकासका काम

मात्र नभएर दैनिक प्रशासकीय कार्य सम्पादन गर्न समेत वाहिय सहयोगको अपेक्षा गर्नुपर्ने स्थिति सृजना हुन पुगेको छ ।

नेपाल र दैवी प्रकोपहरू

नेपाल दैवी प्रकोपहरू बढी घट्न सक्ने खतरा भएको देश मध्ये एक हो । यो देश आकारमा सानो भएपनि यहाँ आगलागी, भूकम्प, बाढी पहिरो, खडेरी, आँधी, हिउँपहिरो, असिना, महामारी, पर्यावरणीय खतराहरू जस्ता विविध दैवी प्रकोपका घटनाहरू जुन कुनै बेला घट्न सक्छन् । केही दैवी प्रकोपको घटनाहरू स्थानीय र निश्चित मौसममा घट्ने प्रकृतिका छन् । जस्तै: आगलागी, बाढी, पहिरोहरू कहिलेकाहीं घट्न सक्ने र खडेरी भूकम्प जस्ता जहाँ जतिबेला पनि हुन सक्ने प्रकृतिका छन् ।

नेपाल भूकम्प, बाढी, पहिरो आगलागी, हिमपात, हिमताल, फुट्ने जस्ता विभिन्न किसिमको प्राकृतिक प्रकोप उच्च जोखिममा रहेको छ। प्रत्येक वर्ष बाढी पहिरो र आगलागीले ठूलो धनजनको क्षति हुने गरेको छ । नेपालमा प्राकृतिक प्रकोपका घटना हुँदा धेरै घट्नुमा यहाँको भौगोलिक, भौगोलिक वातावरणीय जलवायु विविधता, जनसंख्याका कारणहरू, जनचेतना र अन्य कारणहरू रहेका छन्। जनसंख्या वृद्धि, सुस्त आर्थिक वृद्धिदर, उच्च पर्यावरणीय हास, जमीनको कमजोर भूअवस्थिति तथा पहाडहरूको भिरालोपन र उचाई, प्रकोप पूर्व तयारीका लागि भएका अपर्याप्त प्रयासहरू पनि प्राकृतिक प्रकोपका प्रमुख कारकतत्वका रूपमा रहेका छन् । आगलागी नेपालमा वर्षेनी ठूलो धनजनको क्षति गराउने प्राकृतिक प्रकोप मध्य एक हो । आगलागी का कारणले गर्दा नेपालले सदियौँदेखि ठूलो मूल्य चुकाउँदै आउनुपरेको छ। यसका कतिपय सामाजिक तथा आर्थिक सुधारबाट पनि हाम्रो समाज प्रभावित भएको छ ।

नेपालमा आगलागीको प्रकोप

नेपालको तराईमा जहाँ खरले छाएको खाँदिएको घरहरू छन् प्रायसः हुन्छन् । यहाँ गर्मीमा, जब तापक्रम धेरै हुन्छ र हावा पनि जोडले चलिरहेको हुन्छ, त्यतिबेला बढी आगलागी हुन्छ । तराईमा आगलागी हुनुका विभिन्न कारणहरू छन्, जस्तै: खाना पकाउनलाई प्रयोग गरिने आगो सावधानीपूर्वक नगर्नाले, आगलागीबाट सुरक्षित हुन साधनस्रोतहरू नहुनु आदि । बनको आगो, डढेलो, पनि नेपालमा प्रायः हुन्छ । स-सानो संख्यामा हुने घटनाहरूलाई (देश भरिको) संकलन गरेर हेर्दा यसको असर ठूलो नै देखिन्छ ।

केही वर्षअघि पूर्वी नेपालमा तेह्रथुमको सदरमुकाम म्याङलुङ पशुपति नगरमा भएका आगलागीको घटना लाई लिन सकिन्छ । त्यसैगरी गर्मी याममा तराईका कैयौं व्यक्तिहरू हरेक वर्ष आगलागीका घटनाबाट प्रताडित छन् । धेरैजसो ग्रामीण बस्ती घरहरू खर, पराल र काठबाट बनाइने हुनाले आगलागीको उच्च जोखिममा छन् र हुरी बतास चल्दा आगलागीले अधिकतम क्षति पुर्याउने गरेको पाइन्छ । प्रायजसो आगलागीको घटनाहरू गर्मी मौसममा घट्ने गरेको पाइन्छ । जुन बेला तापक्रम उच्च हुन्छ र हावाहुरी पनि बढी चल्ने गर्दछ । फागुनदेखि असारसम्म आगलागीका घटनाहरू बढी भएका छन् । नेपालको जनसंख्या करीब ८५ प्रतिशत मानिस ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने गर्दछन् । जहाँ घरहरू खर र परालले छाएका हुन्छन् र विशेषगरी ती बस्तीहरूमा आगलागीका घटना सामान्य ठहरिएको छ । ग्रामीण बस्तीमा आगलागी हुनुका विभिन्न कारणहरू रहेका छन् । जस्ता खाना पकाउँदा वा अरु काममा आगोको प्रयोग गर्दा सावधानी नअपनाउनु, आगलागी बाट बच्ने उपायको पर्याप्त ज्ञान नहुनु आदि । त्यसैगरी शहरी इलाकामा पनि आगलागीले गर्दा वर्षेनी ठूलो धनजनको क्षति हुने गरेको छ । विद्युत सट सर्किट, वाइरिङको अवस्था राम्रो नहुनु, स्टोभ, ग्याँस सिलिण्डरको राम्रोसँग प्रयोग नगर्नु, मानवीय लापरवाहीहरू शहरी क्षेत्रमा आगलागी हुनाको प्रमुख कारकत्वको रूपमा रहेका छन् । त्यसको अलावा आगलागी र त्यसका न्यूनीकरणका विषयमा केन्द्रीत रहेर विगतमा त्यस्तो कुनै अध्ययन अनुसन्धानहरू पनि खासै भएको पाइँदैन । नेपालमा काठ लगायतका प्रज्वलनशील पदार्थहरूको घरनिर्माणमा गरिने प्रयोग, हावाहुरी, आगोलाई प्रयोग गर्दा अपनाउनु पर्ने सावधानी सम्बन्धी जनचेतनाको कमी तथा अन्य थुप्रै कारणहरूले गर्दा नेपालमा आगलागीका घटनाहरू प्रशस्त घटिराखेको हुनसक्छन् । नेपालमा आवासलाई व्यक्तिगत परिवारको एक प्रमुख सम्पत्तिको रूपमा लिइने गरिन्छ र आगलागीबाट आवास का साथै अन्य महत्वपूर्ण सम्पत्ति नष्ट हुँदा मानिसहरू गरिबीको दुष्चक्रमा फस्ने गरेका छन् ।

त्यसैगरी नेपालको पहाडी क्षेत्रमा जंगलहरूमा नियतवश वा अन्जानवश आगलागी हुने गरेको छ । मानिसहरूले पहाडका बाटोहरूमा सल्लाको पातले हिंडुल गर्दा चिप्लन सक्ने भएकोले आगो लगाउँदा त्यसबाट ठूला क्षति भएका उदाहरणहरू पनि छन् ।

चट्याङले गर्दा पनि जंगलमा आगलागी भएर प्रत्येक वर्ष कैयौं हेक्टर वन सखाप हुने गरेको छ । नेपालमा दैवी प्रकोप व्यवस्थापनको क्षेत्रमा केही वर्ष यता थुप्रै प्रयासहरू भएका छन् । सन् १९८२ मा नेपाल सरकारले दैवी प्रकोप उद्धार ऐन ल्याए पनि सरकारी संयन्त्रमा दह्रो प्रतिबद्धताको अभाव खट्किएको छ ।

प्रत्येक वर्ष नेपालले प्रकोपको कारण ठूलो क्षति बेहोर्नु परेको छ । सन् २००५ मा प्रकोपको कारण २४२ जना व्यक्ति र रु. ३ अर्ब ८ करोड (388 million) को क्षति भएको पाइएको छ । त्यसो त नेपालमा धेरै प्रकारका प्रकोपहरू छन्, तर बाढी, पहिरो, महामारी र आगलागी चाहिं प्रमुख हुन् । जनको क्षति बाढी र पहिरो बाट भएको भएपनि धनको क्षति भने आगोबाट बढी भएको देखिन्छ । सन् २००५ मा बाढी र पहिरोले गर्दा १४१ मान्छे र १३१ मिलियनको जनधन क्षति भयो भने आगलागीबाट २८ जना मरे र २४७ मिलियनको क्षति भयो । खासगरी तराईमा, आगोले ठूलो जनधनको क्षति गर्दै पुराना बस्तीहरू केहि घण्टामै सखाप पारिदिएको पाइन्छ । त्यसो त धेरै कारणहरू छन्, आगो फैलनुको । तर प्रमुख कारण भनेको पूर्व तयारी नै नहुनु हो । आगलागीबाट पहाड तथा मधेश दुवैमा हरेक वर्ष क्षति हुने गर्दछ । यसमा पनि मधेशमा बढी क्षति भएको पाइन्छ । हुन त धेरै कारणहरू छन् तर प्रमुख कारण भनेको भवन प्रयोग भएको अस्थायी निर्माण सामग्री नै हो ।

तालिका: आगलागीबाट भएको मानवीय क्षति

वर्ष	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06
मानवीय क्षति	69	57	52	96	62	23	109	46	90	97	43	43	73	61	65	54	39	37	26	11	16	10	28	3

Source: Ministry of Home Affairs, 2007

तालिका: सन् २००७ मा आगलागीबाट भएको मानवीय क्षति

People			Affected Families	Animal Losses	Houses Destroyed		Shed Destroyed	Land Loss (in Hectares)	Estimated losses (in Rs.)
Death	Missing	Injured			Comp.	Partly			
3	0	33	492	105	422	3	36	0	99788814

Source: Ministry of Home Affairs

नेपालको म्यागलुङमा भएको आगलागी :

२०५९ साल मार्ग २२ गते म्यागलुङ जिल्लामा भयंकर ठूलो आगलागी भएको थियो । श्रीमति योजना श्रेष्ठको घरबाट आगलागी शुरु भएको थियो । बाहालमा बस्ने कपडा सिलाउने काम गर्ने गरेकी उनले आइरनको स्वीच अफ गर्न विसंकोले आगलागी हुन पुगेको बताइन्छ । काठको घरहरू बढी भएकोले आगलागी छिट्टै फैलिएको थियो । सञ्चारको खासै राम्रो व्यवस्था थिएन । भोली पल्ट बिहान कान्तिपुर एफ एमले समाचार दिएपछि बाहिरको मानिसहरूले खबर पाएका थिए ।

पहाडी ठाउँ भएकोले बाटो पनि थिएन । बारुणयन्त्र चाहिँ धरानमा मात्र थियो । घटनास्थलसम्म जाने अवस्था नै निइन । धेरै जसो काठका घरहरू थिए भने नजिक नजिक टाँसरे बनाइएकोले पनि आगो नियन्त्रण गर्न निकै गाह्रो थियो । घरहरूमा मटितेल र ग्यास प्रयोग गर्ने भएकोले पनि आगो फैलिन निकै सहयोग पुऱ्याएको थियो । विद्युतीकरण पनि राम्रोसँग गरिएको थिएन ।

क्षति: कूल १८ रोपनी जग्गा मध्ये ९० प्रतिशत भू-भागमा उक्त आगलागी भएको थियो । एक पाटी, शिव मन्दिर र ८५ वटा घरहरू नष्ट भएका थिए । बस्तीको बीचमा वरको रुख भएकोले थप घरहरू आगोको फैलावटहुनबाट बचेका थिए । जम्मा १०५ घर र ८५१ मानिस प्रभावित भएका थिए । कूल २ अरब रुपैयाँ बराबरको नोक्सान भएको बताइएको छ । माओवादीको जनयुद्ध काल थियो । त्यसैले प्रहरी र सैनिकहरू समयमा पुग्न सकेनन् । अलि बुझ्न सुझ्न गरेर मात्र जाने भएपछि राती ९ बजे तिर मात्र पुग्न सकेका थिए । जब कि आगलागी साँझ ५:३० बजे नै भएको थियो ।

छरछिमेकीले एक अर्कालाई सहायता गरे । खानेकुरा र भाडा कुडा स्थानीय रेडक्रसले दिएर सहयोग गरेको थियो । जिल्ला दैविप्रकोप उद्धार समितिले रु. ४००० दिएको थियो । सरकारले दीर्घकालीन ऋणको रूपमा रु २५००० दिएको थियो । कृषि विकास बैंकले पनि रु २५००० उपलब्ध गराएको थियो । दान दातव्यबाट हरेक घरलाई १५०००० रुपैयाँ उपलब्ध गराइएको थियो । पूर्वाधार बनाउनका लागि भवन विभागले रु. १० लाख लगानी गरेको थियो ।

सरकारी पहलमा विभिन्न उच्च पदस्थ व्यक्तिहरूको स्थलगत भ्रमण भएको थियो । स्थानीय वास्तुकला, निर्माण सामग्री तथा प्रविधिको अध्ययन भएको थियो । शर पुनर्निर्माणको लागि म्यागलुड ताम्पला शहर विकास समितिको गठन गरिएको थियो । म्यागलुड बजार पुनर्निर्माण परियोजनाको स्थापना गरियो । जग्गा एकीकरण कार्यक्रमको स्वीकृति गरी दुईकोठाको नमूना घरको निर्माण गरियो कम खर्चमा भवन निर्माणका लागि डकर्मी तालिम दिइयो । नयाँ घडेरी पनि हस्तान्तरण गरियो ।

अभिसम्म सरकारी प्रयासहरू रक्षा गर्ने (rescue) र सहायता गर्ने (relief) कार्यक्रममा मात्र सिमित छ र यदि प्रकोप पूर्वतयारी योजना तर्जुमा तथा प्रकोपको न्यूनीकरणका विषयमा पूर्णता ल्याउन सक्दैन । तथापि केही वर्षयता रेडक्रस तथा अन्य राष्ट्रिय अन्तरराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूको सहयोग र समन्वयमा विभिन्न समुदायिक संघसंस्थाहरूले प्रकोप पूर्वतयारीका क्षेत्रमा गतिविधिहरू संचालन गरिरहेका छन् । यी मध्ये कति कार्यक्रमहरू समुदायको आगलागी समेत विभिन्न प्रकोपहरूको पूर्व तयारीका लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यहरू पनि पर्दछन् ।

परिच्छेद ४

नेपालका विभिन्न नगरपालिकामा आगलागी घटनाको परिदृश्य तथा आगलागीको जोखिम व्यवस्थापन क्षमता

नेपालका हरेक क्षेत्रका बस्तीहरू आगलागीको प्रकोपको चपेटामा पर्न सक्ने संभावना रहे तापनि यसबारे सचेतना जगाउन, न्यूनिकरणका उपायहरू तथा आपतकालीन उद्धारको आवश्यकता पर्दा चाहिने सेवा सुविधाहरू भने मूलतः शहरी क्षेत्रमा मात्र केन्द्रित रहेको पाईन्छ। आपतकालीन उद्धारका लागि प्रयोगमा आउन वारुणयन्त्रहरूका लागि राम्रो सडक हुनु आवश्यक भएकोले पनि सडक सुविधाकाबाट वञ्चित बस्तीहरूले यसबाट सेवा लिन सकिने स्थिति छैन। यस अर्थमा पहाडी र हिमाली क्षेत्रका बस्तीहरूमा आगलागी प्रकोपको सामना गर्दा अझै पनि स्थानीय उपायहरूमा मात्र भर पर्नुपर्ने स्थिति छ भने तराई क्षेत्रमा शहरी क्षेत्र र नगरपालिकाहरू पनि बढी छन् भने आगलागी घटना पनि ज्यादा घटेको देखिन्छन्। राजधानी शहर काठमाण्डौं र काठमाण्डौं उपत्यकाका अन्य शहरहरू भक्तपुर र ललितपुर तथा तराईका नगरपालिकाहरूमा घना बस्ती भएकोले आगलागीले पुऱ्याउन सक्ने धनजनको क्षति तथा त्यसको असर पनि उच्च छ। यसर्थ काठमाण्डौं उपत्यका र तराई क्षेत्रका नगरपालिकाहरूमा आगलागी प्रकोपको अवस्था, यसका कारणहरू यसको न्यूनिकरण तथा आपतकालीन उद्धारका लागि अपनाइएका उपाय तथा आवश्यक पूर्वाधार महत्वपूर्ण ठहरिने हुँदा निम्न नगरपालिकाहरूमा आगलागी घटनाको परिदृश्य तथा आगलागी जोखिम व्यवस्थापन क्षमता यस अध्ययनमा समेटिएका छन्, जसलाई यस प्रतिवेदनमा तालिकाबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

नेपालमा बारुणसेवाको छोटो इतिहास तथा यसका समस्याहरू

नेपालमा आगलागी सम्बन्धी सेवा पुऱ्याउने निकायलाई बारुणयन्त्र कार्यालयको नामबाट चिनिन्छ। नेपालमा बारुणसेवा काठमाडौंमा पहिलो पटक सन् १९३७ मा ब्रिटेनमा बनेको एउटा 'MORISH'

यन्त्र मार्फत शुरुवात गरिएको थियो । त्यतिबेला काठमाडौं उपत्यका कुनै सडक मार्गसँग जोडिएको थिएन र उक्त यन्त्र र अन्य पाटपुर्जाहरू भारतबाट भरियाहरूलाई बोक्न लगाई भित्र्याइएको थियो । त्यतिबेला शहरमा टेलिफोन लाइनहरू पनि थिएनन् । त्यसैले शहरका कुनै भागमा आगलागी भएको थाहा पाउन Iron Tower बनाइएको थियो । आगलागी भएका संभावित स्थानहरूमा सावधानीका उपायहरू अपनाउन बारुणयन्त्र कार्यालयका कर्मचारीहरूलाई पठाइन्थ्यो । सन् १९४४ मा Tower Pump सहितको 'DODGE' मार्फत् बारुण सेवा ललितपुर र भक्तपुरमा पनि विस्तारित गरियो । सन् १९७५ मा जर्मनी सरकारबाट सात संचालनयोग्य बारुणयन्त्रहरू प्रदान गरियो । अहिले यो सेवा नेपालमा ३२ नगरपालिकाहरूमा पुगी सकेको छ । सन् १९६६ मा काठमाडौंको विमानस्थलमा अग्नि नियन्त्रण सेवा स्थापना गरिएको थियो र हाल यहाँ १३७ जना अग्नि नियन्त्रकहरू कार्यरत छन् ।

३२ वटा शहरमा बारुण यन्त्र सेवा विस्तारित भएपनि कार्यालय भएका ती स्थानमा समेत पर्याप्त श्रोत, साधन र दक्ष जनशक्तिको अभावमा जनताको आवश्यकता अनुरूप सेवा उपलब्ध गराउन सकिएको छैन । त्यसैगरी आर्थिक श्रोत र अन्य सुविधाको पनि कमी छ । शहरमा बसोबास गर्ने करीब २० प्रतिशतलाई मात्र यस सेवाको बारेमा थोरै जानकारी भएको बुझिएको छ । समाजको ठूलो हिस्सा अभै पनि आगलागी सम्बन्धी ज्ञानबाट जानकार छैनन् । आगलागीबाट बच्ने तथा नियन्त्रण गर्ने उपायहरू, सकभर प्रत्येक वर्ष आगलागीबाट हुनसक्ने जनधनको क्षतिलाई न्यून गर्ने बारेमा यथेष्ट मात्रामा सचेत तुल्याउने कार्य भएको छैन । आगलागी नियन्त्रणमा बहुसंख्यक मानिसहरूले अभै पनि परम्परागत उपायहरूमा नै निर्भर छन् । जनसंख्या बृद्धि, शहरीकरण, औद्योगिकीकरण, रसायनको प्रयोग, विद्युतीय तार, उपकरण, विमानस्थल, ठूला भवनहरूको निर्माण आदिले गर्दा परम्परागत उपायहरूबाट मात्र आगलागी नियन्त्रण गर्न कठिन बन्दै गएको छ । हाम्रो सीमित श्रोत र साधनलाई यी बढ्दो र जटिल आगलागी प्रकोपसँग जुध्न पर्याप्त छैनन् । वर्षेनी १५०० भन्दा बढी आगलागीका घटनाहरू घट्ने गरेका छन् । अहिले श्रोत साधन यसको सामना गर्न र बारुणयन्त्रको उचित मर्मत, संभार गर्ने, नयाँ यन्त्र/उपकरण खरिद गर्ने, नयाँपन, शक्ति र सुविधा थप्न पर्याप्त छैन । अग्नि नियन्त्रकहरूले सामान्य पोशाकमा अग्नि नियन्त्रणका प्रयासहरू गर्दै आएका छन् ।

काठमाडौं उपत्यकामा करिब ४० जना अग्नि नियन्त्रकहरू छन् र त्यसमध्ये केही मात्र दक्ष छन् । साधन श्रोतको अभावमा देशका केही वारुणयन्त्र सेवा बन्द हुन पुगेका छन् र त्यस ठाउँका कर्मचारी आगलागीका समयमा केही सामान्य उद्धारका कार्यबाहेक मूकदर्शक बनेर बस्तुपर्ने स्थिति छ । यसको अलावा पंगल क्षेत्रमा लाग्ने गरेको आगोले बन सम्पदा, बन्जन्तु, चराचुरुङ्गीको विनास गर्दै प्राकृतिक वातावरण र सौन्दर्यमा ह्रास ल्याएका उदाहरणहरू पनि हाम्रा सामु छन् । (श्रोत: FAN Website)

विभिन्न नगरपालिकामा आगलागी घटनाको परिदृश्य तथा आगलागीको जोखिम व्यवस्थापन क्षमता सम्बन्धी तालिका

नगरपालिकाको नाम	जनशक्ति/तालिम	श्रोतसाधन	संस्थागत व्यवस्था र सेवाक्षेत्र	आगलागीका घटनाहरू	आगलागीका कारणहरू	समस्या र कठिनाई र	सुझावहरू
विराटनगर	२७ जना, १ जना सुवेदार, १ जना जमादार, २ हवलदार, ५ चालक, १८ फायर म्यान, तालिमहरू सबै फायरम्यान र नगररक्षकहरूलाई दिइनुपर्ने हो। तर हालसम्म हुन सकेको छैन।	दमकलमा ५ वटा चालु अवस्थामा। एउटा पानी तान्न नसक्ने तर अरुवाट पानी भरिएमा फ्याँकन भने सक्छ। मोडेलहरू जापानिज २, २०४२ मा दिइएको टोयोटा, एउटा टाटा ४ वर्ष पुरानो, अर्को १० वर्ष पुरानो बेलायतवाट आएको ३वर्ष पुरानो दमकल छन्। तर आगलागीमा प्रयोग गर्ने अन्य सामानहरू उपलब्ध छैनन्। पाइपमा ५० देखि १०० मिटर लम्बाइका जम्मा ५००० मिटर जति पाइप छ। Hoose Pipe/Section pipe चारवटा छ। पानी भने क्षमता १५०० देखि २००० लिटर(बेलायती)५००० लिटर (अन्य ३ वटा), ६० लिटर, (१ वटा सानो)। तेल, फलाममा आगलागी हुँदा त्यसलाई नियन्त्रण गर्ने प्रविधि, साधन उपलब्ध छैन। सरकारी कागज जल्न वाट रोकन विभिन्न केमिकल्सहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ। हाल उपलब्ध छैन। सेफ्टी मेजरका लागि भयाड उपलब्ध छ। अन्य साधन छैन। मोबाइल सेट अफिसवाट उपलब्ध छ। निजी सेटवाट पनि काम	आगलागी हुँदा सम्पर्क गर्नका लागि ४२०००० सशुल्क फोन नम्बरको व्यवस्था छ। निशुल्क नम्बर हालसम्म जडान गरिएको छैन। फोन आएपछि आवश्यकता परेमा प्रहरीलाई खबर गरिन्छ। नगरक्षेत्रभित्र गरिदैन। नगरबाहिर जाँदा प्रशासनलाई पनि खबर गरिन्छ। शंका लागेमा त्यसको भेरिफाई पनि गर्ने गरिन्छ। सार्वजनिक, निजी घरमा Fire Extinguisher राख्ने गरिएको छैन। बैंक, अस्पतालमा व्यवस्था छ, तर त्यसको नियमित प्रयोग र परीक्षण गरिदैन। आगलागी नियन्त्रणमा सहयोग गर्ने अन्य कुनै सहयोगी संघसंस्था छैनन्। नियन्त्रणका क्रममा चोटपटक लागेमा आफ्नो निजी पैसा खर्च गरेर उपचार गर्नुपर्ने स्थिति छ। आपतकालीन अवस्थामा खानेपानी आपूर्तिको पानी पनि प्रयोग गरिन्छ। तर त्यसका लागि पैसा तिर्नुपर्छ। शहरी क्षेत्रमा यो सुविधा भएपनि ग्रामीण क्षेत्रमा छैन। २४ घण्टे ड्युटी भएकोले थप सुविधाका रूपमा राशन	विराटनगरमा आगलागीको घटना कुनै वर्ष बढी कुनै वर्ष कम छन्। माघ फाल्गुण देखि जेठसम्म बढी भएका छन्। उद्योगमा आगलागी हुँदा क्षति पनि बढी भएको छ। ग्रामीण क्षेत्रका फुसका घरहरूमा बढी आगलागी भएको छ। शहरी क्षेत्रमा खुला प्रकृतिका आगलागी भएका छन्।	सलाईहरू केटाकेटीले भेटने ठाउँमा राख्नु, चुरोट खाएर ननिभाउनु, उद्योगमा विजुलीको लाइन सट हुनु आदि प्रमुख छन्। त्यस्तै फुसका घरहरूमा दाउराको आगो ननिभाई चुल्होमा छाड्ने र त्यसलाई हावाहुरीले उदाउँदा पनि आगलागी भएको छ। पुरानो वाइरिङको कारणले पक्की र फुसका घरमा मेशिनको कारणले पुरानो परालको टौवामा पानी परेर चर्को घाम लागेपछि भएर त्यसको तापले पनि आगलागी भएको छ।	राति आगलागीको फोन आउँदा सम्बन्धित स्थान खोज्न गाह्रो छ। बाटोको कारणले समयमा पुग्न नसक्दा स्थानीय बासिको आक्रोसको तारो बन्न परेको छ। आगलागीको फोन आएपछि नियन्त्रणका लागि जाँदा नियन्त्रण भइसकेको भएपनि फर्कनका लागि समयमा थाहा हुन सक्दैन। मुख्य सडकहरूमा गाडी, मानिसले बाटो छोड्दैनन्। ग्रामीण इलाकामा बाटोघाटो राम्रो छैनन्। साँघुरो कच्ची पुल भत्किएको, भासिन सक्ने हुनाले त्यस स्थानसम्म पुग्न समस्या परेको छ। स्थानीय मानिसवाट कतिपय स्थानमा सहयोग पाइएको छ भने कतिपय स्थानमा असहयोग पनि भएको छ। उद्योगहरूमा आगलागी हुँदा नजिक पानीको स्रोत भएको खण्डमा सजिलो छ। विराटनगर, धरान र इटहरीको संयुक्त प्रयासमा आगलागी नियन्त्रण गरिने गरिएको छ। त्यसका लागि आवश्यक स्रोत साधनहरूको कमी छ र पानीको भरमा मात्र	फिल्डमा जाँदा थप सुविधाको व्यवस्था सपोर्ट सिस्टम हुनुपर्छ। यसका लागि थप बजेटको व्यवस्था गरिनुपर्छ। यो औद्योगिक क्षेत्र भएकोले उद्योगको आगो नियन्त्रण गर्न सक्ने किसिमका बारुणयन्त्रहरूको आवश्यकता छ। दीर्घकालीन रूपमा तरल पदार्थहरूमा लाग्ने आगलागी नियन्त्रणसम्बन्धी तालिम, आवश्यक सामग्रीको उपलब्धता हुनुपर्छ। कर्मचारीहरूलाई पालेपालौ ड्युटी गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ। त्यसका लागि कर्मचारी बढाइनुपर्छ।

		चलाइरहेको छ ।	लत्ता कपडाका लागि मासिक रु.१५०० दिइन्छ । बस्ने क्वार्टरको व्यवस्था छ । रु.५०० खाजा भत्ता दिइन्छ । त्यसैअन्तर्गत एकचोटी प्राथमिक उपचारका सामानहरू पनि दिएको थियो तर त्यसपछि दिइएको छैन वार्षिक भत्ताको रूपमा रु.२५०० दिइन्छ । तर भुल कम्बल, लुगा, ड्रेस किन्न रकम अपुग छ । विराटनगर नगरपालिका शुरुमा इन्डिया सम्म सेवा पुरयाइएको थियो । लाहान, पूर्वमा काँकडभिट्टा, पश्चिममा हेटौँडा सम्म पुगेर सेवा पुऱ्याएको रेकर्ड छ । प्रायः हेनुपने चाहिँ सुनसरी, मोरङ, भापा हो । पानी तयारी हालतमा भरेर राखिन्छ । पानी भनं नजिकको पोखरी छ । त्यसैगरी आगलागी भएको स्थानमा नजिकको खोला पोखरीको पानी प्रयोग गरिन्छ ।			उद्योगको आगलागी नियन्त्रण गर्नुपर्ने स्थिति छ । कानून अन्तर्गतको सेवा स्पष्ट छैन ।	
धरान	कार्यरत कर्मचारीहरू: १६ जना १ जमादार, १ हवलदार, ३ चालक, ११ सिपाही, न्यूनतम १० जना कर्मचारीको कार्यालयमा हरदम उपस्थित	३ वारुण यन्त्र, त्यससँग सम्बन्धित जीर्ण भएको Hose Pipe, Branch pipe १ थान, दुईतलासम्मको घर आगलागी भएको खण्डमा नियन्त्रण गर्न चाहिने श्रोत, साधनहरू जस्तै भ्याड	हालसम्म थप सुविधाको रूपमा प्रति महिना रु.१४०० राशनभत्ताको रूपमा दिइने गरेको छ । ठूला घर, कार्यालयहरूमा पनि Fire extinguisher हरूको व्यवस्था गर्न जस्ता कुराहरूमा जनचेतनाको अझै कमी पूर्वाञ्चलभरि	२०६३ साउदेखि ०६४ जेठ मसान्तसम्म २९ वटा साना ठूला आगलागीका घटना भएका थिए, वर्षेनी दर्जनौ पटक	पुरानो वाइरिङ, विद्युत भोल्टेजमा हुने घटीबढी, ट्रान्सफर्मर पड्केर,	मट्टितेल, पेट्रोल हरूमा आगलागी भएमा नियन्त्रणका लागि आवश्यक पर्ने Chemical Foam को अभाव, अग्नि निरोधक बस्त्र) अपर्याप्त, धेरै आगलागी हुँदा विशेष गरी गर्मी याममा सीमित कर्मचारीबाट पर्याप्त सेवा पुरयाउन कठिनाई, स्कूल, कलेज, मन्दिर र सरकारी कार्यालयहरूमा Fire Extinguisher हरू राख्ने गरिएको पाइँदैन । निजी सार्वजनिक साभेदारी कार्यक्रम अन्तर्गत	श्रोत साधन सम्पन्न बनाइनुपर्छ । जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम ल्याइनुपर्छ । २४ घण्टा काम गर्ने कर्मचारीलाई थप सुविधाहरू प्रदान गरिनुपर्छ । ८/८ घण्टा मात्र Duty को व्यवस्था गरी राशनको व्यवस्था हटाउन पनि सकिन्छ । दुर्घटना हुँदा नगरपालिकाबाट रु.१,००,०००को इन्स्योरेन्स गर्ने गरिएको छ। यो रकम बढाइनुपर्छ । आगलागी नियन्त्रण सम्बन्धी स्पष्ट

						<p>उपभोक्ताहरूले आफ्नो आवश्यकता अनुरूप सडकहरू निर्माण गर्ने गरेको, एउटै लाइनमा पनि थुप्रै Speed Braker हरू राखिएकोले उध्दारमा कठिनाई</p>	<p>नीति, नियम, निर्देशनहरू बनाइनुपर्छ । आगलागी नियन्त्रणका लागि वारुणयन्त्र निस्कँदा, बढुवा अथवा अन्य गाडीहरूले सजिलै बाटो छोडिदिने गरेको पाइँदैन । सवारी चालकहरूलाई लाइसेन्स दिईँदा नै दमकल/एम्बुलेन्सलाई बाटो छाडिदिनुपर्ने प्रावधानको बारेमा जानकारी दिइनुपर्छ । नीतिनियममा स्पष्टता हुनुपर्छ । काठका पुरानाघरका ठाउँमा नयाँ घर बनाउन, नयाँ wiring sysem राख्न प्रोत्साहित गर्ने, खाना पकाउने Gas Pipe को नियमित चेकअप गर्ने</p>
<p>इटहरी</p>	<p>१ जना हवल्दार, ७ जना Fireman र २ चालक Redcross First Aid का तालिमहरू लिइएको</p>	<p>२ वटा वारुणयन्त्र एक चालू अवस्थामा (जापानिज प्रविधी) । अर्को चालू अवस्थामा छैन</p>	<p>आगलागीको घटनाहरूको रेकर्ड राख्ने गरिएको, फोन नम्बर ५८०१०१ को व्यवस्था, BPKIH Dharan मा आकस्मिक उपचारको व्यवस्था इटहरी को नगरक्षेत्रबाहिर बढी</p> <p>पूर्वाञ्चलको केन्द्रका रुपमा रहेकोले धेरै स्थानमा सेवा पुऱ्याउनु पर्ने स्थिति, सप्तरीसम्म सेवा दिइएको</p>	<p>आगलागीको घटनाहरूको रेकर्ड राख्ने गरिएको</p> <p>ग्रामीण क्षेत्रमा आगलागीको घटना अत्यधिक हुने गरेको, औद्योगिक क्षेत्रमा पनि</p>	<p>जनचेतना र सावधानीको कमी: बच्चाको लापरवाही असावधानी, खाना पकाएपछि आगो ननिभाउने, सलाईहरू ठीक ठाउँमा नराख्ने, बिजुलीको कारण, ग्याँसका कारण, गाई भैसीको गोठमा कुँडो बसालेर त्यतिकै ननिभाई छाड्ने, चुरोटका ठुटा आदिका कारण, दुहवी क्षेत्रमा कलकारखानामा मेशीन चलाउँदा तातेर फिल्का निस्केर बिजुली सट भएर, ग्याँस लिकेज, बिजुली सट,</p>	<p>आगलागी नियन्त्रणमा खटिँदा आवश्यक पर्ने Safety Measures जस्तै helmet आदिको प्रबन्ध छैन। आगलागी नियन्त्रणमा लगाइने ड्रेस छैन। नयाँ बस्तीमा बाटो बनाउँदा त्यति विचार पुऱ्याइएको छैन</p>	<p>दीर्घकालीन रुपमा सरकारले ज्यान जोखिममा राखेर काम गर्नुपर्ने भएको हुनाले त्यही अनुसारको सुविधा दिइनुपर्छ । टाढा टाढा उद्धारका लागि जाँदा खानपिनका व्यवस्था, मोबाइल सेट तथा दमकल र कर्मचारी थपिनुपर्छ । इटहरीमा कम्तीमा तीनवटा दमकल हुनुपर्छ ।</p>

					वाइरिडका कारण		
इनरुवा	<p>८ जना, १ चालक, १ हवलदार (इन्चार्ज) ६ Fireman</p> <p>१ चालक, १ हवलदार, २४ सै घण्टा ड्युटी रहन्छ । स्थानीय कर्मचारी १० वडाका, प्रायः प्रत्येक वडाको कर्मचारी खाना खान २ घण्टा मात्र घर गइन्छ</p> <p>Training को व्यवस्था कहिलकाहीं भइराखेको हुन्छ । इनरुवाबाट २ जनाको सहभागिता थियो । २००३ मा GTZ को सहयोगमा । हालका चालकको नौ वर्ष भयो। वहाँ पहिला Heavy Driver हुनुहुन्थ्यो । काठमाण्डौमा सामान्य तालिम दिइयो । इन्जिनियरबाट Catalogue को मद्दतबाट सिकाउनुभयो । नगरपालिकाको मागमा कर्मचारी छनौट गरी मन्त्रालयमा पठाइयो र त्यहाँ जानकारी तथा प्रशिक्षण दिइयो । हालको चालक विरामी भए</p>	<p>चाइनिज वारुणयन्त्र १, मन्त्रालयबाट दमकल दिइयो। नेपालमा भौगोलिक, प्राविधिक दृष्टिकोणले त्यति उपयुक्त देखिएको छैन । मर्मत संभार गर्न अफयारो बनेको छ । कम्तीमा दुईवटा दमकलको आवश्यकता छ । ग्रामीण क्षेत्रमा आगलागी भएको समस्या उत्पन्न हुन्छ । अब बढीमा दुई वर्ष सेवा देला । सबै नगरपालिकाको आयश्रोत समान नभएकोले साधनश्रोत पनि समान हुँदैन ।</p>	<p>ग्रामीण क्षेत्र पनि हेर्नुपर्ने भएकोले गा.वि.स. ले पनि नगरपालिकालाई आगलागी नियन्त्रणको पूर्वाधारमा सहयोग पुऱ्याउनुपर्ने हो । अन्य जिल्लालाई पनि सघाउ/सेवा पुऱ्याइरहेको छ । मन्त्रालयबाट निश्चित बजेट (२,००,०००-३,००,०००) छुट्टयाइएको छ । दमकल मर्मतका लागि स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट safety Measures for Fire Fighting मा आगोमा लगाउने ३-४ सेट लुगा छन् । हालसम्म प्रयोगमा आएको छैन । यदि ३-४ तले घरमा आगलागी भएमा वुट, हेलमेट नै हालसम्म काम चलेको छ । औद्योगिक आगलागीमा पनि हालसम्म यसैले काम चलेको छ । अहिलेसम्म गाडी, पेट्रोल बोकेका साधनमा पनि निभाउने गरिएको छ, तर थप साधनहरू दिइएको छैन Fireman हरूको बीमा गरिएको छैन । जीवन बीमा</p>	<p>आगलागीको रेकर्ड, धनजनको क्षति घटना भएको स्थान मिति आदिको रेकर्ड राख्ने गरेको छ। पानी भरेको मात्रा/ट्याकी आदि । आगलागी सम्बन्धी रेकर्ड राख्ने गरिएको छ । धनजनको क्षति, आगलागीको कारण, सूचना दिने व्यक्तिको अभिलेख राखिन्छ । हाल गाडी जलाउने आदि घटनाहरू धेरै भएका छन् । फागुनदेखि जेठसम्म अत्याधिक आगलागी (२-३ वटा) का घटनाहरू पनि भएका छन् ।</p>	<p>आगलागीको जोखिम बढी छ । दिनमा प्रायः एक ठाउँमा विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रमा फूसको घर भएको ठाउँमा एजा आगलागी भएको छ । प्रायः लापरवाहीका कारणले (वच्चाहरूको), धुर, electric shot आदि कारणले भएको छ । अज्ञात समूहले पनि धेरै ठाउँमा लगाएको छ । यस्तै मुस्लिम समुदायमा घरको धुरीमा अकस्मात आगो लागेको पनि भेटिएको छ । स्थानीयहरू यसलाई धार्मिक कारण मान्छन् । आगलागीको घटना विजुली सट भएर, गाइवस्तुको गोठ, घरबाट आगलागीको घटना धेरै भएका छन् । लामखुट्टे धपाउने आगो बाल्ने</p>	<p>वारुणयन्त्र मर्मत संभार तुरुन्तै गर्न सकिन्न । गाडीको पार्टपुर्जाको अतिरिक्त हुनुपर्ने । त्यसले तुरुन्त काम गर्न सकिन्छ । कतिपय Spare Parts तुरुन्तै चाहिन्छ । दमकल विग्रंदा कार्यालयलाई जानकारी दिइन्छ र कार्यालयले प्रशासनिक प्रक्रिया सोधपुछ गर्दागर्दै केही समय लाग्ने भएकोले त्यसलाई आकस्मिक सेवा अन्तर्गत छुट्टै नीति बनाए राम्रो हुन्छ । एम्बुलेन्स जस्तै व्यवस्था हुनुपर्छ । उद्धारमा दुइ चार दिन लागेपनि थप सुविधा केहीको व्यवस्था छैन । छुट्टै आम्दानीको श्रोत छैन । पुरै कार्यालयमा निर्भर गर्नुपर्छ । उद्धारमा दुइ तीन दिन सम्म भोकै रहनुपर्ने अनुभव छ । आवासीय घरमा fire safety को व्यवस्था छैन । ग्रामीण क्षेत्रमा/शहरी क्षेत्रमा समेत fire safety को precaution अपनाइएको छैन । आगलागी भएमा पोखरी, खोलाहरूबाट पानी</p>	<p>स्टाफको मनोबल उच्च राख्ने, पर्याप्त सुविधा दिने । पेन्सनको, बीमाको व्यवस्था हुनुपर्ने । २४ घण्टे ड्युटी भएकोले उपचार गर्दा लाग्ने खर्च व्यहोरिदिने, राशनको बारेमा पनि पुनर्विचार गरिदिनुपर्ने । १५/२० वर्ष काम गरेपनि संचयकोषको व्यवस्था छैन। स्थानीय समुदायबाट सकारात्मक सहयोगको अपेक्षा गरिन्छ, Fireman Unit को सिमितता बुझिदिने, नियन्त्रण गर्न सहयोग गरिदिने, पर्याप्त जनशक्ति नहुदा विरामी हुँदा स्थानीय जनसमुदायको सहयोग आवश्यक छ । जनशक्ति अफ थपनुपर्ने देखिन्छ । चालक कम्तीमा दुइजना हुनुपर्ने । नगरपालिका को आर्थिक स्थिति अनुसार हुन नहुने हो । एकरूपता हुनुपर्ने हो । मन्त्रालयमा आगलागी सम्बन्धी हेर्ने छुट्टै इकाई हुनुपर्ने । आकस्मिक सेवा नीति जारी गरिनुपर्छ । आगलागीको खतरा न्यून गर्न दीर्घकालीन रूपमा</p>

<p>।छाड्नु भए ठूलो समस्या पर्ने देखिन्छ। कर्मचारी पनि २ सिफ्ट हुनुपर्ने देखिन्छ। २४ घण्टा खटेबापतका सुविधा छैन। तलब न्यून छ। इनरुवामा वरिपरिका अन्य नगरपालिका मध्य कम तलब छ। अन्य कर्मचारी सात घण्टा खट्दा र फाइरका २४ घण्टा ड्युटीमा जम्मा अतिरिक्त १० रुपैयाँ मात्र पाउँछ। विरामी पर्दा नगरप्रहरीले पनि दमकललाई सहयोग पुर्याउँदैन। सार्वजनिक विदामा सट्टा विदा मात्र दिने गरेको छ। दशैँतिहारमा खटेबापतका पारिश्रमिक पनि अतिरिक्त छैन। २४ घण्टा तयार रहनुपर्ने अवस्था छ तर अतिरिक्त सुविधा छैन। ड्रेसमा हुनुपर्ने। तलब प्रत्येक नगरपालिकामा Fireman का छुट्टाछुट्टै व्यवस्था छ। तलब, राशन सुविधा, ड्रेसमा एकरूपता छैन। सबै चालकलाई वारणयन्त्र सम्बन्धी जानकारी छैन। दरबन्दी नगरपालिका अन्तर्गत हुन्छ। भत्ता दमकल २४००, धरानमा १५०० इनरुवामा</p>	<p>र थप एक दमकलको आवश्यक छ। हाल exel भाँचिएर तीन चार दिन देखि वारुण यन्त्र विग्रिएको अवस्थामा छ। दमकललाई सपोर्ट गर्न पाइप, सिँधी, भन्ड्याड, सिँधी, बेन्चहरू हुकहरू छन्। पाइप: लगभग २० मीटर, भखैँ मात्र (६ ७ महिना पहिला भयो)। छुट्टै वारुणयन्त्र आवश्यक छ। वाहिरी सपोर्ट (२०००००) मन्त्रालयलयाट, संचारको सेट (मोबाइल) हरू छैन। पहिले आगलागी हुँदा नियन्त्रणपछि एउटा बोका दिइने गरिन्थ्यो। हाल फिल्डमा खटिँदा भत्ताको व्यवस्था गरे राम्रो हुन्छ। आगलागी भएमा ५६०१०१ मा निशुल्क मा मानिसहरूको सम्पर्क गर्छन्। नगरभित्र सोधपुछ नगरी गइन्छ। त्यस बाहिर भएमा प्रशासन प्रहरी संग सम्पर्क गरी सोधपुछ गरेर आवश्यक परेमा सुरक्षा प्रबन्ध सहित फिल्डमा गइन्छ। आर्मी पुलिससंगको निकट समन्वयमा कार्य गरिन्छ। तर अन्य संघसंस्था संग छैन। शसस्त्र, जनपथ,</p>	<p>गर्दा। ट्रान्सफर्मर पड्केर, वाइरिड पुरानो भएर, उचित तवरले नभएर पनि बढी आगलागी भएको छ। हावाहुरीमा तार खसेर तार जुधेर पनि आगलागी भएको छ। तर बिछ्याउने काम उचित तवरले भएको छैन। पोल अव्यवस्थित छ। विद्युतीकरण गरिँदा वरु ग्रामीण क्षेत्रमा तुलनात्मक रुपमा अग्लो पोल छ।</p>	<p>तानी निभाउने प्रयास गरिन्छ। हाल ग्रामीण क्षेत्रमा आगलागी भएमा पम्पसेटको मद्दत पनि लिइन्छ। सार्वजनिक भवन, नगरपालिका समेत, स्कूलहरू पनि Fire safety का केही उपाय अपनाएको छैन। इनरुवा हस्पिटलमा समेत छैन। आगलागीबाट बच्न समुदायबाट अभिसम्म केही गरिएको छैन। तर सूचना प्रविधिको विकासले छिट्टै खबर प्राप्त हुन्छ। पहिला सूचना प्राप्त भएका स्थानमा उद्धारका लागि गइन्छ। तर बाँकी स्थानमा सेवा एकैचोटी सेवा पुर्याउन सकिन्न। आगलागी सम्बन्धी जनचेतना नगर क्षेत्रमा ठीकै छ तर ग्रामीण क्षेत्रमा धेरै न्यून छ। अभिसम्म पूर्वतयारीका अन्य उपायहरू अपनाइएका छैनन्। खाली भएपछि नजिककै श्रोत खोला, नाला, पोखरी, नहरको पानी उपयोग गरिन्छ। सडकको अवस्था, नगरक्षेत्र प्राय पीच छ। बाहिरा ग्राभेल मात्र छ। छिटो पुग्न समस्या छ।</p>	<p>दमकल मर्मत हुनुपर्ने, तालिमको व्यवस्था गरिनुपर्ने, सार्वजनिक स्थानहरूमा Fire Extinguisher को व्यवस्था हुनुपर्ने। बिजुली लाइनका खम्बा, वाइरिड व्यवस्थित हुनुपर्ने। विभिन्न उपयुक्त स्थानहरूमा दमकललाई पानी भर्न व्यवस्था हुनुपर्ने आदि। आगलागी सम्बन्धी खतरा कम गर्न यससम्बन्धी जनचेतना, प्रशिक्षण, विशेषगरी ग्रामीण क्षेत्रमा आवश्यक छ। नगर क्षेत्रमा आगलागीबाट जोगिन आगलागी प्रतिरोध गर्दा बिजुलीको लाइन काट्नुपर्छ। मानिसहरू evacuate गर्नुपर्छ। उपयुक्त विधी प्रक्रिया, छिटो नियन्त्रणमा ल्याउन सकिने उपायहरू अपनाउनुपर्छ। ँच्चभप्लन कउभभम बढाउने, नजिकको पानीको श्रोत पहिल्याउने आदि गर्नुपर्छ।</p>
--	---	---	---	--

	९०० छ।		<p>आर्मी पनि तुरुन्त घटनास्थलमा पुग्छन् । आगलागीसम्बन्धी कार्य गर्ने अन्य कुनै संघसंस्था छैनन् । गा.वि.स.मा आगलागी नियन्त्रणका पूर्वाधार हुनुपर्ने हो तर त्यो छैन । नगर क्षेत्रभित्र भने आगलागी भएको २-३ मिनेटभित्र दमकल पुग्न सक्छ । अहिलेसम्म आगलागी जोखिम व्यवस्थापनमा दमकलको मात्र व्यवस्था छ । नजिक भएमा पुलिस आर्मी बटालियन सहित घटनास्थलमा पुग्छन्। अन्य नगरपालिका संग पनि सहयोग र समन्वय पनि गरिएको छ । बाटो नभएको/नपुरेको ठाउँमा पाइप लामोभए सेवा पुर्याउन सकिन्छ । २०० को ठाउँमा ४०० मीटर भए बाटोको पहुच नभएको ठाउँमा सघाउ पुग्छ । यो २८ टनको गाडी भएकोले कच्ची बाटोमा वर्षासमयमा कठिन हुनसक्छ । हिउँदमा पनि emergency water Tank को समस्या छैन । नगरपालिकाभित्र भने खानपानीको पानी पनि</p>		<p>आधा घण्टामा पुग्ने ठाउँमा एक घण्टा लाग्छ । ग्रामीण क्षेत्रमा कतिपय कच्ची बाटो पनि छैन । विपन्न वर्गका घरहरू खेतको बीचमा पनि बनएका हुन्छन् । स्थानीय मानिसको पनि सहयोग लिइन्छ । यस्तै पाइप ओछ्याउने, घर भत्काएर separate गर्न, खाल्डाखुल्डीमा गाडी धकेल्न आदि कुरामा स्थानीय मान्छेले सहयोग गर्छन् । कहिलेकाहीं ढिलो पुगेको भनेर विवाद गर्छन् । शिसा फोड्ने, ढुंगामुढा गर्ने गरेका छन् । गाडी पल्टिन सक्छ, उद्धारकर्ता मानिसको ज्यान जोखिममा छ। चौविसघण्टा सवा पुर्याउनुपर्ने भएपनि खतरामा काम गर्नुपर्ने भएपनि वीमाको व्यवस्था छैन । राति अफ्यारो स्थानमा पनि पुग्नुपर्छ । पेन्सन समेतको व्यवस्था छैन । उपदान र विदा सुविधा छैन । कम्तीमा पुलिस आर्मीको सुविधा हुनुपर्ने हो । महिनामा ३०० रुपैयाँ थप भत्ता वर्षमा दुइजोर कपडा, तीनवर्षमा एकचोटी भत्ता दिइन्छ । यस सम्बन्धमा कर्मचारीको</p>	
--	--------	--	---	--	---	--

			<p>प्रयोग गरिन्छ । घाउ चोटपटक पोल्ने भएमा एम्बुलेन्स, मोटरसाइकलको सहारा लिएर नजिकको स्वास्थ्य सेवा केन्द्रमा पुऱ्याइन्छ । प्राथमिक उपचार सामग्री Handiplast, कपास र Detol को व्यवस्था छ । अन्त्य रुघा, ज्वरो, टाउको दुख्ने औषधी लुगिन्छ । हाल नगरपालिकाले माग बमोजिम कार्यालयले उपलब्ध गराउँछ । First Aid Provider हरुको छुट्टै व्यवस्था छैन ।</p> <p>दमक, विराटनगर, राजविराज, लाहानसम्म सेवा पुऱ्याइन्छ ।</p>			<p>समस्याको बारेमा सोच्ने बुझ्ने सरकारी, गैरसरकारी कुनै पनि संस्थाले सोध्न आएको छैन । स्यावासी दिने, पुरस्कृत गर्ने, मिडिया सोसाइटीले पनि गरेको छैन । पहिले एकचोटी कदरपत्र दिइएको थियो । खाली समयमा अब कुनै काम गरिदैन । तराईक्षेत्रमा भूमिगत पानीको श्रोत उपलब्ध छ । कुनै कुनै गा.वि.स.मा बाटोको सुविधा राम्रो नभएकोले एक घण्टा बढी समय लाग्छ । कहीं बाटो नै छैन । खेत, बारी साँघुरो बाटो आदिको समस्या छ ।</p>	
राजविराज	११ जना	<p>दमकल संख्या : १ दमकल क्षमता : ४००० लिटर दुरीगत क्षमता : १ देखि १.५ कि.मि. सम्ममा दोहोरो फायर गर्ने क्षमता भएको ।</p>	<p>राजविराज नगरपालिका र जि.वि.स.द्वारा संयुक्त रूपमा संचालित छ । कहिले काँही जनकपुर देखि विराटनगर, भापाको केरावारी सम्म पनि पुग्ने गरेको छ तर मुख्यतः सप्तरी जिल्लामै केन्द्रीत रहेको ।</p>	<p>सप्तरी जिल्लामा हरेक महिनामा आगलागीको घटना हुने गर्दछ तर गर्मी महिनामा बढी हुने गर्दछ ।</p> <p>घटना संख्या : गत आ.व.मा जिल्ला भरिमा ७४ ठाउँमा आगलागी भएको थियो ।</p> <p>नगरपालिका भित्र मात्रै १०-१२ वटा घटनाहरू वर्षेनी</p>	<p>गाउँघरमा टुकिको प्रयोग, घुर, श्रेशरको कारण, शहरमा विजुली</p>	<p>कुनै पनि तालिमको सुविधा नरहेकोले कर्मचारीहरुको गुनासो, कार्य क्षेत्रमा खट्टा वखत चाहिने fire proof dress, जुता इत्यादि सामाग्रीहरुको अभाव समाजमा जनचेतनाको अभाव ग्रामिण क्षेत्रमा जाँदा सडकको समस्या, पानीको श्रोतको समस्या अनुभव हुन्छ । मानिसहरु क्रोधित रहेको हुनाले गाली गर्ने हुन्छ ।</p>	<p>थप २ वटा दमकलको व्यवस्था हुनुपर्ने, थप कर्मचारीको व्यवस्था हुनु पर्ने ।</p>

				हुने गर्दछ। आ.व. २०६३/६३ मा ८० वटा घटना घटेको थियो सप्तरीमा।			
लाहान	कूल १३ जना कर्मचारी २ जना मुखिया पद ८ जना पियन पद २ जना ड्राइभर	दमकल संख्या: १ दमकल क्षमता: ४००० लिट्र	नगरपालिकाद्वारा संचालित छ। तलब, भत्ता कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन सबै नगरपालिकाले गर्ने गरेको छ। पुर्वमा इटहरी र पश्चिममा जनकपुर सम्म पनि गएको, तर सिरहा मिलमा धेरै पटक	दर्जनौ पटक, यस क्षेत्रमा सुख्खा मौसम धेरै पटक हुने गरेको छ। खास गरी फागुन देखि जेठ महिना सम्ममा यस्ता घटनाहरू बढी हुने गर्दछ।	गाउँघरमा हुने आगलागीका मुख्य कारण चाही गाई बस्तु बाध्ने गोठमा गरिने घुरबाट आगो सल्किने हो। अर्को प्रमुख कारण चाहि गहुँको दौनी गर्दा श्रेसर चलाएको बेला भुसबाट सल्किने हो । तेश्रो चाँही टुक्रिको प्रयोगले हो। रातिपख गाउँ घरमा टुक्रि बाल्दा आगो सल्किने गरेको पाइएको छ। यता तिरका घरहरू पनि परालले छाएको हुन्छ, जो आगो सल्किनका लागि धेरै खतरनाक मानिन्छ। शत्रुताले पनि आगो सल्काउने गरेको घटनाहरू प्रकाशमा आएको छ। गाउँ बस्तीमा घरहरू अत्यन्तै टाँसिएर	जनशक्तिको अभाव, तालिमको अभाव Fire Proof लुगा, जुता इत्यादिको अभाव गाउँघर तिर जाँदा बाटो सागुरो हुने, कतै कतै पानीको अभाव रहने इत्यादि	

					बनाइएकोले कुनै एउटा घरमा आगलागी हुनासाथ पुरै गाउँ फैलिएको रहेछ । गाउँघरमा घुर, भ्रेसर र आँगनमा खाना पकाउँदा आगलागी हुने गर्दछ भने शहरी क्षेत्रमा विजुली, एवं ग्यास, स्टोभ पडिकएर घटना घटने गर्दछ ।		
जनकपुर	जम्मा १२ जनाको दरबन्दी रहेको छ । तर आगलागी भएको ठाउँमा एक पटकमा ४-५ जना जाने गर्दछन् ।	दमकल संख्या: २ दमकल क्षमता: ४००० लिटर चाहिएको: २ वटा थप भए राम्रो हुने	प्रायः जसो जनकपुर, जलेश्वर क्षेत्र ।	सामान्यतया वर्षेनी १५-२० ठाउँमा जानुपर्ने हुन्छ । तर २-३ वर्ष यता घटेको छ । तैपनि वर्षेनी १०-११ पटक आगलागीको घटना घटेकै हुन्छ । मधेश आन्दोलनको क्रममा २०६३ माघ महिनामा छुट्टै ११ वटा थप घटनाहरू भएको थियो । जनकपुरको सवालमा पेपर मिलमा ज्यादा यस्ता घटना हुने गर्दछ । खासगरी फाल्गुण देखि शुरु भएर वैशाख महिनासम्ममा बढी	ग्रामीण क्षेत्रमा लापरवाहीका कारण । गोठमा बाल्ने घुरका कारण बढि ठाउँमा आगलागी हुने गरेको । विजुलीको सर्किट सर्ट भएर पनि आगलागी हुने गरेको । प्रायः जसो धनको क्षति बढी हुने गर्दछ । तर गाइवस्तुहरू र कहिले काही मानिसको पनि मृत्यु हुने गर्दछ ।	कुनै तालिमको व्यवस्था छैन आगलागी भएको बेला लगाउने लुगाको व्यवस्था छैन । नगरपालिकाद्वारा सम्पूर्ण व्यवस्था गरिएको भए पनि अपर्याप्त छ । तालिमको व्यवस्था छैन । आफ्नो स्वविवेकले यसमा कार्यरत कर्मचारीहरू सक्दो सहयोग गरिराखेका हुन्छन् । Fire proof लुगाको व्यवस्था छैन । प्रायः जसो गाउँघरमा जाँदा सडकको अभाव महसुस हुने गर्दछ । कतै कतै पानीको श्रोतको कमी अभाव महसुस हुन्छ ।	

				घटनाहरू घटने गर्दछ। यदाकदा पुष माघ र जेठ असारमा पनि घटना घटेको पाइन्छ।			
जलेश्वर	कूल ८ जना (सबै पूर्व प्रहरीहरू)	दमकल संख्या : १ (२०४९ देखि) दमकल क्षमता : ४००० लिटर	पूर्वमा सिरहा सम्म जानु परेको छ भने पश्चिम तर्फ हालसम्म जानु परेको छैन।	यस क्षेत्रमा बढीमा २०-३० पटक (एक वर्षमा) हुने गर्दछ। यस पटक (२०६४) मा १५ पटक घटना घटि सकेको छ।	ग्रामिण क्षेत्रमा खाना पकाउँदा बढी जसो यस्ता घटनाहरू हुने गर्दछ। कतिपय केसमा सत्रुताका कारण पनि आगो लगाउने काम हुँदो रहेछ। शहरी क्षेत्रमा विजुलीको कारण यस्ता घटना हुँदो रहेछ।	नगरपालिकाले हालसम्म तलब व्यवस्था गरिराखेको छ। जनशक्तिको अभाव छ। कुनै पनि किसिमको नियमित तालिमको व्यवस्था छैन। आगलागीको बेला लगाउने fire proof लुगा, जुत्ताको अभाव छ। धेरै टाढाबाट पानी फाल्ने सुविधा छैन। आगलागी भएको ३०-४० मिटर पर सम्म मात्र त्यस्तो सेवा उपलब्ध छ।	
विरगञ्ज	२७ जना	दमकल संख्या: १ दमकल क्षमता: ४५०० लिटर	सूचना आएपछि जहाँ पनि जाने। तर हालसम्म पर्सा, वारा, यदाकदा रक्सौल (भारत) का सम्पूर्ण क्षेत्र		शहरक्षेत्रमा विजुलीको सर्किट सट भएर आगो लाग्ने	कर्मचारी संख्या पर्याप्त रहेपनि अन्य भौतिक सुविधाको कमी। जनशक्ति पर्याप्त रहे पनि अदक्ष छन्। कुनै तालिमको व्यवस्था छैन।	सर्वप्रथम मानिसहरूलाई चेतना जगाउनु पर्ने। गाउँ, शहर जहाँ पनि बाटो फराकिलो र दमकल पुग्नु पर्ने खालको हुनु पर्‍यो। दक्ष जनशक्ति उपलब्ध गराउनु पर्ने। भएको जनशक्तिलाई तालिमको व्यवस्था हुनु पर्ने नियन्त्रक निकायलाई अभू वढि शसक्तिकरण गर्दै नियमित रुपमा अनुगमनको व्यवस्था हुनु पर्ने।
काठमाडौँ	कूल २० जना जसमध्ये फायरम्यान ९ जना	दमकल सङ्ख्या २ दमकल क्षमता ४२०० लि. पाइपको लम्बाई ५००मी. भन्ड्याङको उचाई ८० फिट	आर्थिक हिसावले नगरपालिकाबाट ३० लाख रुपियाँको बजेट आउँछ। घटनाको बारे जानकारीको	वर्षेनि २०० वटा सम्म घटनाहरू हुने गर्दो रहेछ।	काठमाडौँ चिसो महिनामा पनि आगलागीको घटना हुने गर्दछ।	जनशक्तिको अभाव, तालिमको अभाव, दमकल सङ्ख्याको अभाव हुनुमा साथै आगलागी भएको	घर बन्ने ठाउँमा चौडो बाटो राखेर बस्ती बसाल्नुपर्ने खालका सरकारी नीति हुनुपर्ने। जनचेतनामा

		<p>लागि १०१ नम्बरको हटलाइन छ। यस नम्बरमा फोन आएपछि फोन गर्ने मान्छेको नम्बर लिएर फेरि जाँच गरिन्छ। पुलिससँग पनि जाँच गरेर, घटनाबारे तत्काल जानकारी लिएर प्रक्रिया अगाडि बढाइन्छ। पानीको स्रोतको सन्दर्भमा महाङ्गलस्थित खानेपानीको ट्याङ्कीबाट भरिन्छ। तर आपतकालीन अवस्थामा खानेपानीको जुनसुकै शाखाबाट पानी भन सकिने सुविधा छ। गाडीमा दुईटा सिलिण्डरहरू पनि हुन्छन्। आगो निभाउने ग्यास भरिएको हुन्छ। त्यस ग्यासले सानोतिनो आगलागी नियन्त्रण गरिन्छ। क्षेत्रगत हिसाबले काठमाडौँ उपत्यकाभित्र जहाँ पनि जानु परे पनि खासमा काठमाडौँ नगर क्षेत्रचाहिँ पहिलो प्राथमिकतामा रहेको छ। आगलागी हुँदा आगो नियन्त्रणमा मात्र होइन कि वरु कहिलेकाहीं कुनै इनार सफाइमा पनि प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ, खासगरी त्यतिबेला जतिबेला कुनै मान्छे कुनै इनारमा खसेको हुन्छ। जनआन्दोलन-२ को बेला जुलुसमा पानीले</p>		<p>विजुलीका सर्किटहरू सर्ट हुने गरेको कारण बढी आगलागी हुन्छ। त्यस्तै ग्यासको सिलिण्डर पड्केर पनि आगलागी हुँदो रहेछ। लक्ष्मीपूजाको मौसममा मैनबत्ती, दियोबाट आगलागीका घटनाहरू हुँदा रहेछन्। मौसममा खासै निश्चित नरहे पनि काठमाडौँ उपत्यकाका कुनै पनि घरहरूचाहिँ आगोको लागि सुरक्षित छैन।</p>	<p>ठाउँसम्म पुग्नका लागि बाटो साँघुरो हुने गर्दा सडकको पनि अभाव महसुस भइराखेको छ। आगो नियन्त्रणका लागि खटिँदा फायरपुफ कपडा, जुत्ता, चशमा केही पनि उपलब्ध हुँदैन। जनशक्तिलाई खास कुनै तालिमको व्यवस्था नरहेकाले आफैँ गर्दै सिक्दै अगाडि बढ्ने काम भइराखेको छ। सिनियर कमाण्डर २४ घण्टा उपलब्ध रहनुपर्ने हुन्छ, तर सुविधामा खासै केही हुँदैन। वि० सं० २०४८ सालमा रिक्त भएका पदहरू हालसम्म पदपूर्ति गरिएको छैन। उचित तालिमको अभावको कारण एकपटक एकजना फायरम्यान पूर्णलाल श्रेष्ठको जलेर मृत्यु हुन पुगेको थियो। आगलागीको बेला आगो नियन्त्रणका लागि खटेकै बेला उक्त घटना हुन पुगेको थियो। २०६१ साल भदौमा महाङ्गल खानेपानी केन्द्रमा रासायनिक पदार्थहरू राखेको ठाउँमा आगलागी हुँदा भएको क्षति अहिलेसम्मको सबैभन्दा ठूलो क्षति हुनुपर्छ।</p>	<p>जोड दिनुपर्ने, सिलिण्डर प्रयोग गर्दा राम्रो खालको सिलिण्डर प्रयोग गर्नुपर्ने। प्रत्येक घरमा कम्तीमा २ के० जी० को फायर सिलिण्डर राख्नुपर्ने। खाना पकाउने कोठामा भ्याल खुलेमा, राखेर खाना पकाउनु पर्ने। दमकल कार्यालयमा एक जना सिनियर कमाण्डर २४ सै घण्टा हुनुपर्ने।</p>
--	--	---	--	--	--	---

			हिरकाउने (Water hit) काममा पनि दमकलको प्रयोग गरिएको थियो । मूल रूपमा काठमाडौं नगरपालिकाद्वारा सञ्चालन गरिएको भए पनि काठमाडौं उपत्यकाभित्र जहाँ पनि पुग्छ ।				
ललितपुर	१२ जना फायरम्यान, ५ जना प्रशासनमा	२ वटा, एउटा ठीक अवस्थामा अर्को विग्रेको अवस्थामा), दमकल क्षमता-२,४०० लिटर	ललितपुर, तर आवश्यक परेको खण्डमा जहाँ पनि जाने	गत वर्ष (२०६३/६४) मा १०० वटा जति घटना घटेको थियो । बढी जसो गर्मीमा तर लक्ष्मीपूजा, भोजभतेरको बेलामा पनि घटनाहरू घट्ने गर्दछ		कुनै तालिम छैन । पानीको स्रोतको अभाव ललितपुरमा नगरपालिका क्षेत्रमा भएको पोखरीबाट पानी भरिन्छ, त्यहाँ पनि पुग्ने वाटोको अभाव छ । कम्तीमा चारवटा दमकल हुनुपर्ने तर एउटा मात्र छ । बजेट पनि कम छ दमकलमा एम्बुलेन्स पनि छैन । गाडीहरू पुरानो मोडेलको छ ।	
भक्तपुर	कुल २२ जना स्टाफ काम गर्ने १२ जना अग्नि नियन्त्रक १० जना पहिला ३२ जना थियो अग्नि नियन्त्रण गर्ने बेलामा सात जनाको टोली बनाएर जाइन्छ तर आवश्यक परेको खण्डमा अरू पनि मगाइन्छ । जनशक्तिमध्ये कमाण्डर सेनाबाट आएको हुन्छ, अरू निजामति सेवाबाट	दमकल सङ्ख्या -५ वटा (ठीक अवस्थामा २ वटा (३ विग्रेको अवस्थामा)	पानी भनें कार्य सल्लाघारीमा हुन्छ आवश्यक पानी भनें कार्य सल्लाघारीमा हुने गर्दछ । यस युनिटलाई प्रयोग गर्नलाई एकसेट मोबाइल उपलब्ध छ । आपतविपत् परेको बेला, यहाँको मात्र दमकलले नपुग्ने बेला Airport ले पनि सहयोग गर्छ । आगो नियन्त्रण गर्ने क्रममा मृत्यु भयो भने रु. १२ हजारसम्म क्षतिपूर्ति	वि० सं० २०६४ मा जम्मा ६० वटा घटनाहरू घटेको थियो ।	भोज भतेरको बेला रक्सी खाएर बढी घटना हुने १२ महिना तर गर्मीमा बढी	कम्तीमा पनि ३२ जना स्टाफ हुनुपर्नेमा हाल जम्मा २२ जना मात्र रहेको । तीनवटा दमकलहरू काम गर्न नसक्ने अवस्थामा विग्रेर बसेको छ । सुरक्षाको लागि आवश्यक फायरपुफ लुगा, जुता, चश्मा केही पनि उपलब्ध छैन । कुनै पनि किसिमको तालिम दिइएको छैन र त्यसको व्यवस्था पनि छैन । कामको सिलसिलामा घाइते भइयो भने कुनै पनि	दमकल ऐन त्याउनु पर्थो Wireless Phone उपलब्ध गराउनुपर्ने हो । २०५५ सालमा दमकल नगरपालिकासंग हुनुपर्ने निर्णय भएको थियो तर त्यो लागू भएको छैन । २०६१ मा शसस्त्र प्रहरीलाई दमकल दिने कुरा भएको थियो तर त्यो पनि भएन । सरकारी उदासिनता समाप्त हुनुपर्ने, सुविधा र तालिमको व्यवस्था हुनुपर्ने ।

			दिने व्यवस्था छ । सिन्धुपाल्चोक, काभ्रेपलान्चोक, भक्तपुर तर कहिलेकाहीँ काठमाडौँ, ललितपुर र धादिङ पनि जाने गरेको			किसिमको औषधी खर्चवापतको सुविधा छैन । पानीको अपर्याप्त व्यवस्था प्रशासनबाट अपहेलना हुने गरेको अनुभव	
भरतपुर	जनशक्ति- ९ जमदार- १ चालक २ सिपाही ५ हवलदार १ तालिम जापानका कुनै एक संस्था र UDLE नामक गैरसरकारी संस्थाले नगरपालिकासँग मिलेर एक-दुई पटक भएको ।	दमकल सङ्ख्या -२ क्षमता - ४,००० लिटर (एकको)	नगरपालिकाले हालसम्म तलव व्यवस्था गरिराखेको छ । आगलागी भएको ३०- ४० मिटर परसम्म मात्र त्यस्तो सेवा उपलब्ध छ ।	गाउँघरमा पराल, गोठबाट आगलागी हुने गरेको छ भने शहर बजारमा बिजुली र ग्यास सिलिण्डरको कारण र जङ्गलमा चाहिँ डँढेलो लाग्दा आगलागीको घटना हुने गर्दछ ।		जनशक्तिको अभाव छ । कुनै पनि किसिमको नियमित तालिमको व्यवस्था छैन । आगलागीको बेला लगाउने fire proof लुगा, जुत्ताको अभाव छ । धेरै टाढाबाट पानी फाल्ने सुविधा छैन ।	
बुटवल	जम्मा स्टाफ १५ १ हवलदार २ डाइवर ३ जवान १० तालिमहरू दिनुपर्ने ग्याँस चलाउने तालिम दिनुपर्ने, सिलिण्डर कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने बारेमा सबैलाई जानकारी छैन । ३/४ जनाले भाग तालिम लिएका छन् । एक हप्ते GTZ/UDLE ले एअरपोर्टका कर्मचारीमाफत तालिम दिएको थियो । गृह मन्त्रालयमाफत स्थानीय विकास UNDP माफत एअरपोर्टका कर्मचारी	mimimax tata १ ०५४ साल LP Tata (०४५ साल भदौमा किनिएको) Chinese Sumo १ ०५८ साल भदौ १ बाट) जापानिज इसुजु १ जापानको रोटरी क्लबले नेपाललाई दिइएको र पछि नगरपालिकालाई हस्तान्तरण गरिएको ।) मर्मत सम्भार नगरपालिकाबाटै हुने गरेको छ । कतिपय पार्टपुर्जा विशेष गरी चाइनिज वारुणयन्त्रको मर्मतमा समस्या छ । दमकल	५४०१११ Fire brigade सशुल्क टेलिफोन निशुल्क टेलिफोन सेटको लागि प्राप्त भएको छ। मोबाइल सेटहरू केही छैन । बुटवलका १,२,३,४ वडाहरूमा बाटो साँघुरो पारी गाँसेर घर बनाएकोले दमकल छिर्न गाह्रो छ। गाउँतिर बाटो नभएको सूचना हिलो, बाटो थाहा नहुने कारणले गाह्रो भएको छ। विशेष गरी रातिको समयमा गाह्रो हुन्छ । गाउँ र बाटोको Data/Information भएको म्याद भए सजिलो हुन्थ्यो । पानीहरू खोलाहरूबाट चैतवैशाखतिर भने पानीको समस्या हुन्छ । सुर्खेत, धनगढी सम्म र पूर्वमा विराटनगरमा जूट	०६४ सालमा वैशाखदेखि असारसम्म १६ वटा आगलागीका घटना रेकर्ड राखिएका सूचनाहरू: आगलागीका मिति, आगलागी खबर गर्नेको नाम र फोन नम्बर, आगलागी भएको ठाउँ , घरघनीको नाम, धनजन दुवैबाट भएको नोक्सानी विवरण छोटकरीमा, अनुमानित	गाईभैसी गोठमा भूस वाल्दा, लामखुटे ढपाउन आगो वाल्दा, जाडो महिनामा आगो वाल्दा बच्चाले सलाई आदि चलाउँदा आगलागी भएका छन् । बिजुली सट भएर, ग्याँस टि.भि पङ्केर, गाउँतिर परालको टौवामा, भान्छामा रहेको ग्याँस सिलिण्डर पङ्केर जंगलमा रहेको खरहरू, बिजुलीका सामानहरू भएको खरको छानो भएको फुसको घरहरूमा पनि उल्लखनीय रूपमा	Fire Fighting सामान, पोशाक एक जोर पनि छैन । ठूल ठूला आगलागी नियन्त्रण गर्ने Cylinder, fume अति प्रज्वलनशील पदार्थमा आगलागी भए हाल नगरपालिकासँग निभाउने श्रोत साधन छैन । भ- याडहरू छन् तर अन्य safety measures हरू छैनन् । कर्मचारीहरू बाहिरको संग तुलना गर्ने हो भने सुविधा नगन्य छ । राजनीतिक क्षेत्रबाट खानेपानी आपूर्ति गर्न घरमा जमेको पानी फ्याँक्न ढल सफा गर्न धुलो उडेको	नीतिगत कुरामा वारुणयन्त्रका कर्मचारीलाई वृत्तिविकासको अवसर हुनुपर्दछ । वारुणयन्त्र शाखा हेर्ने सिधै मन्त्रालयअन्तर्गत छुट्टै निकाय भएमा धेरै राम्रो हुन्छ । माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरू यस कुरामा चेतनशील भएपनि ग्रामीण क्षेत्रका बालबच्चाहरू खानेकुरा पोलेर खाने, परालको टौवा बरिपरि आगो ताप्ने आदि कारणले आगलागीका घटनाहरू बढि भएका छन् । कर्मचारी तालिम प्राप्त हुनपुग्यो, साधन स्रोत सम्पन्न

<p>मार्फत दिइएको थियो । तालिमको व्यवस्था अत्यावश्यक छ । प्राक्टिकल र Intensive type of Training चाहिन्छ । बैक, ठूला ठूला फ्याक्ट्रीमा भएका Gas Cylinder हरू कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने बारेमा नपुग यहाँ बैक कर्मचारीहरूलाई पनि थाहा छैन । प्रयोग गर्ने बारेमा धेरै कमलाई थाहा छ ।</p>	<p>स्थानीय विकास मन्त्रालयद्वारा प्रदान गरिएको हो । पानी तान्ने पाइप सय मिटर जति लामो पाइन्छ । तर पाइपहरू पुराना भएका छन् धमिलो पानी तान्दा मोटरमा समस्या आएर आकस्मिक वाहनको रूपमा नगरप्रहरीले एल.पि. टाटा दमकल प्रयोग गरिरहेको छ । सामान्य मर्मत सम्भारको काम आफैबाट हुन्छ । नसक्ने किसिमको मिस्त्री बोलाएर गरिन्छ । वारुणयन्त्रको वार्षिक बजेट इन्धन खर्च रु.दुई लाख रासन खर्च रु.एक लाख पच्चीस हजार, तलव खर्च छ लाख चौंसट्टी हजार (२०६३ सालमा कर्मचारीलाई आवासको सुविधा मात्र छ) अरु थप सुविधा छैन । रासन भत्ता स्थानीय भत्ताको रूपमा नगर कर्मचारीलाई रु.१५०० दिइन्छ । Fire Fighter को भत्ता रक्षा मन्त्रालयबाटै मात्र बढ्छ । तर दरबन्दी स्थानीय विकास मन्त्रालयको हो । सेनाले पाउने सरहको रासन सुविधा दिने निर्णय गरेको</p>	<p>कारखानामा २०३४/३५ मा आगलागी हुँदा यहाँ सम्म पुगेर सेवा पुऱ्याएको थियो । प्रायः ग्रामीण क्षेत्रमा आगलागीको घटना बढी भएका छन् र त्यहाँ नै बढी सेवा पुऱ्याएको छ । हालसम्म राशन भत्ता रक्षा मन्त्रालयपबाट तलव नगरपालिकाबाट र बजेट स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट दिइने गरिएको छ । २०५८ सालमा नगरपालिकामा भन्दा ग्रामीण क्षेत्रमा उद्धारका लागि बढी जान परेकोले जि.वि.स. बाट रु.चार लाख छुट्टयाइएको थियो । तर त्यो रकम घट्दै गइरहेको छ । त्यो पनि नगरपालिकाको खाता मार्फत आउने गरेको छ । आगलागी सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू नगरपालिकाको जनस्वास्थ्य शाखाले गर्छ ।</p>	<p>नोक्सान, काममा भएको प्रयोग भएको साधन संख्या, कर्मचारी संख्या, प्रमाणीत गर्ने अधिकारीको दस्तखत, २०६३ सालमा ७१ वटा घटना भएका छन् । नियन्त्रण गरिएको मात्र रेकर्ड राखिएको छ । नवलपरासी, रुपन्देही,कपिलवस्तु मा सेवा पुऱ्याएको छ ।चैत वैशाखमा बढी आगलागी हुने भएकोले पर्याप्त सेवा पुऱ्याउन सकिएको छैन । जान नसकिएको ठाउँको रेकर्ड राख्ने गरिएको छैन । यहाँ चैत देखि असार महिनासम्म आगलागीका घटनाहरू बढी हुने गरेका छन् । २०६३सालमा Junki Electric Industry मा ठूलो आगलागी करीब एक करोडको क्षति भएको थियो ।</p>	<p>आगलागी भएको पाइएको छ । सामुदायिक बन, अस्पताल छेउमा आगलागी अनुरोधमा आगलागी नियन्त्रण गर्ने गराइएको थियो । मनिग्राम खैरनीमा संरक्षण गरिएको जंगलमा स साना रुख छन् र चैतवैशाखमा सुकेको खर आग लागी हुँदा नियन्त्रण गर्न पाएँ गरिएको छ ।</p>	<p>ठाउँमा पानी छर्कन समेत दबाव दिइने गरेको छ । मेयर, उपाध्यक्ष ,सदस्य, कार्यकारी प्रमुख आदिबाट विभिन्न किसिमका दबाव आउँछन् । कुनै नेताको दबावमा कुनै ठाउँमा धुलोमा पानी छम्कदा अर्को ठाउँबाट पनि दबाव आउछ ।अनावश्यक श्रोत, साधन र श्रमको खर्च भएको छ । चैत वैशाखमा पोखरी खनेर पनि भरिएको छ । तर अब वैकल्पिक पोखरीहरूको व्यवस्था हुनु जरुरी छ । पानीको श्रोत टाढा छ । नगरपालिका आफै संग एउटा पानी भनेँ पोखरी हुनु जरुरी छ । जमीनको कमी भएमा भूमिगत पोखरी पनि बनाउन सकिन्छ । नजिकै पानी ट्याँकी भएमा उद्धार कार्यमा सजिलो हुन्छ, तर ठूलठूलो आगलागी हुँदा १२ १३ कि.मी. टाढासम्म पानीका लागि खोलामा पुग्नुपर्ने बाध्यता छ । स्थानीय जनताबाट खासै सहयोग भएको छैन । भैरहवा मनिग्राम क्षेत्रमा स्थानीय मानिसको सहयोग कति पनि छैन । त्यसैगरी खैरहनी,मर्चवार क्षेत्रमा पनि स्थानीय समुदायको</p>	<p>हुनुपऱ्यो । ३२ वर्षसम्म पनि एउटै ठाउँमा बसेर काम गरिएको छ । सेवामा अधिराज्यभरि एकरूपता हुनुपऱ्यो । देशका विभिन्न स्थानमा सरुवा गर्ने गरेमा धेरै कुरा सिक्न पाउँछन् । अनुभव बढ्छ । क्षमता अभिवृद्धि हुन्छ । हाल सरुवाको गर्ने प्रचलन छैन । क्षमता अनुसार कर्मचारी नियुक्त गरिनपर्छ । कर्मचारी माथिको रेखदेख अनुगमन सबै ठाउँमा समान छैन । अत्यावश्यक र द्रुत सेवा दिन तम्तयार बनाइनुपर्छ । जुनकी इलेक्ट्रिक उद्योगमा आगलागी हुँदा कर्मचारीसंग सुरक्षात्मक साधनहरू नहुँदा नियन्त्रण कार्यमा कठिनाई भएको थियो । क्वार्टरको राम्रो व्यवस्था हुनुपर्छ । आगलागी नियन्त्रणमा फिऱ्डमा जाँदा खाना बस्नको छुट्टै सुविधाको पनि व्यवस्था गर्न सकभर छिटो मोबाइल सेट उपलब्ध गराइनु पर्छ । यस पेशालाई व्यवसायिक दक्ष र उच्च मनोबलयुक्त बनाइनुपर्छ ।</p>
--	---	---	--	---	--	--

		छा				सहयोगको कमी छ । उनीहरू विशुद्ध रूपमा वारुणयन्त्रका कर्मचारीमा मात्र निर्भर हुन चाहन्छन् ।	
सुर्खेत	आपतकालीन उद्धारका लागि कुनै व्यवस्था गरिएको छैन । तत्काल उद्धारका लागि छरछिमेक जुट्ने गरेको पाइन्छ ।		आगलागी भइहालेमा घरछिमेकले वनको हरियो स्याउला हाल्ने, पानी छुम्कने बाहेक अन्य नियन्त्रणका उपाय अपनाएको पाइँदैन र पूर्व सावधानीका उपायहरू पनि अपनाउने गरिएको छैन । कुनै कुनै कार्यालयमा Fire Extinguisher को सिलिण्डरहरू राख्ने गरेको पाइन्छ । तर सबै गाउँमा छैन । यसबाहेक अन्य व्यवस्थाहरू गरिसकेका छैनन् । अस्पताल, स्कूल, कलेज, सरकारी कार्यालय जस्ता सार्वजनिक भवनहरूमा पनि आगलागी न्यूनीकरणका उपायहरू अपनाएको पाइँदैन । आगलागी नियन्त्रण सम्बन्धी जनचेतना जगाउन रेडियो एक समूहबाट सन्देश जानकारीहरू प्रसारित गरिएको छ । दीर्घकालीन योजनाहरू खासै बनाएको पाइँदैन । राहतका लागि आगलागीबाट प्रभावित निवेदनलाई सिफारिश गरी	यस नगरपालिका मा आगलागीका घटनाहरू बढ्ने क्रममा छ । क्षतिको विवरण मिश्रित रहेको छ । त्यसबाट घरका छाना काठपात, लताकपडा, अनाजका क्षति हुने गरेका छन् ।सानाठूला गरी औसत ५०/६० वटा आगलागीका घटनाहरू वार्षिक रूपमा घट्ने गरेका छन् ।सानाठूला गरी औसत ५०/६० वटा आगलागीका घटनाहरू वार्षिक	आगलागीको मुख्य कारणको रूपमा आगोको लापरवाही रहेको छ । जनचेतनाको कमी, अव्यवस्थित घर निर्माण, जथाभावी वाइरिङ,सलाई, लाइटर जस्ता सामग्री बच्चाहरूलाई खेल्न दिने जनचेतनाको कमी, अव्यवस्थित घर निर्माण, जथाभावी वाइरिङ,सलाई, लाइटर जस्ता सामग्री बच्चाहरूलाई खेल्न दिने जस्ता कारणले आगलागीको जोखिम उच्च छ । विद्युतका कारणले पनि आगलागी भएका छन् । विशेष गरी अदक्ष व्यक्तिहरूले वायरिङ गर्दा Electric wire short circuit भएर आगलागी हुने गरेक छन् ।	जनशक्ति र श्रोतसाधनको कमी, आगलागी नियन्त्रणका लागि स्थानीय जनसमुदाय परिचालन गर्न पनि समस्या छैन । तर आगलागी सम्बन्धी जनचेतनाको स्तर अझै न्यून छ । हालसम्म नगरपालिका आगलागी नियन्त्रणका लागि श्रोत साधन सम्पन्न भई नसकेकोले सैनिक प्रहरी जस्ता सुरक्षा निकायहरूलाई गुहारेर आगलागी नियन्त्रणमा ल्याउने गरिएको छ । आपतकालीन उद्धारका लागि एम्बुलेन्स तत्काल उपलब्ध गराउन सकिन्छ । तर वारुणयन्त्र तत्काल उपलब्ध हुन सक्ने परिस्थिति छैन । आपतकालीन उद्देश्यका लागि छुट्टै पानीको श्रोतको व्यवस्था गरिएको छैन । तर खोला पोखरी, पोखरीको पानी उपलब्ध छ । यस नगरपालिकामा आगलागी उद्धारका लागि प्रयास सबै वडा टोलमा वारुणयन्त्र पुर्याउन सक्छ । आपतकालीन अवस्थामा धेरै घाइते मानिसहरूको उपचार गर्न यहाँ कठिनाई छ । Trained First Aid Worker हरू पनि यहाँ उपलब्ध छैन ।	आगलागी हुँदा Tanker मा पानी भर्नका लागि खोला तलाउको पानी उपलब्ध गर्ने गरिएको छ । आगलागी जोखिम व्यवस्थापनका लागि सरकारबाट छुट्टै नीति बनाउनु पर्छ, घर, सम्पत्तिको इन्स्योरेन्स गर्ने जनचेतना कार्यक्रममा गर्ने हरेका वडामा अग्नि निवारण उपकरणहरूको व्यवस्था गरिनुपर्छ । यहाँ आगलागी जोखिम व्यवस्थापनका कुनै कार्यक्रमरू पनि हालसम्म संचालन गरिएका छैनन् । यसबारेमा चासो लिने र सक्रियता देखाउने संघसस्थाहरू यहाँ छैनन् । आगलागी का प्रकोप न्यूनीकरणका लागि विशेष गरी जनचेतना जगाउने कार्यक्रमहरू गर्ने, सुकुम्बासी बस्तीहरू व्यवस्थित गर्ने, नगरपालिकालाई वारुणयन्त्रको व्यवस्था गर्ने आदि गर्न सकिन्छ । काठमाण्डौंमा मात्र केन्द्रित नभएर देशभरिका सम्पूर्ण नगरपालिकाको आगलागी नियन्त्रण गर्ने क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सरकारबाट ल्याइनुपर्छ ।

			सहयोगी निकाय रेडक्रस जि.वि.स.मा पठाउन बाहेक अन्य कार्य गरेको छैन । आगलागी नियन्त्रण वा दैवी प्रकोप व्यवस्थापनमा केन्द्रित भएर काम गर्ने संस्थाहरू यहाँ छैनन् । रेडियो विज्ञापनबाट वेलावेलामा जानकारीमूलक सामग्रीहरू प्रसारित गर्ने गरिएको छ । आगलागीको खतरा व्यवस्थापनका लागि अन्य कुनै कार्यहरू भएका छैनन्। आगलागी भएमा तत्कालीन राहतका लागि रेडक्रसबाट त्रिपाल र बन कार्यालयबाट काठ उपलब्ध गराउने गरिएको छ ।				
नेपालगञ्ज	(क) कर्मचारी १२ जना । २ जना काजबाट र १० जना नियमित मेकेनिक र ड्राइभर १ जना ड्राइभर - १ हवलदार - १ फायर मेन-९ जना (ख) सवैलाई ७ दिने तालिम एक पटक र ४ जनालाई ७ दिने पुनर ताजगी तालिम एक पटक तर उपचारका लागि सामग्री नगरपालिकाले गराएको छैन । फिल्ड भत्ता, रासन भत्ता, प्राथमिक उपचार र सुरक्षा सामग्रीहरू	कर्मचारी पोसाक बाहेक अरु कुनै किसिमको सेप्टी गार्डहरू उपलब्ध भएको छैन । लजेस्टिक सपोर्ट कुनै प्रकारको छैन । मात्रै वारुणयन्त्र साधन(गाडी र पानी तान्ने मेथिन) दिएर । वारुण नियन्त्रणमा एन्टीफायर ग्यास हाल छैन ।	खाना पकाउदा ग्यासका रेगुलेटर, गर्मियाममा हुरीबतासको वेलामा जथाभावी आगो न बाल्ने, बाले पछि राम्ररी निभाउने, चुरोटका टुटा जथाभावी न फाल्ने र चाडपर्वको वेलामा पटकासटका पनि खेल्नलाई वर्षमा एकपटक नगरपालिकाले र स्थानिय प्रशासनले जनचेतना मुलक कार्यक्रम स्थानिय एफ.एम. रेडियो बाट प्रसारण गर्ने गरेको छ । जानकारी दिएमा प्रहरी र आर्मीले सहयोग गर्छ ।चेतना सम्बन्धि कुनै	यस ने.न.पा.क्षेत्रभित्र आ.व.२०६३/०६४ मा ५ ठाँउमा मात्रै भएको छ । जन धनको क्षति धेरै कम भएको छ । करिव रु. १,००,००० ा- बराबरको भएको छ ।आ.व. २०६२/०६३ र २०६३/०६४ मा भएको आगलागि दुर्घटनाको जानकारी अनुसार	धेरै आगलागी सर्किट र वाईरिङ्ग बाट हुन्छ । स्थानियस्तरमा धेरै जोखिमहरू छन् जस्तै अव्यवस्थित तरिकाले विजुली बत्ति वाईरिङ्ग साथसाथै एम.सी.भि.र फ्युजहरू प्रयोग न गरेको घरहरू छन् । फोहर जलाउदा राम्ररी न निर्भाईकन छोडने, मैन बत्ति बालेर सुत्ने र खाना पकाउने ग्यासको सिलिन्डर लिकेज	धेरै वाटने साँगुरो छ गाडी निकाल्न मुस्किल हुन्छ । बजार बाहिर गाउमा राम्ररी सहयोग गर्छ, र बजारमा सहयोग हुदैंछ । २ वटा वाहनका लागि २ जाना ड्राइभरले धेरै गाह्रो हुन्छ ।	स्थानिय जनताहरूले सहयोग गर्नु पर्छ । सरकारले जनचेतना सम्बन्धि कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्छ । मौसमी क्षतिबाट जोगाउन विधुत, घरायसि क्रियाकलापहरूमा ध्यान दिनु पर्ने जस्ता कुराहरूको जानकारी गराउनु पर्ने । कम्तिमा ४ जनाको व्ययस्था हुनुपर्ने । सरकारले सरकारी निती नियममा उल्लेखित सेवा सुविधाहरू अग्नि नियन्त्रण शाखामा कार्यरत

	यी उल्लेखित सेवा सुविधाहरू प्राप्त भएमा अग्नि नियन्त्रण कार्यमा राम्ररी टेवा पुग्न सक्थ्यो ।		कार्यक्रम गर्दै, वर्षमा एक पटक चार्डपर्व भएको वेलामा र गर्मियाममा विज्ञापण मार्फत सचेत गराउने काम गर्छ । अग्नि नियन्त्रण साखाले धनजन क्षतिको आवश्यक प्रतिवेदन सोको रुजु गरि नगरपालिका र अन्य सम्बन्धित निकाय र मन्त्रालयमा ५ प्रति प्रतिवेदन पत्र पठाउने नीतिनियम रहेको छ । अग्नि नियन्त्रण टोर्लिले नभ्याउने देखेमा आर्मी र प्रहरीलाई समेत उद्धार सहयोग कार्यमा परिचालन गर्ने गरेको पाईएको छ । (क) आगोबाट जनधनको सुरक्षितसात संरक्षण गर्ने र क्षति भएको जनधनको प्रतिवेदन नगरपालिकालाई बुझाउने गरेको छ । (ख) दिर्घकालिन पुनरस्थापनाका लागि अग्नि नियन्त्रण कार्यालयबाट प्राप्त प्रतिवेदनलाई आवश्यक कार्यान्वयन गर्न जि.वि.स., जि.प्र.का.र अन्य सहयोगी सस्थाहरूलाई सहयोगका लागि अनुरोध गर्ने गरेको छ	मात्र रेकड २ वर्षभरीमा १५ ठाँउमा भएको छ । तर यो भन्दा बढी भएको हुन सक्छ । जसमा जनको क्षति भएको छैन र धनको करिब ७,६०,०००/- भएको छ ।	भएर हुने गरेको छ ।		कर्मचारीहरूलाई नगरपालिकाले यथासिद्ध उपलब्ध गर्न नियमकानून बाउने। आवश्यक सबै किसिमका सूक्ष्मा सामाग्री यथासिद्ध उपलब्ध उपलब्ध नगरपालिकाले गराउने नियम कानून बनाउनुपर्ने । नगरपालिकाले शहरीक्षेत्र भित्र प्रत्येक १ कि.मि.मा पाइपलाइन हाइड्रन्ट प्वाइन्ट राख्नु पर्ने नियम कानून सरकारले बनाई लागु गराउनुपर्ने ।
धनगढी	वारुणयन्त्र शाखामा कार्यरत कर्मचारी संख्या ५ एक चालक, एक हेल्पर तीन	Fire Fighting System का लागि छुट्टै इकाई छ । यस नगरपालिकामा	थप बजेट चाहिएमा नगरपालिकालाई अनुरोध गर्नुपर्छ । आगलागी हुँदा	फागुनदेखि असार महिनासम्म बढी आगलागीका घटना	आगलागीका कारणहरूमा धान परालका कुन्युहरूमा	आवश्यक श्रोतसाधनहरू पनि छैनन् । आगलागीको प्रकोप न्यून गराउन जनचेतना	सरकारी तवरबाट नै पर्याप्त सुविधा सम्पन्न अग्नि नियन्त्रण शाखा को

<p>fireman ५ जना चालक २०५८ सालमा भूपू सैनिकहरू आएर तालिम दिइएको थियो । उक्त तालिम ५ दिन संचालित थियो तालिम अन्तर्गत Search & Rescue सम्बन्धी कार्यहरू जस्तै डोरीको प्रयोग गर्नु सिँधी चढ्न, भूयाल ढोका काट्ने आदि वारेमा जानकारी दिने र सिकाउने गरिएको थियो । नयाँ वारुणयन्त्र यस नगरपालिकालाई यथाशिघ्र उपलब्ध गराउने प्रयास भइराखेको छ । वारुणशाखाको काम गर्ने कर्मचारीलाई रु १००० राशन भत्ता दिइने गरेको छ । जुन अपुग छ । सैनिक सरहको सेवा भएपनि त्यस अनुरूपको सुविधा दिइएको छैन । Logistic support, dress, जुता आदि उपलब्ध छैनन् । GTZ/UDLE बाट एकचोटी सात दिन तालिम दिएको थियो ।</p>	<p>आगलागीका घटनाहरू घटिराख्ने गरेका छन् तर यहाँ वारुणयन्त्र नभएर खबर गर्ने गर्दैनन् । २०६२ साल फाल्गुण ६ ७ मा माओवादीद्वारा कब्जामा लिई २०६३ साल पुस ७ मा वारुणयन्त्र फिर्ता गरिया तर अहिले यो नचल्ने अवस्थामा छ । त्यसैले दुई वर्ष यता आगलागी हुँदा मानिसहरूले खबर गर्ने गरेका छैनन् । यसअघि आगलागी नियन्त्रणका लागि सहायक सामग्रीहरू जस्तै कपडा वारुणयन्त्र, जेनेरेटर आरी कैँची बन्चरो आदि उपलब्ध गराइएको थियो । तर हाल छैन । त्यसबाहेक अन्य कुनै Logistic support system छैन । यस वरपरको क्षेत्रमा टीकापुर नगरपालिका संग पनि एउटा वारुणयन्त्र छ र अन्यत्र छैन । दुईवर्ष यता वारुणयन्त्र नभएकोले आगलागी नियन्त्रण कार्यहरू प्रभावकारी हुनसकेको छैनन् । यद्यपी सम्बन्धित कर्मचारीहरू आगो निभाउने र जिउधनको क्षति हुनबाट रोक्न घटनास्थलमा पुग्ने भने गरिएको छ। हाल</p>	<p>मानिसहरूले नगरपालिकाको कार्यालयमा फोन गर्ने गरेका छन् । आगो नियन्त्रणका लागि नजिकका खानेपानी कार्यालयहरू पानी उपलब्ध गराउने गरेका छन् । यहाँ वरिपरिको खोला प्राय सुख्खा रहने गरेको छ । कुनै ठाउँमा पानी लिनका लागि एक घण्टा टाढासम्म जानुपरेको छ । पानी लिन जाँदा उद्धारका लागि जाँदा बस्नुपर्ने बाटोमा फस्ने गरेको पनि छ । आगलागी सम्बन्धीको जनचेतना ग्रामीण क्षेत्रमा भन्दा शहरी क्षेत्रमा बढी पाइयो तर उनीहरू लाई आगलागी प्रकोपबाट अझ सुरक्षित बनाउन का लागि थप प्रयासहरू खासै भएका छैनन् । आगलागी हुँदा स्थानीय जनसमुदायले नगरपालिका वा प्रहरी कार्यालयमा खबर गर्ने,आगो निभाउन अग्रसर हुने आदि गरेको पाइएको छ । उद्धारका क्रममा रेडक्रस तथा सेती अञ्चल अस्पतालका एम्बुलेन्सहरू घाइतेहरूको ओसारप्रसारसम्मा प्रयोग गरेको पाईन्छ । साथै प्रहरी सेनाले पनि यस कार्यमा</p>	<p>घट्ने गरेको छ। प्रत्येक महिना कम्तीमा ५ र बढीमा १२/१४ पटकसम्म यस मौसममा उद्धारका लागि जाने गरिएको छ । यस वारुणयन्त्र शाखामा दुई वर्ष अगाडी सम्मको पात्र रेकर्ड उपलब्ध छ । विद्युत शट्टे सर्किट भएर धनगढी १ सौराहामा एकचोटी आगलागीको घटना भएको थियो । हालैको वर्षमा सबभन्दा ठूलो क्षतिका रुपमा धनगढी १, रेडक्रस क्षेत्रमा व्यापारी श्याम महाराको पसलमा आगलागी भई १६-१७ लाखको क्षति भएको थियो । गोदावरी गा.वि.स. आगलागी हुदा १४ घर सखाप हुनुको साथै अनाज, गाईगोरु पनि नष्ट भए ।</p>	<p>वच्चाले आगो लगाउने चैत वैशाखमा हुरीबतासले विद्युत सर्त सर्किट भएर, ग्याँस लिक्केज भएर वन विभागको काठ गोदामहरूमा आगो लाग्ने आदि छन् । हुरी बतास कच्चीघरमा आगो बसी बालेर बस्ने गर्ने हुनाले स्थानीय समुदायहरू आगलागीको खतराभित्रका छन् । आवासगृहहरूमा आगलागीबाट बच्न आवश्यक सावधानीका उपायहरू अपनाएको पाईदैन । यसो हुनुमा जनचेतनाको कमी हुनु प्रमुख कारण रहेको छ । सार्वजनिक भवन अस्पताल स्कूल मन्दिर आदिमा पर्ना आगलागी प्रकोपको न्यूनिकरणका उपायहरू अपनाइएका छैनन् । एकचोटी विद्यालयको लेखा शाखामा विद्युत Short circuit भएर आगलागी भएको थियो । त्यहाँ fire extinguisher को व्यवस्था थिएन । तथापी हस्पिटलहरूमा राख्न गरिएका पनि छ तर त्यसको नियमित परीक्षण प्रयोग</p>	<p>जगाउने किसिमका कार्यक्रमहरू गरिएका छैनन् । आपतकालीन उद्देश्यका लागि भनेर नगरपालिकामा यस्ता थप Water Tank को व्यवस्था गरिएको छैन । आपतकालीन व्यवस्थामा धेरै घाइतेको उपचार गर्नु पर्ने अवस्था आएमा सेती अञ्चल अस्पतालले त्यस सेवा पुर्याउन सक्छ । प्राथमिक उपचार सेवा, तालिम लिएका व्यक्तिहरूका वारेमा कुनै तथ्याडक राखिएको छैन । ग्रामीण क्षेत्रतर्फ त भन् प्राथमिक उपचार सेवाको उपलब्धता शुन्य प्राय छ र उपचारका लागि प्रहरी क्षेत्रको अस्पताल नै अपनाउनुपर्ने बाध्यता छ । विशेषगरी ग्रामीण क्षेत्रमा कच्ची सडकहरू भएका कारणले समस्या उत्पन्न हुने गरेको छ । आगलागी हुँदा स्थानीय जनसमुदायलाई पनि सामान जोगाउन धानको कुन्यु आदि फाल्ने जस्ता कार्यमा परिचालन गर्ने सहयोग लिन त्यस्तो कठिनाईहरू आइपरेका छन् ।</p>	<p>व्यवस्था गरिनुपर्दछ । त्यस्तै आगलागीका घटना न्यून गराउन स्थानीय जनसमुदायलाई टी.भी., रेडियो, पत्रिका जस्त संचार माध्यममाफत जनचेतना जगाउने सम्बन्धी कार्यहरू गर्ने, दीर्घकालीन रुपमा आपतकालीन अवस्थाका लागि पानी भण्डारण जनचेतना कार्यक्रम, वारुणयन्त्र तथा एम्बुलेन्सलाई चुस्त दुरुस्त अवस्थामा राख्ने, नगरपालिका आगलागी प्रकोप न्यूनिकरण का लागि पत्रपत्रिकाहरूबाट सावधानीका उपायहरूका वारेमा प्रचारप्रसार गर्न वारुणयन्त्र इकाइको फोन नम्बरको जानकारी दिने आगालागीको खतरा व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त वारुणयन्त्र एम्बुलेन्स पानी ट्याँकीको व्यवस्थाहरू सरकारबाट गर्ने, पर्याप्त र नियमित तालिमहरूको व्यवस्था भइराख्नुपर्छ । दैवी प्रकोप व्यवस्थापन समिति, अग्नि निरोधक प्रणाली पर्चा पम्पलट वितरण/माइकिड लोकल केवलबाट जानकारी दिने । अग्नि नियन्त्रण सम्बन्धी</p>
--	--	--	--	--	---	---

		नगरपालिकासंग Fire fighting system को कुनै व्यवस्था गरिएको छैन ।	आवश्यक सहयोग पुर्याउने गरेका छन् । आगलागीका वारेमा कार्य गर्ने राष्ट्रिय अन्तरराष्ट्रिय गैरसरकारी संघसंस्थाको वारेमा पनि कुनै जानकारी छैन ।		अनुगमन गर्ने गरेको पाइएको छैन । आगलागीबाट बच्न सावधानीका उपायहरू अपनाउनुपर्ने वारेमा सचेत गराउने गरिएको छैन ।		तालिम दिने अन्य निकायहरूसंगको समन्वय भवन निर्माण सम्बन्धि नियमहरू बनाउने प्रक्रियामा छ, तर अझै अन्तिम रुपमा आएको छैन ।
--	--	---	---	--	---	--	--

परिच्छेद ५

आगलागी जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, नियम, कानूनहरूको पुनरावलोकन (Policy Review in context of Fire Risk Management)

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ र प्रकोप

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले नागरिकको आधारभूत तथा उल्लंघन गर्न नसकिने अधिकारको व्यवस्था गरेको छ। यस संविधानले प्रत्यक्ष रूपमै प्रकोपबाट सुरक्षा तथा सहायता पाउने अधिकारको व्यवस्था नगरेको भए पनि मानव अधिकारको कानूनको आधुनिक विकासक्रमले जीवनको अधिकारलाई विस्तारित गरेको हुँदा यसलाई त्यसैभित्र राखेर विवेचना गर्नुपर्ने देखिन्छ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ (१) ले कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको व्यक्तिगत स्वतन्त्रता अपहरण गरिने छैन र मृत्युदण्डको सजाय हुनेगरी कुनै कानून बनाइने छैन भनेर नागरिक जीवनको अधिकारको प्रत्याभूति गरेको छ। जीवनका अधिकार बहुआयामिक हुन्छ र यसअन्तर्गत केवल आधारभूत जीवन मात्र नभई सम्मानपूर्ण जीवनको अधिकार पर्दछ। सर्वोच्च अदालतका विभिन्न नजीरलाई केलाउँदा जीवनको अधिकारभित्र स्वच्छ वातावरण, स्वास्थ्य तथा बसोबाससहितको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार पर्दछ। यसप्रकारको उदार व्याख्याअन्तर्गत प्रकोपबाट आफन्त, सम्पत्ति तथा बसोबास नष्ट भएका पीडित र निरीह मानिसको मानवीय सुरक्षा, पुनर्बास, स्वास्थ्य, पौष्टिक खाना, शुद्ध पानी लगायतका आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्तिसमेत जीवनको अधिकारभित्रै पर्दछन्। प्रकोपपीडितसँग यसरी सहायता पाउने अधिकार भएपछि अधिकारको हननको अवस्थामा उचित क्षतिपूर्तिको प्रश्न उठ्नु स्वाभाविकै हो। नेपालमा हालसम्म क्षतिपूर्ति कानूनले प्राकृतिक प्रकोपभन्दा बाहिरको दायरा मात्र समेटेन गरेको पाइन्छ। अतः यसलाई प्राकृतिक प्रकोप पीडितमा अन्तर्निहित सहायता पाउने अधिकारभित्र ल्याउनु अति आवश्यक छ।

१. दैवीप्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ सम्बन्धी व्यवस्था

२०३९ सालभन्दा पहिले मुलुकमा प्रकोप व्यवस्थापनको कुनै व्यवस्थित परिपाटी थिएन, पीडितलाई उद्धार गर्ने र सुविधा पुर्याउने कार्य सामाजिक कार्यका रूपमा पहुँचका आधारमा हुने गर्दथे। प्रकोपमा परेका जनताको जिउधनको सुरक्षा गर्न पीडितको उद्धार कार्य गर्न र सर्वसाधारण जनतालाई सुविधा प्रदान गर्ने उद्देश्यले २०३९ सालमा सरकारबाट पहिलोपटक दैवीप्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ जनसमक्ष ल्याइएको हो। दैवीप्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ ले भूकम्प, आगलागी,

आँधीबेरी, बाढी, पहिरो, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, अनिकाल, महामारी, औद्योगिक दूर्घटना, विस्फोटक तथा विषाक्त पदार्थद्वारा हुने दूर्घटना तथा यस्तै अन्य कुनै प्रकारका प्राकृतिक प्रकोपलाई दैवीप्रकोपका रूपमा स्पष्ट परिभाषा गरेको छ। यस परिभाषाले अप्रत्यासित रूपमा घटना घट्ने र मानवीय क्षमताभन्दा बाहिरका प्राकृतिक वा मानवनिर्मित घटनालाई दैवीप्रकोपका दायराभित्र समेट्ने उद्देश्य राखेको देखिन्छ। यो ऐन कानुनी रूपमा कोशेदुङ्गाको रूपमा पनि सावित भएको छ। उक्त ऐनमा समसामयिक सुधार गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०४३, २०४६ र २०४९ सालमा तीनपटक संशोधन समेत गरिसकिएको छ।

प्राकृतिक तथा मानवसिर्जित विपत्तिको सम्भावित खतराबाट बचाउनका लागि जनतालाई सचेत बनाउन, विपत्ति परेका बखत राहत उद्धार कार्य व्यवस्थित ढङ्गबाट संचालन गर्न गराउन तथा यस्ता विपत्तिबाट प्रभावित जनताको उपयुक्त ढङ्गबाट पुनर्स्थापना गर्न तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट नोक्सान भएका सम्पदा, भौतिक संरचनाको पुर्निर्माण गर्ने-गराउने जस्ता कार्यलाई मुलुकभर व्यवस्थित ढङ्गबाट परिचालन गर्नका लागि कानुनी प्रावधानकै आवश्यकता महशुस गरी दैवीप्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ को व्यवस्था भएको हो। यस ऐनको कार्यान्वयन गर्न समेत सशक्त संगठनको खाँचो महशुस गरी लागूऔषध नियन्त्रण तथा दैवीप्रकोप व्यवस्थापन विभागको गठन भई केही समयसम्म प्रकोप व्यवस्थापनको कार्यसमेत यसै विभागले गरेको देखिन्छ। यसबेला भने प्रकोप व्यवस्थापनको सम्पर्क बिन्दुको रूपमा गृहमन्त्रालयले नै कार्य गर्दै आएको छ।

२. विभिन्न समितिसम्बन्धी कानुनी प्रावधान

दैवीप्रकोप (उद्धार) ऐनमा दैवीप्रकोप उद्धार कार्यसम्बन्धी नीतिको तर्जुमा गर्न, दैवीप्रकोपसम्बन्धी विविध कार्यक्रम बनाउन र कार्यान्वयन गर्न तथा तत्सम्बन्धी अन्य आवश्यक काम कारवाही गर्न गराउनका लागि केन्द्रीयस्तरमा गृहमन्त्रीको अध्यक्षतामा प्रकोप व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित उच्चपदस्थ पदाधिकारीसमेत रहने गरी केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिको व्यवस्था गरिएको छ। प्रकोपबाट असर परेको इलाकालाई सङ्कटग्रस्त क्षेत्रको घोषणा गर्न सरकारलाई सिफारिस गर्ने, दैवीप्रकोपको नियन्त्रण तथा रोकथाम, तत्सम्बन्धी पूर्वतयारी र दैवीप्रकोपबाट पीडित जनताको पुनर्स्थापना तथा प्रभावित क्षेत्रको पुनर्निर्माणसम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिको तर्जुमा गर्ने, दैवीप्रकोप प्रभावित क्षेत्रको वितरण गरिने सहायता रकम तथा आवश्यक लत्ताकपडा र अन्य राहत सामग्री सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा पठाउने, सामाजिक संघसंस्थालाई उद्धार कार्यमा समन्वय गराउने, क्षेत्रीय समिति, जिल्ला समिति तथा स्थानीय समितिलाई उद्धार कार्य गर्न गराउन निर्देशन दिनेजस्त महत्वपूर्ण कार्य यस समितिको कार्यक्षेत्रभित्र पर्दछन्।

यसैगरी, केन्द्रीय समितिलाई आवश्यक सुझाव र सल्लाह दिन, केन्द्रीय समितिले दिएका नीति निर्देशन कार्यान्वयन गर्न सघाउ पुऱ्याउन तथा दैवीप्रकोप परेको बेला उद्धार र पुनर्स्थापनका कार्य प्रभावकारी ढङ्गले संचालन गर्न-गराउनका लागि उद्धार तथा उपचार उपसमिति र आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापना उपसमिति समेत गठन गर्न सकिने सो कानुनमा व्यवस्था गरिएको छ । यस्तै, क्षेत्रीय प्रशासकको अध्यक्षतामा प्रकोपको समयमा क्षेत्रीय तथा स्थानीयस्तरमा उद्धार तथा पुनर्स्थापनाका लागि चाहिने आवश्यक स्रोत तथा साधनको मूल्याङ्कन गर्न, आवश्यकता अनुसार स्वयम्सेवक टोली गठन गर्न तथा अन्य उद्धार कार्यसमेत गर्न-गराउनका लागि क्षेत्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समिति गठन भएको छ । सोअनुरूप, सरकारले पाँचै विकास क्षेत्रमा क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयको स्थापना गरी समन्वयात्मक ढङ्गले कार्य संचालन प्रारम्भ गरेको छ । यसैगरी, स्थानीय दैवीप्रकोप उद्धारसमिति गठन हुन प्रावधान पनि कानुनमा समावेश छ । प्रकोपबाट प्रभावित जिल्लामा पीडित व्यक्तिलाई तत्काल उद्धार गर्न, राहत उपलब्ध गराउन, प्रकोपको घटना रोकथाम गर्न तथा अस्थायी आश्रयको समेत व्यवस्था गर्न-गराउन प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा जिल्लास्थित प्रकोप व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित निकाय (Line Agencies) का प्रमुख समेत रहने गरी जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिको गठन हुन्छ ।

३. केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिले तय गरेको मापदण्ड

केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिले प्रकोपबाट पीडित परिवार एवम् व्यक्तिलाई तत्काल राहत सहयोग उपलब्ध गराउने हेतुले देहायको मापदण्डको निर्धारण गरेको छ । सोअनुसार, प्रकोपपीडित व्यक्ति एवम् परिवारलाई राहत उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहेको छ ।

१. दैवीप्रकोपबाट घटनामा परी कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएको रहेछ भने राहतस्वरूप प्रति मृतक रु. १५,०००।- का दरले मृतकका परिवारलाई सहयोग उपलब्ध गराउने ।
२. दैवीप्रकोपको घटनामा परी घाइते भएकालाई जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिले औषधोपचारको व्यवस्था गर्ने ।
३. दैवीप्रकोपबाट घर नष्ट भएमा अस्थायी आश्रयका लागि प्रतिपरिवार रु. ४,०००।- सम्म उपलब्ध गराउने ।
४. बाढीपहिरो, भूकम्पबाट पूर्णरूपबाट घर नष्ट नभएका तर सम्भावित खतराबाट जोगिन अन्यत्र सर्नुपर्ने भए त्यस्ता पीडित परिवारलाई अन्यत्र सर्नका लागि राहतस्वरूप प्रतिपरिवार रु. २,०००।- सम्म सहयोग उपलब्ध गराउने ।

५. दैवीप्रकोपबाट घर नष्ट भएका व्यक्तिलाई प्रतिव्यक्ति ७ के.जी. का दरले चामल उपलब्ध गराउने । चामल उपलब्ध गराउन नसकिने अवस्था भएमा त्यसबापत रु. १२५१- प्रतिव्यक्ति उपलब्ध गराउने । चामल उपलब्ध गराए बापतको रकम जिल्ला दैवीप्रकोप सहायता कोषबाट भुक्तानी दिई सोको विवरण गृहमन्त्रालय दैवीप्रकोप उद्धार शाखामा पठाउने ।
६. दैवीप्रकोपबाट घटनाबाट घर नष्ट भएका पीडित परिवारलाई तत्काल आवश्यकपर्ने लत्ताकपडा र भाँडाकुँडाको व्यवस्था गर्नका लागि राहत सहयोगस्वरूप प्रतिव्यक्ति रु. ५००१- उपलब्ध गराउने ।
७. दैवीप्रकोपमा परी खाद्यान्नबाली तथा जग्गाजमिनसमेत नोक्सानी भई तत्काल गुजाराका लागि खाद्यान्नसमेत नभएका पीडित परिवारलाई प्रति परिवार रु. ५००१- उपलब्ध गराउने ।
८. दैवीप्रकोपपीडितलाई पुनर्स्थापन तथा पुनर्निर्माणका लागि प्रचलित नीति बमोजिम वनमन्त्रालय अन्तर्गतको जिल्लास्थित तोकिएको निकायले सहूलियतदरमा काठ उपलब्ध गराउने ।
९. प्रकोपको समयमा पीडा परिवारलाई सुरक्षित स्थानमा राखी शिविर सञ्चालन गर्नुपर्ने अवस्था भएमा जिल्लादैवीप्रकोप उद्धार समितिले तत्काल गृहमन्त्रालयमा सम्पर्क राखी आवश्यक कार्य गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
१०. दैवीप्रकोपमा परी खाद्यान्न वा थप आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउनुपर्ने परिवारको परिवार संख्यासमेत खुलेको लगत घटना हुनेवित्तिकै गृहमन्त्रालयमा पठाउने ।
११. पीडितलाई राहत वितरण गरिँदा स्थानीय ससिमति गठन भएको स्थानमा सो समितिमार्फत र अन्य ठाउँको हकमा जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिमार्फत नै राहत सहयोग उपलब्ध गराउने ।
१२. उपर्युक्तबमोजिमको सहयोग भुकम्प, बाढीपहिरो, आगलागी, असिनापानी, हुरीबतास र चट्ट्याङ्गबाट प्रभावित पीडितलाई मात्र उपलब्ध गराउने ।
१३. निर्धारित मापदण्डबमोजिम राहत सहयोग उपलब्ध गराउँदा जिल्ला दैवीप्रकोप उद्धार समितिले घटना भएको ३० दिनभित्र सूचना प्राप्त भएको घटनाका लागि मात्र राहत सहयोग उपलब्ध गराउने ।

४. आर्थिक स्रोतसम्बन्धी व्यवस्था

प्रकोपका बखत राहत उद्धारका कार्यसम्पादनार्थ रकमको व्यवस्था गर्न केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिअन्तर्गत सञ्चालन हुनेगरी एउटा केन्द्रीय दैवीप्रकोप सहायता कोष खडा गरिएको छ । यसैगरी, क्षेत्रीय दैवीप्रकोप सहायता कोष खडा भएका छन् । केन्द्रीय सहायता कोषमा अर्थ मन्त्रालयबाट विनियोजन भएको रकम र दैवीप्रकोपसम्बन्धमा प्राप्त हुने र वैदेशिक सहयोगको विविध रकम जम्मा हुने गर्दछ । यसका अतिरिक्त, समयसमयमा प्रधानमन्त्री दैवीप्रकोप सहायता कोषबाट

पनि रकम प्राप्त हुने गर्दछ । केन्द्रीय दैवीप्रकोप सहायताकोषबाट आवश्यकता र औचित्यका आधारमा निर्धारित मापदण्डअनुसार प्रकोपपीडितलाई राहत सहयोग उपलब्ध गराउन आवश्यक रकम क्षेत्रीय सहायता कोषमार्फत् जिल्ला दैवीप्रकोप सहायता कोषमा निकास दिने गरिन्छ ।

नेपालमा योजनावद्ध विकासको क्रममा प्रकोप व्यवस्थापनको स्थान

नेपालमा भएका योजनावद्ध विकासको क्रममा सातौँ योजना अवधि (२०४४-४९) सम्म पनि वातावरण संरक्षणसँग गाँसिएका केही कार्यक्रमहरू संचालन गरिने उल्लेख भएका पाइए तापनि प्रकोप व्यवस्थापनसँग सिधै आवद्ध भएका कुनै पनि कार्यक्रम उल्लेख गरिएको पाइँदैन । त्यस्तैगरी सन् १९८२ देखि नै दैवी प्रकोप उद्धार तथा राहत वितरण कार्यमा गृहमन्त्रालयको पहलमा केही महत्वपूर्ण कदमहरू चलिइसकेको भए तापनि आठौँ योजना अवधि (२०४९-५४) को दस्तावेजमा भने दैवी प्रकोप व्यवस्थापन परिप्रेक्ष्यमा कुनै कार्यक्रम उल्लेख भएको पाइँदैन ।

नवौँ योजना (२०५४-५९) मा प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापनको लागि सूचना प्रणालीको विकास गर्न भूकम्प, बाढी, पहिरो जस्ता जोखिम उन्मुख स्थानहरूको क्षतिकारक तत्व तथा क्षतिपरक वस्तुहरूको नक्सा तयार गर्ने, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्रोत साधनहरूको परिचालन गरिने र विभिन्न प्रकारका प्रकोप न्यूनिकरण तथा नियन्त्रणका लागि एकीकृत प्रकोप व्यवस्थापकीय परिपाटी मिलाइने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

दशौँ योजना (२०५९-६४) मा भने प्राकृतिक तथा मानवकृत प्रकोप व्यवस्थापनको सन्दर्भमा महत्वका साथ रणनीति तथा कार्यक्रम अगाडि सारेको पाइन्छ । दैवी प्रकोप भन्नासाथ बाढी, पहिरो, आगलागी, भूकम्प जस्ता घटनाहरू घटनु हो र त्यस्ता घटनाहरूबाट उत्पन्न हुने समस्या समाधानको लागि गरिने उद्धार तथा राहत सामग्री वितरण कार्य नै दैवी प्रकोप व्यवस्थापन हो भन्ने परम्परागत सोचको दायरा दशौँ योजनाले फराकिलो पारी प्राकृतिक तथा मानवकृत दुवै प्रकारका प्रकोपको व्यवस्थापन गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक योजना, नीति तथा संस्थागत संरचनामा समेत सुधार गरिने तर्फ यो योजनाको दिशा निर्देशित भएको पाइन्छ । कुनै पनि आयोजना कार्यान्वयनको लागि स्वीकृति हुने अगावै वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA) हुनु पर्ने अनिवार्यता जस्तै अब प्रकोप प्रभाव मूल्याङ्कन (DIA) लाई पनि अनिवार्यता गराइने नीति अपनाइने कुरा उल्लेख भएबाट दैवी प्रकोप व्यवस्थापनको पक्षमा गहकिलो कदम चाल्न खोजेको आभास हुन आउँछ (विस्तार विवरणको लागि हेर्नुहोस् दशौँ योजना पृ. ३७८-३८१) ।

तर स्मरणीय कुरा के छ भने एकातिर योजनाले प्रकोप व्यवस्थापनको दायरा फराकिलो बनाउने दिशातर्फ इङ्कित गरेको पाइन्छ भने अर्कोतिरस नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय अन्तर्गत लामो प्रयासपछि स्थापना गरिएको एकमात्र विभागलाई खारेज गरी पूर्ववत स्थितिमा भागिएको छ । यस्तो विडम्बनालाई विचार गर्दा योजनाले परिलक्षित गरेका प्रकोप व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू कसरी सम्पादित होलान् भन्ने कुरा चाहिँ निरुत्तरित नै पाइन्छ ।

नेपालको प्रकोप व्यवस्थापनमा भएको संस्थागत विकास

नेपालमा दैवीप्रकोप व्यवस्थापनको शुरुवातलाई सरसर्ती हेर्दा आदिकालदेखि नै कुनै न कुनै प्रकारले यसको अवस्था भएको पाइन्छ । कतै कसैलाई आपत विपत (आगलागी, बाढी पहिरो, महामारी, भोकमरी) परेको खण्डमा उद्धार कार्यमा तथा प्रकोपको स्तर अनुसार नातागोता, छरछिमेकदेखि लिएर सरकारी, गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय जगतबामट समेत पीडित पक्षलाई विविध सहयोग उपलब्ध गरायारहेको कुरा विगतका विभिन्न कालखण्डमा भएका प्रकोपका घटनाहरू र त्यस्ता स्थितिमा भएका सहयोगका क्रियाकलापहरूको अध्ययनबाट स्पष्ट हुन आउँछ । तर त्यस्ता सहयोगहरू खास गरेर संस्थागत रूपमा नभएर जब जब प्रकोप आइपुग्छ तब मात्र गरिने गरेको पाइन्छ ।

नेपालमा दैवी प्रकोप व्यवस्थापनको संस्थागत विकासको टड्कारो आवश्यकता सन् १९३४ (१९९०) सालको महाभूकम्पबाट मात्र महशुस गरेको पाइन्छ भने यस्तो महशुस गरेको भण्डै ५० वर्षपछि मात्र (सन् १९८२) दैवीप्रकोप व्यवस्थापनको लागि कानुनी प्रावधानको संस्थागत गरेको पाइन्छ । तर सन् १९८० को दशक पश्चात् भने प्रकोप व्यवस्थापनको सन्दर्भमा सरकारी तथा विभिन्न गैरसरकारी (राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय) निकायहरूको ध्यान आकृष्ट भएको पाइन्छ जुन कुरा तालिका ६.२ मा टिपोट गरिएका बूँदाहरूबाट खस्राखस्री चित्रण हुन आउँछ ।

तालिका: दैवीप्रकोप व्यवस्थापन संस्थाकरणका लागि चालिएका प्रमुख कदमहरू

मिति (सन्)	संस्थागत विकासका कदमहरू
1982	श्री ५ को सरकारद्वारा दैवीप्रकोप उद्धार ऐन पारित
1984	यु.एन.डी.पी. द्वार नेपालमा प्रकोपको धम्की र प्रकोपको समयमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको आवश्यकताबारे अध्ययन
1987	श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय अन्तर्गत दैवीप्रकोप सम्बन्धी कार्य गर्ने खास इकाईको स्थापना
1989	दैवीप्रकोप उद्धार ऐनको पहिलो संशोधन
1990	नेपालमा प्रकोप व्यवस्थापन तालिम रणनीतिबारे अध्ययन प्रतिवेदन (गृहमन्त्रालयको अनुरोधमा नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानबाट गरिएको)
1990	यु.एन.डी.पी. को आह्वानमा सन् १९९० को दशकलाई अन्तर्राष्ट्रिय प्राकृतिक प्रकोप न्यूनीकरण दशक

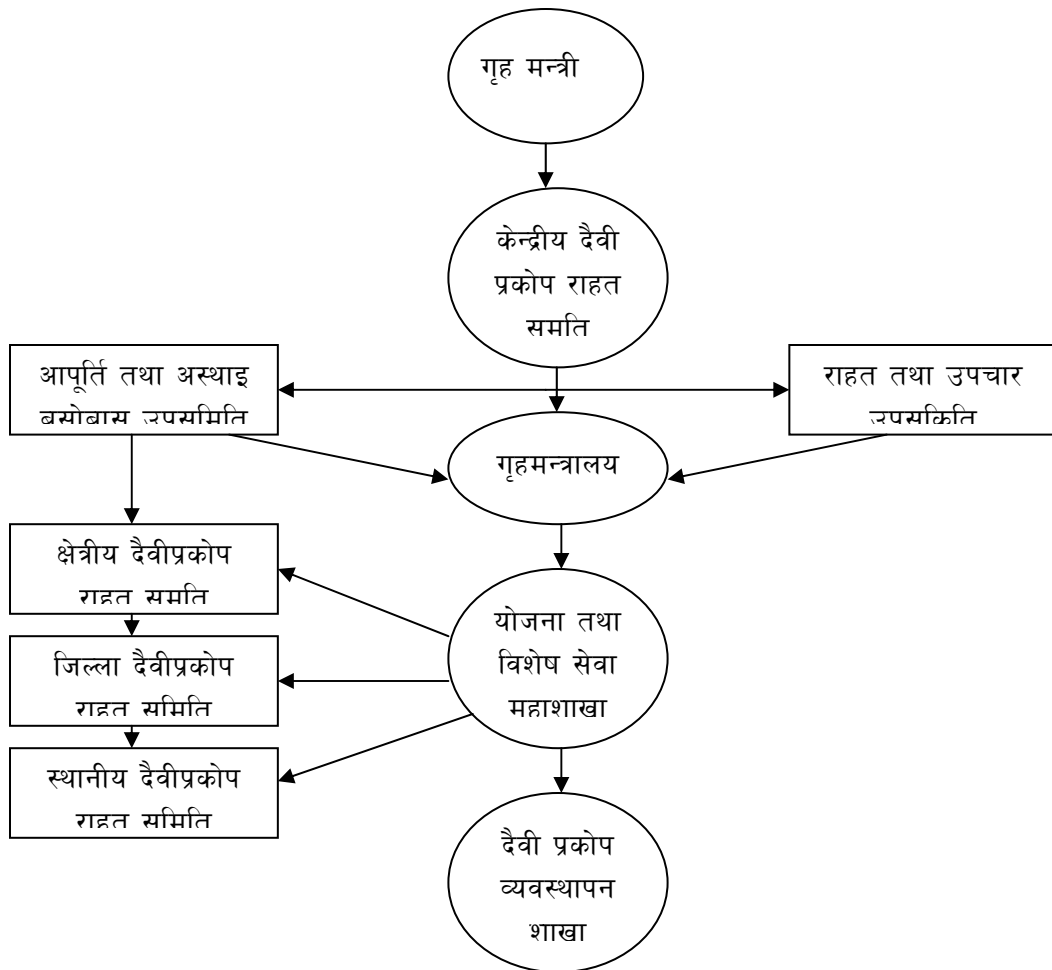
	मनाउन राष्ट्रिय समिति गठन
1991	नेपालमा प्रकोप व्यवस्थापनको लागि वृहत राष्ट्रिय योजनाबारे अध्ययन प्रतिवेदन तयारी (गृहमन्त्रालयको अनुरोधमा नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानबाट गरिएको) तथा यस बारे राष्ट्रिय गोष्ठी सम्पन्न
1992	दैवीप्रकोप उद्धार ऐनको दोस्रो संशोधन
1993	UNDP/DHA द्वारा नेपालमा पहिलोपटक श्री ५ को सरकारका विभिन्न मन्त्रालयअन्तर्गत कार्यरत अधिकृतहरूलाई १५ दिने दैवीप्रकोप व्यवस्थापनबारे तालिम संचालन
1993/94	देशका पाँचै विकास क्षेत्रमा जिल्लास्तरीय १५ दिने दैवीप्रकोप व्यवस्थापन बारे तालिम संचालन (गृह मन्त्रालयको अनुरोधमा, USAID को आर्थिक सहयोग तथा ब्मएन्ट्रू वैकको प्राविधिक सहयोगमा नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानबाट संचालन गरिएको)
1994	UNDP/Nepal र गृह मन्त्रालयको पहिलमा दैवीप्रकोप व्यवस्थापनका लागि प्रकोपगत कार्ययोजना तयारी
1996	UNDP/Nepal द्वारा नेपालमा दैवीप्रकोप व्यवस्थापनका लागि क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमको शुरुवात
2001	श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय अन्तर्गत लागूपदार्थ नियन्त्रण तथा दैवीप्रकोप व्यवस्थापन विभागको स्थापना
2003	दशौं योजनाको दस्तावेजमा विकास आयोजना छनौट गर्ने शिलशिलामा EIA जस्तै DIA (Disaster Impact Assessment) पनि गर्नुपर्ने अनिवार्य प्रावधान राखिएको
2004	श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालय अन्तर्गत स्थापना भएको विभागलाई हटाई एउटा शाखामा सीमित गरिएको
2007	DM Act, 2063, विपद्को प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गर्नको लागि बनेको ऐन, २०६३
2007	दैवीप्रकोप व्यवस्थापन रणनीति (Disaster Management Strategy) NSET/UNDP को सहयोगमा तयार पारिएको ।
2007	दैवीप्रकोप व्यवस्थापन नीति (DM Policy) गृह मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोगद्वारा OXFAM र NCDM को सहयोगमा तयार पारिएको (विस्तृत परिशिष्टमा दिइएको छ ।)

माथि उल्लेख गरिएका बाहेक यस क्षेत्रमा संलग्न विभिन्न संघसंस्थाद्वारा गरिएका निरन्तर क्रियाकलापहरू यहाँ उल्लेख गरिएको छैन र यसको लागि हेर्नुहोस् यसै अध्यायको अन्त्यमा टिपोट गरिएका प्रकोप क्षेत्रमा कार्यरत निकायहरू र तिनीहरूले गर्ने मोटामोटी कार्यहरू ।

प्रकोप व्यवस्थापनको लागि श्री ५ को सरकारको विद्यमान संस्थागत संरचना

प्रकोप व्यवस्थापनका लागि श्री ५ को सरकारको हाल विद्यमान संस्थागत संरचना चित्रमा उल्लेख भए अनुरूप पाइन्छ ।

चित्र : प्रकोप व्यवस्थापनको लागि नेपाल सरकारको विद्यमान संस्थागत संरचना

केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको गठन विधि

क. गृह मन्त्री

अध्यक्ष

ख. आवास तथा भौतिक योजना मन्त्री

सदस्य

ग. स्वास्थ्य मन्त्री	”
घ. सचिव, अर्थ मन्त्रालय	”
ङ. सचिव, रक्षा मन्त्रालय	”
च. सचिव, गृह मन्त्रालय	”
छ. सचिव, परराष्ट्र मन्त्रालय	”
ज. सचिव, निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय	”
झ. सचिव, जलश्रोत मन्त्रालय	”
ञ. सचिव, सञ्चार मन्त्रालय *	”
ट. सचिव, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय	”
ठ. सचिव, श्रम तथा सामाजिक कल्याण मन्त्रालय *	”
ड. सचिव, आपूर्ति मन्त्रालय	”
ढ. सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय	”
ण. सहायकरथी, शाही नेपाली जङ्गी अड्डा	”
त. प्रहरी महानिरीक्षक, प्रहरी प्रधान कार्यालय	”
ध. प्रतिनिधि, सामाजिक सेवा राष्ट्रिय समन्वय परिषद् *	”
द. प्रतिनिधि, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी	”
थ. प्रतिनिधि, नेपाल स्काउट	”
न. महानिर्देशक, खानी तथा भूगर्भ विभाग	”
प. महानिर्देशक, जल तथा वायु विज्ञान विभाग	”
फ. श्री ५ को सरकारबाट मनोनीत लब्ध प्रतिष्ठित दुई व्यक्तिहरू *	
ब. अतिरिक्त सचिव (दै.प्र.उ.सम्बन्धी काम हेर्ने), * गृह मन्त्रालय	सदस्य सचिव
भ. केन्द्रीय समितिले दैवी प्रकोपबाट प्रभावित जिल्लाबाट प्रतिनिधित्व गर्ने सम्बन्धित सांसदलाई केन्द्रीय समितिको बैठकमा आमन्त्रण गर्नेछ ।	

केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको काम र कर्तव्यहरू

केन्द्रीय समितिको काम र कर्तव्य देहाय वमोजिम हुनेछ :-

* यी निकायहरूको नाम तथा केही पदाधिकारीहरूको पद हाल परिवर्तन भएकोले परिवर्तित नाम तथा पद अनुरूप ऐनमा पनि संशोधन गर्नु पर्ने ।

- (क) दैवी प्रकोपबाट असर परेको इलाकालाई सङ्कटग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्न श्री ५ को सरकारलाई सिफारिश गर्ने;
- (ख) दैवी प्रकोपको नियन्त्रण, रोकथाम र तत्सम्बन्धी पूर्व तयारी र दैवी प्रकोपबाट पीडित जनताको पुनस्थापना तथा दैवी प्रकोपबाट असर परेको क्षेत्रको पुनर्निर्माण आदि उद्धार कार्य सम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिको तर्जुमा गर्ने तथा सो नीति अनुसारको कार्यक्रम बनाई श्री ५ को सरकार समक्ष पेश गर्ने;
- (ग) खण्ड (ख) वमोजिमका नीति तथा कार्यक्रम श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत भएपछि कार्यान्वयन गर्ने गराउने;
- (घ) केन्द्रीय दैवी प्रकोप सहायता कोषमा नेपाल अधिराज्य भित्र तथा वाहिरबाट प्राप्त सहायता रकम, खाद्यान्न, लत्ता कपडा, औषधि, निर्माण सामग्री तथा अन्य वस्तुहरू सुरक्षितसाथ राख्ने र सो कोषबाट त्यस्तो वस्तुहरू आवश्यकतानुसार सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा दैवी प्रकोप उद्धार कार्यको लागि पठाउने;
- (ङ) दैवी प्रकोप उद्धार कार्य गर्न सामाजिक संघ संस्थाहरूलाई सम्मिलित गराउने र ती संघ संस्थाहरूको काम कारवाईमा समन्वय कायम गर्ने;
- (च) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यमा सहयोगको लागि टोलीहरू गठन गरी सङ्कटग्रस्त क्षेत्रमा पठाउने;
- (छ) जिल्ला समिति तथा स्थानीय समितिलाई उद्धार कार्य गर्ने गराउने सम्बन्धमा निर्देशन दिने;
- (ज) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धमा श्री ५ को सरकाले तोकेको अन्य कामहरू गर्ने; र
- (झ) श्री ५ को सरकारलाई समय समयमा कार्य प्रगतिको विवरण दिने ।

क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिका काम र कर्तव्यहरू

- (क) दैवी प्रकोप उद्धार कार्य सम्बन्धी क्षेत्रीय स्तरको नीति तर्जुमा गर्ने तथा तत्सम्बन्धी कार्यक्रम बनाउने सम्बन्धमा केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई आवश्यक सुझाव दिने;
- (ख) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरूका सम्बन्धमा जिल्ला समितिहरू बीच समन्वय गर्ने गराउने;
- (ग) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरूको सम्बन्धमा केन्द्रीय समितिलाई समय समयमा जानकारी दिने; र
- (घ) केन्द्रीय समितिको निर्देशन अनुसार कार्यहरू गर्ने ।

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिका सदस्यहरू

(क) प्रमुख जिल्ला अधिकारी	अध्यक्ष
(ख) राष्ट्रिय स्तरका राजनीतिक दलका जिल्लास्तरीय प्रतिनिधिहरू	सदस्य

(ग) प्रमुख, शाही नेपाली सेना स्थानीय एकाई	सदस्य
(घ) प्रमुख, जिल्ला प्रहरी कार्यालय	सदस्य
(ङ) प्रमुख, जनस्वास्थ्य कार्यालय/अस्पताल	सदस्य
(च) प्रतिनिधि, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी	सदस्य
(छ) इन्जिनियर, जिल्ला आवास तथा शहरी विकास कार्यालय	सदस्य
(ज) प्रमुख, जिल्ला सिंचाइ कार्यालय	सदस्य
(झ) प्रमुख, जिल्ला वन कार्यालय	सदस्य
(ञ) प्रमुख, जिल्ला कृषि विकास बैंक	सदस्य
(ट) प्रमुख, नेपाल खाद्य संस्थान, जिल्ला कार्यालय	सदस्य
(ठ) प्रतिष्ठित समाज सेवी	सदस्य
(ड) प्रतिनिधि, नेपाल स्काउट, जिल्ला तह	सदस्य
(ढ) स्थानीय विकास अधिकारी	सदस्य सचिव

जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिका काम र कर्तव्यहरू

- (क) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरूको सम्वन्धमा स्थानीय समितिहरू बीच समन्वय गर्ने गराउने;
- (ख) दैवी प्रकोप उद्धार कार्य सम्वन्धी जिल्ला स्तरीय योजना तर्जुमा गरी त्यस्तो योजना क्षेत्रीय समितिमा पेश गर्ने;
- (ग) स्थानीय समितिहरूबाट भए गरेको दैवी प्रकोप उद्धार कार्यहरूको रेखदेख गर्ने र भइरहेको दैवी प्रकोप उद्धार कार्यमा टेवा पुऱ्याउने;
- (घ) दैवी प्रकोप उद्धार कार्यको सम्वन्धमा क्षेत्रीय समितिलाई समय समयमा जानकारी दिने; र
- (ङ) केन्द्रीय समिति र क्षेत्रीय समितिको निर्देशन अनुसार कार्यहरू गर्ने ।

स्थानीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिका काम र कर्तव्यहरू

- (क) दैवी प्रकोपबाट भएको क्षतिको विस्तृत विवरण तयार गरी दैवी प्रकोपबाट पीडित व्यक्तिलाई उद्धार तथा पुनःस्थापनको लागि चाहिने आवश्यक स्रोत तथा साधनको समेत अनुमान गरी जिल्ला समितिमा पेश गर्ने;
- (ख) आवश्यकतानुसार स्वयंसेवकहरूको टोली गठन गरी उद्धार कार्य सञ्चालन गर्ने गराउने;

- (ग) दैवी प्रकोपबाट घाइते हुन पुगेका व्यक्तिहरूलाई सकभर छिटो नजीकको स्वास्थ्य चौकी वा अस्पताल पुऱ्याउन आवश्यक व्यवस्था मिलाउने,
- (घ) दैवी प्रकोपबाट पीडित व्यक्तिहरूलाई सुरक्षित स्थानमा राख्न लगाउने व्यवस्था गर्ने;
- (ङ) जिल्ला समिति तथा अन्य स्थानीय स्रोतबाट प्राप्त भएको नगद तथा वस्तुगत सहयोग दैवी प्रकोपबाट पीडित परिवारहरूलाई व्यवस्थित तरीकाले वितरण गर्ने;
- (च) दैवी प्रकोपका संभावित घटनाहरूको रोकथाम र नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा पूर्व तयारीको लागि जनचेतना जगाउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने; र
- (छ) दैवी प्रकोप उद्धार कार्य समाप्त भएपछि बाँकी रहन आएको मालसामान र नगद तथा तत्सम्बन्धी हिसाव किताव दैवी प्रकोप उद्धार कार्यको जिल्ला समितिमा बुझाउने ।

भवन ऐन (सन् १९८७) र भवन संरक्षण ऐन (१९९३)

भवन ऐन (सन् १९८७) र भवन संरक्षण ऐन (१९९३) मा पनि प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धि केही प्रावधानहरू उल्लेख गरिएको भएपनि नेपालको सबै भागमा सशक्त रूपमा लागू चाहिँ भएको छैन। भवन ऐनले सुरक्षित ठाउँमा घर बनाउने बारे र भवन संरक्षण ऐनले घर बनाउँदा के गर्नु हुन्छ र के गर्नु हुँदैन भन्ने बारे मात्र उल्लेख गरेका छन्। खासमा यी प्रावधानहरू चाहिँ भुकम्प बाट हुने क्षति न्यूनीकरण गर्नका लागि बनाइएका हुन्। आगलागी र अन्य प्रकोपबाट हुनसक्ने क्षतिको बारे ऐनमा केही प्रावधानहरू राखिएका छैनन्।

आगलागीजन्य प्रकोप र यससँग सम्बन्धित सरकारी/गैरसरकारी संस्थाहरू

आगलागीबाट उत्पन्न हुने खतरा र त्यसको व्यवस्थापनको लागि मात्रै केन्द्रित भएर कार्य गर्ने संस्था Fire Fighter Volunteers Association Nepal (FAN) बाहेक नेपालमा कुनै पनि सरकारी/गैरसरकारी संस्थाहरू रहेको छैनन्। FAN र यस बाहेक आगलागीजन्य प्रकोप र यससँग सम्बन्धित सरकारी/गैरसरकारी संस्थाहरू तथा तिनीहरूको कार्यका बारेमा तल वर्णन गरिएको छ।

Fire Fighter Under Association of Nepal (FAN): नेपाल अग्नि निरोधक स्वयंसेवी संगठन, सेवा केन्द्रित गैर नाफामूलक गैरसरकारी संस्था हो। एउटा यस्तो संस्था हो जो आगलागी न्यूनीकरणका लागि प्रयोग गर्ने बारुण यन्त्र सेवामा संलग्न कर्मचारीहरूको हकहितमा कार्यरत संस्था हो। यो संस्थाले अग्नि नियन्त्रकहरूको क्षमता अभिवृद्धिमा संलग्न छ। आगलागी तथा अन्य प्रकोपका

बारेमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने तथा अन्य सरोकारवाला निकायको यसमा ध्यान आकर्षित गर्ने उद्देश्यले सन् २००० मा यसको स्थापना भएको थियो ।

FAN संस्थाले देशको प्रकोप व्यवस्थापनमा खटिने अग्नि नियन्त्रकहरूको सेवालाई बढी दक्ष र प्रभावकारी बनाउन उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नमा पनि प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको छ । FAN आगलागी प्रकोपसँग सम्बन्धित ज्ञान अनुभव बाँड्नका लागि प्रशिक्षण, गोष्ठीहरू पनि विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थासँगको सहकार्यमा गर्दै आएको छ । त्यसैगरी यसले आगलागी तथा अन्य प्रकोप नियन्त्रणको सेवा सम्बन्धी प्रणाली, प्रकोप नियन्त्रण प्रविधि, अग्नि निरोधक उपकरण संचालन तरिका, अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा विकसित प्रविधिहरू र त्यसलाई नेपालमा भित्र्याउने कार्यमा समेत प्रयासरत रहदै आएको छ । FAN ले Federation of World Volunteers Fire Fighters Association (FWVFA) र Japan Fire Fighters Association बाट दुई बारुणयन्त्र तथा चार एम्बुलेन्स प्राप्त गरिसकेको छ र नेपालका तराई तथा पहाडी क्षेत्रमा रहेका नगरपालिकाहरूलाई हस्तान्तरण गरिसकेको छ । यसले देशका विभिन्न भागमा पनि आगलागी सम्बन्धी जनचेतनामूलक प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू पनि संचालन गर्दै आएको छ । बारुणयन्त्र ऐन जारी गर्नका लागि गृह मन्त्रालयसँग पनि संवाद गरिसकेको छ । यस संस्थाले आगलागी सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने, लेख रचनाहरू पत्र पत्रिकामा छपाउने, वृत्तचित्रहरू निर्माण तथा प्रदर्शन गर्ने कार्य पनि गरेको छ । भविष्यमा यसले प्राविधिक टोली ल्याएर नेपाली अग्नि नियन्त्रकहरूलाई तालिम, प्रशिक्षणहरू दिने, देशभरी अग्नि नियन्त्रक टोलीहरूलाई आगलागीसँग जुध्न तथा बचाउँ (Rescue) गर्न तालिम तथा साधनश्रोत सम्पन्न तुल्याउँदै नेपालको अग्नि नियन्त्रण प्रणालीलाई एशियाली स्तरको बनाउने योजना बनाएको छ ।

GTZ/UDLE: यसले बेला बेलामा विभिन्न नगरपालिकाका बारुण यन्त्र शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरूको दक्षता अभिवृद्धि गर्न तालिमहरू दिदै आएको छ ।

Action Aid-Nepal (एक्सन एड नेपाल): यस संस्थाले आगलागी क्षेत्रमा पूर्व तयारीका लागि अधिकारमुखी तरिकाले (Right based Approach) काम गर्दछ । विभिन्न ठाउँमा पूर्व तयारीका लागि अपनाउनु पर्ने सतर्कता एक जागरुक कार्यक्रम संचालन गर्दछ । यसले प्रकोप ज्ञानमाला र प्रकोपसँग सम्बन्धित अन्य प्रकाशनहरूमा आगलागीसँग सम्बन्धित लेखहरूलाई स्थान

दिएको छ । हालको यो अध्ययन (CEDIM) ले एक्सन एड नेपालको सहयोगमा तयार पारेको हो । एक्सन एडले प्रकोप सम्बन्धी विभिन्न कार्यहरू गम्भीरतापूर्वक गरिराखेको हुनाले यसलाई राम्रो कदमको रूपमा लिइन्छ । यस्तै अक्सफाम नीति नेपालले पनि प्रकोप व्यवस्थापन नीति तयार पार्दा आगलागीलाई एक प्रमुख समस्याको रूपमा लिएको छ । यस रणनीतिले नेपालमा आगलागीजन्य प्रकोप व्यवस्थापनमा राम्रै सहयोग गर्ने विश्वास लिइएको छ ।

राष्ट्रिय स्तरका गैरसरकारी संस्थाहरूमध्ये (CEDIM) ले आगलागी हुनुवाट बच्नका लागि समाजमा जागरुकका लागि केही कार्यहरू गरेको छ । (CEDIM) ले एक्सन एड नेपालको सहयोगमा “नेपालमा आगलागी खतराको परिदृष्य र आगलागी जोखिम व्यवस्थापनका अगाडि देखिएका चुनौतीहरू” शीर्षकमा एक अध्ययन गरेको छ ।

त्यस्तै NCDM नामक गैरसरकारी संस्थाले चाहिँ अक्सफाम (OXFAM-NEPAL) सँग मिलेर प्रकोप व्यवस्थापन नीति तयार गऱ्यो, जसले आगलागीलाई प्रमुखताका साथ लिएको छ । यसले तराईका विभिन्न जिल्लाहरूमा स्थानीय साधन, स्रोतबाट तयार गर्न सकिने आगलागी प्रतिरोधक घरको डिजाइन गरेको छ । त्यसको प्रमुख उद्देश्य चाहिँ आगलागी भईहाले पनि अन्य घरमा नसर्ने विधि अपनाइएको छ ।

यस विधिमा तराईमा प्रचलनमा रहेका फुसको घरलाई लिइएको छ । घरको छानामाथि माटोले पोतेर त्यसमाथि पनि एक खास प्रकारको प्लाष्टिक (सिल्पाउलीन) जो ग्रीन हाउसमा प्रयोग हुन्छ, प्रयोग गर्ने हो भने आगलागी फैलिनबाट जोगिन्छ । यसमा प्रयोग हुने सबै सामग्री चाहिँ नेपालकै स्थानीय गाउँ ठाउँमा उपलब्ध हुन्छ ।

आगलागीजन्य प्रकोपमा स्थानीय समुदाय र स्थानीय ज्ञान सीपको भूमिका: अहिलेसम्म नेपालका विभिन्न कुना काप्चामा हुने गरेको आगलागीजन्य प्रकोपको न्यूनिकरण (तत्कालिक एवं दीर्घकालिक) मा स्थानीय समुदाय र सीपको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । परापूर्वकालदेखि ग्रामीण बस्तीहरूमा बसोबास गर्ने मानिसहरूबीच राम्रो सौहार्दपूर्ण अवस्था रहेको पाइन्छ । त्यसकारण तिनीहरू आफ्नो गाउँ छिमेकमा हुने कुनै पनि प्रकोपजन्य समस्याको समाधानमा सामुहिक प्रयास गर्ने गर्दछन् ।

गाउँ बस्तीमा भएका पानीका स्रोतहरू पोखरी, कुँवा, ट्यूबवेल, ताल, तलैयाबाट पानी ल्याएर आगो निभाउने गरेको प्रसस्तै हेर्न पाइन्छ । त्यस्तै, गाउँघरमा आगलागी भएको अवस्थामा तत्काल गाउँभरीका मानिसहरू जम्मा भएर आगलागी फैलिन सक्ने ठाउँमा यदि कुनै घर भत्काएर खतरा कम हुने हुन्छ भने त्यस्तो कार्य गर्ने गरेको प्रसस्तै उदाहरणहरू छन् ।

आगलागी भएको खण्डमा घरलाई बचाउन सकिएन भने घरभित्रका सम्पत्तिहरू बाहिर निकालेर बचाउने गर्ने गरेको सामुदायिक प्रयासहरू प्रसस्तै हुने गरेको छ । हालका दिनहरूमा खासगरी तराईका गाउँघरमा पानीको स्रोत संरक्षण, घरहरूबीच अलिक खाली ठाउँ राख्ने, घर वरिपरि रुख विरुपा रोप्ने जस्ता सामुदायिक ज्ञान र प्रयास सरहानीय छ ।

परिच्छेद ६

समग्र विश्लेषण

(Overall Analysis)

अध्ययनका क्रममा प्राप्त सूचना, जानकारी तथा आपतकालीन उद्धारमा खटिने बारुणयन्त्रशाखाका कर्मचारीसंगको छलफल र कुराकानीबाछ के प्रष्टिएको छ भने नेपालका नगरपालिकाहरूको आगलागी जोखिम व्यवस्थापन गर्न संस्थागत क्षमता अझै पनि प्रारम्भिक अवस्थामै छ र कतिपय सडक पहुँच पुगेका ग्रामीण बस्तीहरू र कहिलेकाहीं निकै टाढा टाढा सम्म पुगेर सेवा पुऱ्याउनु पर्ने परिस्थिति देखिएको छ । त्यसैगरी सबै नगरपालिकाहरूको आगलागी जोखिम व्यवस्थापन गर्ने संस्थागत क्षमता पनि फरक फरक रहेको पाइयो र विशेष गरी नयाँ नगरपालिकाहरूमा यस क्षमता अत्यन्त अपर्याप्त रहेको छ भने तराईका नगरपालिकाहरूको बारुणयन्त्रशाखाले सीमित श्रोतसाधन र जनशक्तिका भरमा ग्रामीण बस्तीहरूलाई समेत सेवा पुऱ्याइराख्नुपरेको छ । अध्ययनका दौरानमा पाइएका सूचना र जानकारीहरूलाई आधारमा विभिन्न नगरपालिकाका आगलागी प्रकोपको अवस्था र आगलागी जोखिम व्यवस्थापन क्षमतालाई यसप्रकार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

आगलागी प्रकोपको अवस्था: विभिन्न नगरपालिकाहरूमा राखिएको अभिलेख अनुसार ती नगरपालिका र त्यस आसपासका क्षेत्रमा वर्षेपिच्छे दर्जनाँ आगलागीका घटनाहरू घट्ने गरेका छन् । तराई क्षेत्रका नगरक्षेत्रमा भन्दा ग्रामीण क्षेत्रमा अझ बढी देखिएको छ। विशेषगरी फागुन चैत्रदेखि असारसम्म सुख्खा र गर्मी मौसम भएको बेला बढी आगलागी हुने गरेको छ । प्राप्त अभिलेखहरूको आधारमा पूर्वी तराईका क्षेत्रमा आगलागी घटनाहरू उच्च देखियो । त्यस्तै विद्युत आपूर्ति बन्द हुँदा Loadshedding मा, चाडपर्वका अवसरमा पनि बढी आगलागी हुने गरेका छन् । औद्योगिक क्षेत्र बढी भएका क्षेत्रहरू विराटनगर,इटहरी, हेटौँडा, बुटवल वरिपरिका क्षेत्रमा पनि ठूलठूला आगलागीका घटनाहरू घटेका छन् र यसबाट प्रशस्त सम्पत्तिको नोक्सानी हुने गरेको छ । प्रायः सबै नगरपालिकामा आगलागीका घटनाहरूका अभिलेख राख्ने गरिएतापनि त्यति व्यवस्थित रूपमा राख्ने गरिएको पाइएन र नगरपालिकाका बारुणयन्त्रशाखाहरूले उद्धारमा गएका घटनाहरूको मात्र अभिलेख राख्ने भएकोले सूचना नआइपुगेको वा पछि मात्र थाहा भएको घटनाहरू छुट्न जाने हुँदा आगलागी घटनाको वास्तविक संख्या अझ उच्च हुन सक्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने नेपालमा आगलागीले वर्षेनी पुऱ्याउने गरेको क्षति उल्लेखनीय रहेको छ ।

आगलागी घटनाको प्रकृति र कारणहरू: आगलागी घटनाका प्रकृति र कारणहरू विभिन्न प्रकृतिका भएको अध्ययनका क्रममा थाहा भयो । आगलागीको प्रकृति शहरी र ग्रामीण क्षेत्रमा प्रायः फरक रहेको छ र त्यसको कारणहरू पनि फरक फरक रहेका छन् । शहरी क्षेत्रमा विद्युत प्रवाहमा गडबडी भएर, विद्युतीय उपकरणहरूमा खराबी आएर वा पड्केर वा प्रयोगमा असावधानी अपनाउँदा, घरको विद्युतीय तार जडान उपयुक्त ढंगले नगरिँदा वा धेरै पुरानो हुँदा, ग्याँस स्टोभहरू पड्किँदा वा प्रयोगमा लापरवाही गरिँदा, चाडपर्वका बेला मैनबत्ती, धूप आदि बालिँदा, पटका तथा पारवाहन साधनहरूमा लाग्ने आगो सल्केर आगलागी शुरु भएको पाइन्छ ।

ग्रामीण क्षेत्रमा भने विशेषगरी आगो बालेर निभाउन बिसँदा, बच्चाहरूले सलाई वा आगो खेलाउँदा, चुरोटका ठुटाहरूबाट, खर, पराल, गोठ वा फुसका छानाहरू नजिक आगो बाल्दा पर्याप्त सावधानी नअपनाएर, सुख्खा र हावा चलेको मौसममा आगो बाल्दा आगलागी हुन शुरु गरेका पाइएको छ । कतिपय वन नजिकका वस्तीहरूमा भने वनमा सल्किएको डढेलो सदैँ आएर पनि आगलागीको चपेटामा परेको देखिन्छ । औद्योगिक क्षेत्रमा भने विद्युत प्रवाहमा हुने गडबडी, कामदारहरूमा मेशीनहरू चलाउने पर्याप्त ज्ञानको अभाव, आगलागी नियन्त्रणको पूर्व तयारीका उपायहरू नअपनाइने असावधानी, लापरवाहीले गर्दा नै प्रायः आगलागी हुने गरेको पाइन्छ । अध्ययन अनुसार उद्योगहरूमा आगलागी नियन्त्रणका लागि पर्याप्त पूर्वतयारीका उपायहरू नअपनाइनु तथा कामदार, कर्मचारीमा आगलागी न्यूनिकरणका ज्ञानको कमी नै प्रमुख कारकको रूपमा रवाहमा हुने गडबडी, कामदारहरूमा मेशीनहरू चलाउने पर्याप्त ज्ञानको अभाव, आगलागी नियन्त्रणको पूर्व तयारीका उपायहरू नअपनाइने असावधानी, लापरवाहीले गर्दा नै प्रायः आगलागी हुने गरेको पाइन्छ । अध्ययन अनुसार उद्योगहरूमा आगलागी नियन्त्रणका लागि पर्याप्त पूर्वतयारीका उपायहरू नअपनाइनु तथा कामदार, कर्मचारीमा आगलागी न्यूनिकरणका ज्ञानको कमी नै प्रमुख कारकको रूपमा रहेको छ । यसको अलावा राजनैतिक तथा अन्य मागहरू राखेर गरिने बन्द हडताल, चक्काजामका क्रममा पर्ना सवारी साधन र सार्वजनिक सम्पत्तिमा आगजनी गर्ने प्रकृति पनि व्यापक रूपमा देखिएको छ भने रीसइबी साधन पनि गाउँघरमा आगो लगाइदिने गरेको पनि भेटिएको छ ।

आगलागीका मुख्य कारणहरू

- खर र फुसको छाना भएका कच्ची घरहरू आपसमा जोडिएर रहेको ठूलो संख्याको घरबस्ती एकै ठाउँमा हुनु ।
- गाई भैँसी जस्ता पाल्तु जनावर रहने कटेरो टहरामा आगो बाल्ने र राम्रोसँग ननिभाउनु ।

- देहातका बस्तीमा रहने कृषक समुदायमा घर परिवारका व्यक्तिहरू गर्मीको समयमा बिहान खेतमा काम गर्न जाने र मध्याह्न १२-१ बजे घरमा फर्केर घर बाहिर चुल्हो बनाई खाना पकाउने र प्रायः १२ बजे उप्रान्त हुरी बतास चल्ने हुँदा आगजनीको सम्भावना भइरहने ।
- बिहान-बेलुका चुल्हो चौकामा बालिएको आगो निभाउँदा पूर्ण सर्तकताका साथ ननिभाउनु ।
- धुम्रपान गर्ने व्यक्तिहरूले चुरोट बिँडीका ठुटा ननिभाई जथाभावी फ्याँक्ने ।
- विद्युतीकरणमा कम गुणस्तरको मसिना तारको प्रयोग र अदक्ष व्यक्तिहरूबाट हुने Wiring का कारण आगजनी हुन सक्ने
- यदाकदा विद्युत चोरीका घटना ।
- चट्याङ ।
- मट्टितेल वा ग्यास चुल्होको असावधानी प्रयोग ।
- Electric Heater, Iron लगायतका विद्युतीय सामानको प्रयोग पछि Switch off गर्न बिर्सेर ।
- यदाकदा रिसको आगो साँच्चैको आगोमा परिणत हुने ।

संस्थागत क्षमता: नगरक्षेत्रहरमा आगलागी हुँदा यसले ठूलो धनजनको क्षति पुरयाउन सक्ने हुँदा प्रायः सबै नगरपालिकाहरूमा बारुणयन्त्रशाखाको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । यो कुनै नगरपालिकाहरूमा अधिकारसम्पन्न छुट्टै शाखाका रूपमा मात्र सीमित रहेको छ । नगरपालिकाका बारुणयन्त्रशाखामा उपलब्ध जनशक्ति, श्रोतसाधन, आपतकालीन उद्धार र प्रक्रिया र त्यसक्रममा भोग्नुपर्ने कठिनाई तथा समस्याहरूलाई तल विश्लेषण गरिएको छ ।

जनशक्ति: ठूला नगरपालिकाहरमा विभिन्न तह र दक्षताका आवश्यक कर्मचारीहरू रहेको देखिएता पनि अधिकांश नगरपालिकामा आवश्यक कर्मचारीहरूको व्यवस्था भएको छैन । यसले गर्दा २४ सै घण्टा कार्यालयमा तम्तयार भएर बस्नुपर्ने यस संवेदनशील पेशामा बाधा परेको देखिन्छ । किनभने खाना खाने समय रातिको समय, कर्मचारीले विदा लिँदा पनि भइराख्नुपर्ने न्यूनतम उपस्थित कायम राख्न गाह्रो पर्ने देखिन्छ । आगलागी नियन्त्रण सम्बन्धी पर्याप्त ज्ञान र अनुभव भएका कर्मचारीको पनि कमी देखिन्छ । कतिपय स्थानमा बारुणयन्त्र बिग्रँदा वा समस्या देखिँदा त्यसलाई सामान्य मर्मत

संभार मात्र गर्नसक्ने मेकानिक समेत उपलब्ध भएको देखिँदैन । विभिन्न नगरपालिकाहरूको आर्थिक हैसियत फरक फरक रहेको हुँदा उनीहरूलाई प्रदान गरिएको सुविधाहरूको स्तर पनि फरक फरक रहेका छन् । उनीहरूलाई दिइने राशनभत्ता तथा अन्य सुविधाहरूमा एकरूपता भएको पाईँदैन । त्यसैगरी उनीहरूको दक्षता अभिवृद्धि गर्नका लागि केही संस्थाहरूले यदाकदा तालिम, प्रशिक्षणहरू दिने गरेको भएतापनि व्यवस्थित तवरबाट नियमित र संस्थागत रूपमा दिने गरेको पाईँदैन । उद्धारको क्रममा जाँदा हुनसक्ने दुर्घटनाको बीमा पनि नभएको वा ज्यादै कम भएको पाइयो । उनीहरूले पर्याप्त सुरक्षात्मक साधन वा उपायविना नै उद्धार प्रक्रियामा जुट्ने गरेका छन् । प्रायजसो ठाउँमा अग्नि निरोधक पोशाक समेत नभएको स्थिति देखियो । उनीहरू उद्धारप्रक्रियामा खटिँदा थप सुविधाहरू जस्तै खाना, यातायात, संचार, अन्य निकायसँगको समन्वय जस्ता कुरामा ध्यान पुर्याइएको पाईँदैन ।

श्रोत साधन: प्रायः सबै नगरपालिकाहरूमा आवश्यकता भन्दा कम नै बारुणयन्त्र रहेका छन् र सीमित बारुणयन्त्रले बढी आगलागी हुने मौसममा सेवा पुर्याउन हम्मे हम्मे परेको देखिन्छ । कतिपय नगरपालिका जस्तै सुर्खेतमा एउटा पनि बारुणयन्त्र नभइकन पनि बारुणयन्त्रशाखा कार्यरत छुट भने कतिपय स्थानमा उपलब्ध बारुणयन्त्रहरू पनि आवश्यक मर्मत संभारको अभावमा प्रयोगविहिन भएर थन्किएर बसेका छन् । धनगढी नगरपालिकाको बारुणयन्त्र दुनदका क्रममा क्षतिग्रस्त भएपश्चात फेरि अर्को उपलब्ध नगराइएकोले आगलागीको घटनाको बारे फोन आउँदा पनि बारुणयन्त्रशाखाका कर्मचारीहरू त्यतिकै टुलुटुलु हेरेर बस्नुपर्ने स्थिति छ । कतिपय बारुणयन्त्रहरू विभिन्न देश र विदेशी संस्थाहरूबाट प्रदान गरिएकोले तिनीहरू फरक फरक मोडेलका छन् र तिनीहरूको संचालन र मर्मत संभारमा पनि कठिनाई उत्पन्न हुने गरेको छ । तिनीहरूमा केही समस्या देखिने बित्तिकै थन्क्याएर राख्नुपर्ने वा मर्मत संभारका लागि लामो समय कुर्नुपर्ने बाध्यता छ । स्थानीय विकास मन्त्रालयले विभिन्न नगरपालिकाहरूलाई बारुणयन्त्र उपलब्ध गराउँदा त्यसको साथमा अन्य आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराएको पाईँदैन । उद्धार प्रक्रियामा कर्मचारीको लागि आवश्यक पर्ने सुरक्षात्मक सामग्री तथा अन्य पूरक सामग्रीहरू जस्तै: पाइप, केमिकल फोम, भर्याड आदिको अभाव देखिएको छ । त्यस्तै उद्धारका लागि जाँदा अत्यावश्यक संचारसाधन मोबाइल सेट आदिको व्यवस्था प्रायजसो: नगरपालिकामा छैन । निजी तथा सार्वजनिक घर भवनहरूमा ञ्चभ भहतप्लनगष्कजभच हरु राख्नुपर्ने भएतापनि धेरैजसो नगरपालिका भवनहरूमा समेत राख्ने गरिएको पाईँदैन । यस अर्थमा आगलागी प्रकोपसंगै जुध्न हाम्रा नगरपालिकाहरूलाई श्रोत साधन सम्पन्न गराउन आफैँ धेरै प्रयासहरू गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

संस्थागत व्यवस्थापन: कतिपय नगरपालिकाहरूले आगलागी घटना का बारेमा जानकारी दिन छुट्टै फोनको व्यवस्था गरेको भएतापनि धेरैजसो नगरपालिकाले अझै बारुणयन्त्रशाखालाई छुट्टै नम्बरको व्यवस्था गर्न सकेको देखिदैन । त्यसैगरी बारुणयन्त्र पानी भर्नका लागि केही नगरपालिकाले मात्र भरपर्दो पानीको श्रोतको व्यवस्था गरेको पाइन्छ भने धेरैले अझै पनि खोलानाला र पोखरीको पानीको भर पर्नु पर्ने स्थिति छ । उद्धारका लागि सेना प्रहरी रेडक्रस तथा अन्य संघसंस्थाहरूसँग आवश्यक समन्वयको प्रबन्ध मिलाउनेतर्फ पनि खासै पहल भएको देखिदैन । बारुणयन्त्रशाखाको संचालन स्थानीय स्तरमा सबै नगरपालिका मातहतमा हुने भएतापनि जिल्ला र केन्द्रस्तरबाट यसको सेवालाई अझ बढी प्रभावकारी बनाउन आवश्यक पहल र प्रयास हरु भएका छैनन् । स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट बारुणयन्त्र संचालन बारेमा स्पष्ट सोत, निती, नियम र कानुनको अभाव रहेको पाइन्छ । यसले गर्दा बारुणयन्त्रशाखाका कर्मचारीले अनेक प्रतिकूल परिस्थितिमा आफ्नो काम, कर्तव्य र जिम्मेवारीप्रति प्रतिबद्ध र उच्च मनोबलयुक्त तुल्याइराख्नमा पनि असर परेको देखिन्छ ।

आगलागी नियन्त्रणका चुनौती एवं समस्याहरू

आगलागी जोखिम व्यवस्थापन कार्य सहज नभएतापनि यसमा संलग्न निकायहरूले देशको आर्थिक, सामाजिक, प्रशासनिक, राजनैतिक आदि क्षेत्रमा व्याप्त अभाव र विकृतिहरूसँग जुभुदै आफ्नो क्षमताले भ्याएसम्म पीडितहरूको राहत उद्धार कार्य गर्दै आएका छन् । हालको परिस्थितिमा खास गरी आगलागी जोखिम व्यवस्थापन कार्यलाई अझ बढी प्रभावकारी बनाउन विद्यमान ऐनमा के कस्तो सुधारहरू गर्नु पर्ने हो, यससँग सम्बन्धित गृह मन्त्रालय लगायतका विभिन्न निकायहरूको उत्तरदायित्व र भूमिका के हुनु पर्ने हो, यसका लागि स्रोत परिचालनको अवस्था, साधन प्रवाह संयन्त्र ठीक छ, छैन, अत्यावश्यक भौतिक संसाधनको प्रबन्ध कसरी गर्ने र खर्च एवं वितरण प्रक्रियालाई कसरी सरलीकरण गर्न सकिन्छ, दैवी प्रकोप पर्दाको अवस्थामा विभिन्न निकायहरूले उपलब्ध गराउने सेवामा हुन सक्ने दोहोरोपन कसरी हटाउने, विभिन्न निकायहरू बीच कसरी प्रभावकारी ढङ्गले समन्वय कायम गर्न सकिन्छ, र आगलागी जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धमा जन चेतनाको व्यापक अभाव देखिएकोले जन चेतना अभिवृद्धि गर्न अवलम्बन गरिनु पर्ने उपायहरू के हुन सक्दछन् भन्ने सवालहरू नै आगलागी जोखिम व्यवस्थापनका चुनौतीहरू हुन ।

उपर्युक्त चुनौतीहरूलाई दृष्टिगत गर्दा दैवी प्रकोप व्यवस्थापनले सामना गर्नु परेका समस्याहरू निम्नानुसार पहिचान गर्न सकिन्छ :-

- (क) दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ मा गृह मन्त्रालय बाहेकका अन्य निकायहरूको उत्तरदायित्व र भूमिका सम्वन्धमा स्पष्ट किटान नभएको कारणले गर्दा यदाकदा आफ्नो उत्तरदायित्व वहन गर्न हिचकिचाहट देखाउने र पन्छाउने प्रवृत्ति रहेको देखिन्छ ।
- (ख) दैवी प्रकोप व्यवस्थापनका लागि खासगरी Hazard Mapping, Vulnerability Assessment, Risk Analysis, Early Warning System अल्पविकसित अवस्थामा रहेकोले प्राविधिक पक्ष अति कमजोर रहेको पाइन्छ ।
- (ग) आगलागी जोखिम व्यवस्थापनको समष्टिगत रूपमा व्यवस्थापन र कार्यान्वयन तथा नीति निर्माण गर्ने निश्चित एउटै निकाय नभएको ।
- (घ) आगलागी जोखिम व्यवस्थापनका घटनाबाट हुने जनधनको क्षतिको तथ्याङ्क संकलन एवं घटनाको राम्रो लेखाजोखा हुने व्यवस्थित परिपाटी पाइदैन ।
- (ङ) आगलागी जोखिम व्यवस्थापनको लागि सालवसाली विनियोजित हुने रकम अपर्याप्त हुने गरेकोले दैवी प्रकोप व्यवस्थापनको प्रभावकारितामा प्रतिकूल असर पर्न गएको देखिन्छ ।
- (च) नियमित सम्वाद, समन्वय र आपसी समझदारीको कमीले गर्दा विभिन्न निकायहरूले आगलागी जोखिम व्यवस्थापनको अवस्थामा पुऱ्याउनु पर्ने कुनै सेवा नपुरने र कुनै सेवामा दोहोरोपन हुने गरेको पाइन्छ ।
- (छ) जन चेतनाको अभावले गर्दा आगलागी प्रकोप रोकथाम एवं न्यूनीकरणको दिशामा उल्लेख्य उपलब्धि हासिल हुन सकेको छैन ।
- (ज) देशमा व्याप्त गरीब र अशिक्षा र नव्वे प्रतिशत भन्दा बढी क्षेत्र ग्रामिण ईलाकाहरूले भरिएको कारणले गर्दा पनि आगलागी प्रकोप परेको अवस्थामा तत्काल उद्धार एवं राहत सहयोग र पुनःस्थापन र पुनःनिर्माण सम्वन्धी कार्यमा कठिनाई उत्पन्न हुन गएको छ ।
- (झ) राजनैतिक सुभ्रवुभ्र एवं प्रतिवद्धताको कमि र तत्काल निर्णयको अभावले गर्दा समेत आगलागी जोखिम व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता आउन सकेको छैन ।

परिच्छेद ६

सिफारिशहरू/अगाडिको बाटो

(Recommendations/The Way Forward)

आगलागी जोखिम व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी तुल्याउन प्रस्तावित सुझावहरू:

- (क) आगलागी जोखिम व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहदेखि केन्द्रीय तहसम्मका समितिमा काम गर्ने विभिन्न सरकारी निकाय एवं गैरसरकारी सामाजिक संघ संस्थाहरूको उत्तरदायित्व स्पष्ट उल्लेख गरी नियमावलीको तर्जुमा हुनुका साथै कार्यान्वयन प्रभावकारी हुने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।
- (ख) आगलागी प्रकोपजन्य क्षेत्रको पहिचान र सूचना प्रणालीलाई विश्वसनीय र भरपर्दो बनाउन हरेक जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा “दैवी प्रकोप व्यवस्थापन सूचना केन्द्र” को स्थापना गरी स्थानीय स्तरका सबै निकायबाट घटना विवरण First Information Report (FIR) को रूपमा सो केन्द्रमा दिनु पर्ने र सो केन्द्रले प्राप्त तथ्यगत सूचनालाई क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति र केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिमा तुरुन्त दिनु पर्ने व्यवस्था मिलाई सूचना भरपर्दो र बढी विश्वसनीय तुल्याउनु जरुरी छ । साथै उक्त केन्द्रले केन्द्र तथा अन्य निकायबाट प्राप्त सम्बन्धित तथ्याङ्क स्थानीय निकायहरू मार्फत वितरण गर्ने व्यवस्था हुन आवश्यक छ । आगलागी प्रकोप
- (ग) अधिराज्यका विभिन्न ठाउँमा आगलागी प्रकोप पर्दाका वखत तत्काल उपलब्ध गराउनु पर्ने राहत सामग्रीहरू कुनै एउटा ठाउँमा मात्र भण्डारण गरी राख्दा प्रभावित क्षेत्रमा आवश्यकता अनुरूप यथासमयमा उपलब्ध गराउन मुस्किल पर्ने हुनाले यस्तो अवस्थालाई अन्त्य गरी सबै जिल्लाहरूमा चरणबद्ध रूपमा एक एकवटा आगलागी प्रकोप उद्धार सामग्रीहरूको भण्डारण केन्द्रको स्थापना गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने ।
- (घ) आगलागी जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित मन्त्रालयले आगलागी प्रकोपको रोकथामका लागि आ-आफ्ना मातहत जिल्ला तहका कार्यालयहरूको लागि व्यवस्था भएको रकम तुरुन्त निकाशा पठाई दैवी प्रकोप परेको अवस्थामा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको निर्णय अनुसार जिल्ला स्थित ती कार्यालयहरूले सो रकम केन्द्रसँग स्वीकृति लिनु नपर्ने गरी खर्च

- गर्न सक्ने तथा जिल्ला स्थित कार्यालयहरूमा रहेका सरसमान एवं उपकरणहरूको प्रयोग पनि गर्न सक्ने अख्तियारी प्रदान गर्नु पर्दछ ।
- (च) आगलागी प्रकोपको असर कम गर्न पूर्व तयारीको व्यवस्था, उद्धार राहतको कार्य, रोकथामको व्यवस्था र पुनस्थापन एवं पुनःनिर्माणका कार्यहरू विभिन्न मन्त्रालयहरूको कार्य क्षेत्र एवं उत्तरदायित्व भित्र पर्ने हुन्छ । तसर्थ विभिन्न आवधिक योजनाहरूमा त्यस्ता कार्यक्रमहरू तयार गरी राष्ट्रिय योजना आयोगले संबन्धित क्षेत्रको आवधिक योजना वा वार्षिक कार्यक्रममा समावेश गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । साथै विकास आयोजनाहरूको तर्जुमा गर्दा प्राकृतिक प्रकोप न्यूनीकरण गर्ने पक्षलाई उचित ध्यान दिइनु पर्ने प्रयासको थालनी हुनु पर्दछ ।
- (छ) १९९६ को दैवी प्रकोप व्यवस्थापनको कार्य योजना अनुरूप विभिन्न मन्त्रालय/निकायहरूबाट के कति कार्यहरू सम्पन्न भए, त्यसको लेखाजोखा गरी नयाँ व्यवहारिक कार्य योजना बनाउनु पर्दछ ।
- (ज) आगलागी प्रकोपबाट वचन एवं आगलागी प्रकोपबाट हुने असरको न्यूनीकरणको लागि स्थानीय भाषामा जनचेतना जगाउने खालका पम्प्लेट, पोष्टरहरू जि.वि.स.ले छपाई गाँउ विकास समितिहरू मार्फत गाउँगाउँमा प्रचार प्रसार गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने देखिन्छ । आगलागी प्रकोप सम्बन्धी जनचेतनाको विकास गर्न स्कूलहरूको पाठ्यक्रममा आगलागी प्रकोप सम्बन्धी पाठ्यांश समावेश गरी पठन पाठनको व्यवस्था मिलाउन शिक्षा मन्त्रालयले नेतृत्व लिनु पर्दछ ।
- (झ) आगलागी प्रकोपका घटनाहरू मानवीय नियन्त्रण भन्दा वाहिरका भएपनि आगलागी प्रकोप जुनसकै वखत पनि हुन सक्तछ भन्ने सोच राखी आवश्यक पूर्व तयारी भएको खण्डमा त्यसबाट हुन सक्ने असरलाई न्यून गर्न सकिन्छ । पूर्व तयारीको लागि आवश्यक पर्ने Hazard Mapping, Vulnerability Assessment, Risk Analysis, Early Warning System अहिलेसम्म हाम्रो देशमा राम्ररी विकसित हुन नसकेको हुँदा यस कार्यको लागि आवश्यक पर्ने प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग जुटाउन विभिन्न कदमहरू चाल्नु पर्ने ।
- (ञ) Disaster Management Cycle (Preparedness, Prevention, Response, Recovery, Development & Mitigation) को लागि आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्तिको अभावमा दैवी प्रकोप व्यवस्थापनमा विभिन्न समस्याहरू सृजना भइरहेका छन्, यसका लागि आवश्यकतानुसार दक्ष जनशक्ति तयार पार्न विभिन्न प्रशासनिक एवं प्राविधिक तालिमको योजना गरी दक्ष जनशक्ति तयार गर्नु पर्ने भएको छ ।

- (ट) आगलागी जोखिम व्यवस्थापनको लागि छुट्याइने रकम ज्यादै कम हुने गरेको पाइएको हुँदा उक्त कार्यका लागि आवश्यक मात्रामा रकमको व्यवस्था गरिनु पर्दछ। प्रत्येक जिल्लाको दैवी प्रकोप सहायता कोषमा अनिवार्य रूपमा रु. १ लाख न्यूनतम मौज्जात रहने व्यवस्था हुनु पर्दछ।
- (ठ) आगलागी प्रकोप परेका अवस्थामा विभिन्न मित्र राष्ट्रहरू, स्वदेशी एवं विदेशी संघ, संस्था, व्यक्तिहरूबाट प्राप्त हुने नगद एवं वस्तुगत सहायता यदाकदा स्वदेशी एवं विदेशी संघ, संस्थाका व्यक्तिहरूबाट पनि वितरण हुने गर्दा वितरण कार्यमा दोहोरोपन, अपव्यय र गलत प्रभाव पर्न सक्ने अवस्था पनि सृजना हुने गरेको छ। तसर्थ त्यस्तो सहायता परिचालन, भण्डार तथा वितरण कार्यको व्यवस्था गृह मन्त्रालयले नै गर्दा बढी प्रभावकारी तथा व्यावहारिक हुने भएकोले सो व्यवस्थालाई अझ प्रभावकारी ढङ्गले निरन्तरता दिइनु पर्दछ।

● अधिकारमुखी अवधारणा

आगलागी पीडितले आपतकालीन राहत, औषधोपचार, खाना र आवासको सहायता पाउनु अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा स्थापित अधिकार हो। अधिकारको अर्थ उनीहरूले राज्यसँग सहायताको दावा गर्न पाउनु हो। तर, नेपालको आगलागी सम्बन्धी कुनै कानून नभएकोले यसलाई प्रकाप ऐन भित्र नै राखिएको छ जुन पुरातनवादी र परोपकारमा मात्र आधारित छ। अझै पनि यस ऐनको संशोधन गरेर अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डलाई समेट्ने व्यवस्था गर्न नसक्नु विडम्बना हो भन्न कर लाग्दछ। अतः नेपालको दैवीप्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ लाई अधिकारमुखी अवधारणामा परिमार्जन तथा संशोधन गरी समसामयिक बनाइनुपर्दछ।

● स्वायत्त संस्थाको निर्माण

यस ऐनअन्तर्गत गृहमन्त्रीको अध्यक्षतामा केन्द्रीय समितिको गठन हुने व्यवस्था छ। त्यस्तै प्रकोपको उद्धार कार्य गर्न-गराउन सरकारले आवश्यकता अनुसार स्वास्थ्यमन्त्रीको संयोजकत्वमा उद्धार तथा उपचार उपसमिति र आवास तथा भौतिक योजनामन्त्रीको संयोजकत्वमा आपूर्ति, आश्रय तथा पुनर्स्थापन उपसमिति गठन गर्ने व्यवस्था पनि ऐनले गरेको छ। यस्ता सरकारी संयन्त्रमा सरकारका कर्मचारी र प्रतिनिधि रकहने प्रावधान रहेको छ। तर, आगलागीलाई स्थानीय रूपमा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न एक छुट्टै स्वायत्त संस्थाको आवश्यकता पर्दछ। अन्य मुलुकको अनुभवलाई हेर्दा यस्तो संस्थाको टड्कारो आवश्यकता रहेको देखिन्छ। यस्तो संस्थामा क्षेत्रगत रूपबाट आगलागी जोखिम व्यवस्थापनमा गम्भीर रूपबाट लागेका कार्यालय, संघसंस्था तथा व्यक्तिलाई समेत सदस्यको

रूपमा ल्याइनुपर्दछ । यस्तो स्वायत्त संस्थाले आगलागी जोखिम व्यवस्थापनका विभिन्न नीति, रणनीति र योजनालाई राष्ट्रिय बहसमा ल्याउनुपर्दछ । सञ्चार, सूचनाप्रविधि, शिक्षा, जनचेतना, तालिम तथा ननागरिक सुरक्षा आदिवारे अध्ययन गर्न छुट्टै सल्लाहकार समिति पनि गठन हुनुपर्दछ । एउटा छुट्टै चुस्त कार्यकारी समितिले आगलागी व्यवस्थापनमा राष्ट्रिय रूपमा प्रभाव पार्ने विभिन्न व्यवसायिक मुद्दामा छलफल गरी निष्कर्ष निकाल्न सक्दछ । यो संस्थामा फायर ब्रिगेडसंग सम्बन्धित विभिन्न संस्थाहरू, प्रकोपमा काम गर्ने विभिन्न संघसंस्था, वैज्ञानिक तथा व्यवस्थापकलाई पनि समेट्नु आवश्यक हुन्छ ।

● पूर्व तयारी तथा न्यूनीकरण

आगलागी एउटा मात्रै यस्तो प्रकोप हो जसको व्यवस्थापनमा पूर्वतयारी यस्तो अवधारणा हो, जसबाट प्रकोप पूर्ण रूपमै व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । यसअन्तर्गत आगलागीका बारेमा पूर्व जानकारी दिने र जन चेतना फैलाउने तथा सम्भावित खतराबाट बचाउन कस्ता ठाउँमा घर बनाउने, प्रकोप सहायताका सामान मौज्जात गर्ने जस्ता कार्यसमेत पर्दछन् । आगलागी तथा त्यसको प्रभावलाई न्यून गर्न विभिन्न योजना निर्माण पनि पूर्व तयारीअन्तर्गत नै पर्दछ । नेपालको प्रकोपसम्बन्धी कानून प्रकोपपछि (Post disaster) गरिने क्रियाकलापमा आधारित हुँदा यसमा पूर्वतयारीको अवधारणालाई पनि समावेश गरी समयसापेक्ष बनाइनुपर्दछ।

(क) सार्वजनिक सचेतना कार्यक्रम

- हुरी बतास चलेको समयमा खुला ठाउँमा आगो नबाल्ने ।
- आगोको कम सकिनासाथ राम्ररी निभाउने ।
- खर तथा फुसको छानो भएको घरमा टुकी र आगो बाल्दा विशेष सतर्कता अपनाउने ।
- सलाई लाइटरजस्ता अगो बाल्न प्रयोग हुने धातुहरू केटाकेटीहरूबाट टाढा एवं सुरक्षित राख्ने ।
- अत्यधिक ज्वलनशील पदार्थ (पेट्रोल, डिजेल, स्पिट, ग्यास, मट्टितेलजस्ता पदार्थ) को प्रयोगमा होशियारी अपनाउने
- चुरोट तथा बिँडीका ठुटाहरू जथाभावी नफ्याँक्ने ।

(ख) सुरक्षित घर निर्माण गर्न प्रोत्साहन गर्ने

- घरको डिजाइन/भवन निर्माण आचार संहिताको कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।
- नयाँ घर बनाउँदा फुस र खरको सट्टा टाइल्सको छानोको घर बनाउन प्रोत्साहन गर्ने ।

- घरहरू एक आपसमा नजोडिने गरी निर्माण गर्ने ।

(ग) क्षति न्यूनीकरणका लागि निम्न उपायहरूको अवलम्बन गर्नुपर्ने ।

- बस्तीहरूको नजिक रहेको इनार, तलाउ, पोखरी, नदी खालाको संरक्षण गर्ने ।
- दमकल र दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था ।
- बस्तीहरूमा भएका कच्ची पक्की सडक वा बाटोहरू दमकल जान सक्ने गरी बनाउने ।
- आगलागीको घटनाको बारेमा सम्बन्धित निकायमा जानकारी दिलाउन गाउँ बस्तीहरूमा सञ्चार सुविधाको व्यवस्था गर्ने ।
- एम्बुलेन्स सेवालाई भरपर्दो बनाइराख्ने ।
- स्थानीय उद्धार समूह गठन गरी तालिम प्राप्त गराई राख्ने ।
- सार्वजनिक शिक्षा र चेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
- समुदायका व्यक्तिहरूको सहभागिता र अग्रसरतालाई प्रोत्साहन दिने ।
- आमा समूह, क्वब र सामुदायिक समूहहरूको परिचालन ।
- प्रकोप न्यूनीकरण र उद्धार सम्बद्ध सरकारी, गैरसरकारी तथा नजी संघसंस्था बीचको समन्वयलाई प्रभावकारी बनाइराख्ने ।

● संकटकाल व्यवस्थापन तालिम

आगलागीका समयमा पुर्‍याउनुपर्ने उद्धारकार्य तथा आगलागी जोखिम व्यवस्थापनका लागि मानवीय संशाधनको विकास गर्न संकटकालीन व्यवस्थापन तालिमको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । तर, नेपालको प्रकोपसम्बन्धी कानूनमा नै यसप्रकारको तालिमको व्यवस्था भएको छैन । यस्तो तालिमको आयोजना केन्द्रीय संस्थाबाट केन्द्रीकृत रुपबाट हुनुपर्दछ । यसका अतिरिक्त स्थानीय निकायले पनि आगलागी जोखिम व्यवस्थापनमा व्यवहारिक तालिमको आयोजना गर्नुपर्दछ । फायर ब्रिगेड तथा प्रहरी र सैनिक जस्तो उद्धारको सामान्य तालिम लिएका व्यक्तिबाट उद्धार कार्य गर्नुपर्ने अवस्था रहँदै आएको छ । यस्तो अवस्थामा प्रकोप व्यवस्थापनका लागि विशिष्ट र सक्षम मानवीय संशाधनको निर्माण गर्ने उद्देश्यले संकटकालीन व्यवस्थापन तालिम सञ्चालन हुनुपर्दछ । यस्त तालिमसम्बन्धी विभिन्न पाठ्यक्रमको विकास गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

- संकटकाल व्यवस्थापन नीतिको विकास
- जोखिम मूल्याङ्कन
- संकटकाल व्यवस्थापन रणनीतिको छनोट
- रणनीति कार्यान्वयन गर्ने योजना
- योजनाको कार्यान्वयन
- प्रभावकारी संचार

- मानव बसोबासको व्यवस्थापन
- स्रोतको समायोजन तथा दिगो उपयोग
- सूचना स्रोतको विकास र व्यवस्थापन
- तालिम तथा शिक्षाको व्यवस्थापन, आदि

यसप्रकार, आगलागीका साथै प्रकोप व्यवस्थापनका लागि यसप्रकारका तालिममार्फत् मुलुकमा संकटकाल व्यवस्थापनको क्षमतामा गुणात्मक एवम् मात्रात्मक अभिवृद्धि हुन्छ। यसबाट आगलागी घटाउन, व्यवस्थापन गर्न र प्रभावकारी रूपबाट प्रकोपलाई सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय क्षमताको अभिवृद्धि हुनेमा किटान गर्न सकिन्छ।

● जनचेतना

नेपालको विद्यमान प्रकोप कानूनले नछोएको क्षेत्र जनचेतना पनि हो। अतः आगलागी तथा प्रकोप व्यवस्थापनका लागि जनेचतनामूलक पम्प्लेट, पोस्टर, संकटकालीन पाठ्यसामग्री, सार्वजनिक शिक्षाका सामग्रीको उत्पादन तथा नमूना कार्यको विकास गरिनुपर्दछ। आमसञ्चारका साधनले सम्पूर्ण समाजलाई एकै ऋङ्कामा सुसूचित गर्न सक्ने हुँदा आमसञ्चारका माध्यमलाई आगलागी तथा प्रकोपसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धिमा उपयोग गर्नुपर्दछ। जनमानसमा स्थापित परम्परागत स्वभाव र व्यवहारमा परिवर्तन गर्नु कम चुनौतीपूर्ण हुँदैन। तसर्थ, विभिन्न प्रभावकारी उपायको अवलम्बन गरी जनचेतना अभिवृद्धिको रणनीति नै बनाउनुपर्दछ।

● अनुसन्धान

आगलागी तथा प्रकोपसँग सम्बन्धित भएर गरिने वा गरिएका विभिन्न अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजा पनि आगलागी तथा प्रकोप व्यवस्थापन नीति, कार्ययोजना तयारी तथा निर्माण गर्नका लागि महत्वपूर्ण सूचना हुन्। अतः आगलागी र यसको व्यवस्थापनका सम्बन्धमा सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था तथा व्यक्तिलाई अनुसन्धान गर्न प्रोत्साहन गरिनुपर्दछ। नेपालका विभिन्न भागमा जोखिमको अवस्था आलागि सम्बन्धी अनुसन्धान आवश्यक छ। तत्पश्चात्, अनुसन्धानमा प्राप्त नतिजाको नीतिनिर्मातादेखि समुदाय तथा यससँग सम्बन्धित सबै पक्षको पहुँच हुने गरी 'अनुसन्धान डाइरेक्टरी' विकास गरिनुपर्दछ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू (References)

1. Disaster Management in Nepal: A Profile (1994), His Majesty's Government of Nepal, Ministry of Home Affairs, Kathmandu, Nepal.
2. National Action Plan on Disaster Management in Nepal (1996), His Majesty's Government of Nepal, Ministry of Home Affairs, Kathmandu, Nepal.
3. National Action Plan on Disaster Management in Nepal (1996), His Majesty's Government of Nepal, Ministry of Home Affairs, Kathmandu, Nepal.
4. Natural Disaster Relief Act, 1982, His Majesty's Government of Nepal.
5. Problems of Disaster Management in Nepal and Measures to solve them (1998), A Report prepared by a Task Force, His Majesty's Government of Nepal, Ministry of Home Affairs, Kathmandu, Nepal.
6. Simple Practical Guidelines on Natural Disaster Management (2000), Nepal Red Cross Society, Kathmandu, Nepal.
7. The Tenth Plan (2002-2007), HMG/NPC, Kathmandu, Nepal
8. Russel N., Acharya M.R., Pant S.R., Disaster Mitigation in Asia and the Pacific
9. Nepal Centre for Disaster Management (NCDM), 2007, *Proceedings of First National Workshop on Pre Fire Disaster Preparedness*, Nawalparashi, Nepal
10. ICIMOD, Disaster Preparedness for Natural Hazards Current Status in Nepal, 2007
11. Assessment of Government Intervention in a Fire Hit Town (A Case Study of Myngluung Bazar, Terhathum), 2005, Submitted By – Narayan Sundar Shrestha, TU (IOE), Dept. of Architecture, Pulchowk , Lalitpur
12. The World Book of Encyclopedia,

13. Disaster Reduction and Human Security – *Education for Sustainable Development, Case Studies and Best Practices* edited by Shaw R., Rouhban B.
14. Glanz M., *Climatic Hazard: Fire in Nature*, 1993
15. Parasuraman S., Unnikrishnan P.V., 2000. *India Disasters Report Towards a Policy Initiative*, Oxford University Press
16. Website of Firefighters Volunteer's Association(FAN), www.fan.org
17. Website of National Society or Earthquake Technology (NSET), www.nset.org
18. गौतम भास्कर, जगन्नाथ अधिकारी, सं, *सहरीकरण जीविकाको विविध आयाम २०६३*, मार्टिन चौतारी
19. प्रस्तोता: जीवराज पोखरेल, *आगलागी तथा म्यागलुंगमा भएको क्षति*, २००७
20. प्रस्तोता: सूर्य प्रसाद भण्डारी, *आगजनीबाट हुने क्षति बचावको लागि पूर्वतयारी तथा व्यवस्थापन*, २००७
21. स्थानिय प्रशासन दिग्दर्शन २०५९
22. दैवि प्रकोप ऐन, २०३९
23. *नेपालमा प्रकोप जोखिम राष्ट्रिय रणनीति तर्जमा, जानकारी पुस्तिका – नेपाल सरकार/यूएनडिपी यूएन/आईएसडिआर– वेभसाइटबाट*
२२. नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, जि – *नवलपरासी, अग्नी प्रकोपको संक्षिप्त प्रतिवेदन*, २०६३ चैत्र २५, प्रस्तोता–राजन्द्रनाथ योगी
२३. पर्यावरण/१११– प्रकोप व्यवस्थापन तथा न्यूनीकरण विशेष पोखरेल लेखनाथ, नेपालमा प्रकोप व्यवस्थापन–चुनौती र विद्यमान कानुनी व्यवस्था
२४. पर्यावरण/८०, इको–नेपाल
२५. आगलागी रोकथामका उपाय, प्रकोप–ज्ञानमाला–१२, इको–नेपाल
२६. प्रकोप न्यूनीकरणका लागि दिगो विकास, प्रकोप–ज्ञानमाला–३, इको–नेपाल
२७. हुरीबतास र यसबाट बच्ने उपाय, प्रकोप–ज्ञानमाला–११, इको–नेपाल

परिशिष्ट

स्थलगत अध्ययनका क्रममा केही नगरपालिकाहरूका बारुणयन्त्र शाखाका कर्मचारीसँगको कराकानी, छलफलका टिपोटहरू

धरान नगरपालिका

रामबहादुर कार्की, जमादार, बारुणयन्त्र शाखा

श्रोतसाधन: बारुणयन्त्र शाखालाई नगरपालिका कार्यालयबाट २ कोठा (अफिस) र १ स्टोर रुम उपलब्ध गराइएको छ । बारुणयन्त्र पार्किङ स्थल र जवानहरूको क्वार्टर बीचको दूरी धेरै टाढा हुनुहुन्छ । बारुणयन्त्र पार्किङ स्थलको बारेमा त्यति विचार पुरयाइएको छैन ।

३ बारुण यन्त्र, त्यससँग सम्बन्धित Hose Pipe छ, तर जीर्ण भएको छ। त्यसैगरी Branch pipe १ थान छ । जापानिज पाइपको एउटा मात्र Branch पाइप भएकोले दुइवटा प्रयोग गर्नुपरेमा समस्या छ । मट्टितेल, पेट्रोलहरूमा आगलागी भएमा नियन्त्रणका लागि आवश्यक पर्ने Chemical Foam को अभाव छ । यस Chemical Foam लाई पानीमा मिसाएर छर्किने गरिन्छ । र त्यो साबुनको फिंज जस्तै मिसिएर आगलागी नियन्त्रण छिटो गर्नमा सघाउ पुऱ्याउँछ । Fire Extinguisher पनि नगरपालिकामा हाल उपलब्ध छैन । अहिले HITCO कम्पनीले Fire Control संग सम्बन्धित सामानहरूको यहाँ आपूर्ति गरिराखेको छ । साथै Water का सामानहरू Hoose pipe, washer आदि पनि आपूर्ति गरेकोछ । हालसम्म आगलागी नियन्त्रणका कार्यहरू नगरपालिकाको बारुण यन्त्र उपशाखा मार्फत संचालन गरिदै आएका छन् । नगरपालिकाले यसका लागि वार्षिक बजेट छुट्टयाउने गरेको छ। संचार प्रणालीका हकमा एउटा मोबाइल र दुई फोन छन् ।

धरान नगरपालिकामा आगलागी हुँदा स्थानीय बासिन्दा १०१ नम्बरमा फोन गर्ने गर्दछन् । जुन नम्बर निःशुल्क हो । अर्को नम्बर ५२०१९९ हो । शुरुमा आगलागी भएको निर्दिष्ट स्थान पत्ता लगाईन्छ र फोन सम्पर्क गर्ने व्यक्तिको नाम, ठेगाना पनि टिपिन्छ । कलर आइडि मार्फत टेलिफोन नं verify गरिन्छ । नगरपालिका भित्र आगलागी हुँदा फेरी रिक्ल गर्नेतिर लागिन्छ ।

नगरपालिकाभित्र २०,००० लिटर ट्याँकीमा पानी संकलन गरेर राखिएको छ। यहाँ इनारको पानी उपयोग गर्ने गरिएको छैन, तर खोलाहरूमा प्रयोग गर्न सकिने भएमा उपयोग गर्ने गरिएको छ । यहाँको पानीले नपुगेमा सेउती खोला पुल नजिक नेपाल खानेपानी संस्थानबाट बोरिङ गरिएको पानी निःशुल्क रूपमा ल्याउने गरिएको छ। त्यहाँबाट आवश्यक परेको पानी ल्याउने गरिएको छ। तर त्यहाँ पुग्न समय लाग्ने गरेको छ । आगलागीका समयमा लगभग सबै बस्तीमा पुग्न सकिन्छ । केही क्षेत्रमा भने बाटोहरू साँघुरो भएकोले समयमै पुग्न अफ्यारो छ ।

जनशक्ति: कार्यरत कर्मचारीहरू १६ जना छन् । जसमध्ये १ जमादार, १ हवलदार, ३ चालक, ११ सिपाही तहका छन् । बारुणयन्त्रका शाखाका कर्मचारीहरू २४ घण्टा नै आफ्नो सेवामा कार्यरत रहन्छन् । उनीहरूलाई पालो गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । न्यूनतम १० जना कर्मचारीको उपस्थित कार्यालयमा हरदम भइराखेको हुन्छ । खाना खाने समय, राति पनि प्रायः १२ जनाले आफ्नो उपस्थिति लाई निरन्तरता दिइरहेका हुन्छन् ।

तालिमको व्यवस्था: नगरपालिकाले काठमाण्डौंबाट प्रशिक्षक भिकाई तालिम दिइएको थियो । त्यस तालिम मा पूर्वाञ्चलका प्रत्येक नगरपालिका बाट २/२ जना गरी ३२ जना सहभागी थिए । केही प्रशिक्षकहरू Airport Fire safety बाट पनि आएका थिए । उक्त तालिम GTZUdle को सहयोगमा Fire safety consultant Pvt.Ltd बाट दिइएको थियो । हरेक २ वर्षमा तालिम हुने गरेको छ । अझ सम्म I/NGO/CBO हरूले यसबारेमा पहल गरेका छैनन् । SEAM-N संस्थाले पनि बिराटनगरमा पाँचदिने तालिम दिएको थियो । उद्योगका २ २ जना, नगरपालिका को १ १ जनालाई Fire सम्बन्धी Chemical Foam कसरी प्रयोग गर्ने सम्बन्धी, उद्योग र बारुणयन्त्र बीच कसरी समन्वय मिलाउने, सम्बन्धी जानकारी तथा तालिमहरू दिइएको थियो ।

क्षेत्र: यहाँको बारुणयन्त्रले पूर्वाञ्चलभरि नै सेवा पुऱ्याएको पाइन्छ ।

आगलागीको कारण: पुरानो वाइरिङका कारणले विद्युत सम्बन्धी आगलागीहरू बढी भएका छन् । विद्युत भोल्टेजमा हुने घटीबढी, ट्रान्सफर्मर पड्केर आगलागी भयो र विद्युत प्राधिकरणलाई सम्पर्क गरी विद्युत लाइन काटी आगो नियन्त्रणमा लिइयो र अर्को ट्रान्सफर्मर फेरियो । यस्तै प्रकृतिका घटनाहरू काठका पोल भएका विद्युत प्रसारण लाइनहरूमा पनि देखिएका छ ।

समस्याहरू: सेउती खोलासम्म आवतजावत गर्न १ घण्टा समय लाग्छ भने पानी भर्न १०-१५ मिनेट समय लाग्छ । आगलागी नियन्त्रणमा स्थानीय जनतालाई पनि परिचालन गर्ने गरिएको छ । धेरै आगलागी हुँदा विशेष गरी गर्मी याममा सीमित कर्मचारीबाट पर्याप्त सेवा पुऱ्याउन अफयारो भएको छ । Fire Proof Dress (अग्नि निरोधक वस्त्र) को अपर्याप्तता छ । यो महँगो भएकोले पनि किन्न सकिएको छैन । नगरपालिकाले यो ड्रेस किन्न रु.३०,००० छुट्टयाए पनि यो मूल्यमा एक सेट पनि आउँदैन । विदेशबाट काठमाण्डौंमा आइपुग्दा यसको मूल्य ३०-४०,००० रुपैयाँ पर्छ ।

धरान नगरपालिकाभिन्न निजी सार्वजनिक साभेदारी कार्यक्रम अन्तर्गत उपभोक्ताहरूले आफ्नो आवश्यकता अनुरूप सडकहरू निर्माण गर्ने गरेका छन् । यस क्रममा विभिन्न ठाउँमा Speed Braker हरू राखिएका छन् र बारुणयन्त्रलाई आगलागी भएको स्थानसम्म यथासम्भव छिटो पुग्नमा समस्या पारेको छ। यी निर्माणकार्यहरू गरिँदा नगरपालिकासंग सम्भौता गर्ने गरिए पनि सही रूपमा कार्यान्वयन हुने गरेको पाइएको छैन र एउटै लाइनमा पनि थुप्रै Speed Braker हरू राखिएका छन् ।

यस नगरपालिकामा स्थानीय जनसमुदायमा आगलागीको जोखिम बढ्दै गएको पाइन्छ । हाल ४-५ तले घरहरू पनि बन्न थालेका छन् । अग्ला घरहरूमा आगलागी भएमा उद्धार गर्न र आगो नियन्त्रण गर्न भन्दा आदिको समस्या देखिएको छ। त्यसको संरचनाको बारेमा पनि बारुणयन्त्र पर्याप्त जानकारी रहने गरेको छैन । हाल नगरपालिकासंग दुईतलासम्मको घर आगलागी भएको खण्डमा नियन्त्रण गर्न चाहिने श्रोत, साधनहरू जस्तै भन्दा आदि उपलब्ध छन् । यहाँ बनेका घरहरूमा आगलागीबाट बच्ने आवश्यक उपायहरूको अवलम्बन खासै गरिएको पाइन्छ । ठूला घर, कार्यालयहरूमा पनि Fire extinguisher हरुको व्यवस्था गर्न जस्ता कुराहरूमा जनचेतनाको अभाव कमी छ । नगरपालिकासंग बाटोको मापदण्ड भएपनि आगलागी नियन्त्रणसंग सम्बन्धित पक्षहरूलाई समावेश गर्ने गरिएको छैन । आपत्कालीन उद्धार (Emergency Response) गर्न अनुकूल संरचनाहरू नभएकोले शीघ्र उद्धारमा समस्या भएको छ । हस्पिटल, स्कूल, कलेज, मन्दिर (सार्वजनिक भवन संरचना) यहाँस्थित BP मेमोरियल शिक्षण अस्पतालमा Fire extinguisher हरु राखिएको छ । उनीहरूले यसको प्रयोग गर्ने गरेका पनि छन् र नगरपालिकाको बारुणयन्त्रलाई पनि त्यस्ता घटनाहरू भएमा खबर गर्ने गरिएको छ । बैंकहरूमा पनि यसको व्यवस्था गरिएको छ, तर स्कूल, कलेज, मन्दिर र सरकारी कार्यालयहरूमा Fire Extinguisher हरु राख्ने गरिएको पाइँदैन ।

घटना संख्या : २०६३ साउदेखि ०६४ जेठ मसान्तसम्म २९ वटा साना ठूला आगलागीका घटना भएका थिए । वर्षेनी दर्जनौ पटक आगलागीका घटना दोहोरिने गरेका छन् ।

राहत वितरण: नगरपालिकाको वडा समितिको सिफारिशमा नगरपालिकाको बोर्डले तोके बमोजिम राहत वितरण गरिन्छ । राहतको रूपमा रु १००० देखि २०००, पाल, लत्ताकपडा, भाँडाकुँडा, सिफारिशद्वारा रेडक्रसमार्फत खाद्य अखाद्य राहत सामग्रीहरू उपलब्ध गराउने गरिएको छ । प्रभावित परिवारको आर्थिक स्तर र आगलागीको अवस्था हेरीकन पनि राहत प्रदानमा विचार पुर्याइन्छ ।

सुझाव र सिफारिशहरू:

- श्रोत साधन सम्पन्न बनाइनुपर्छ ।
- जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम ल्याइनुपर्छ ।
- २४ घण्टा काम गर्ने कर्मचारीलाई थप सुविधाहरू प्रदान गरिनुपर्दछ ।
- हालसम्म थप सुविधाको रूपमा कर्मचारीलाई प्रति महिना रु.१४०० राशनभत्ताको रूपमा दिइने गरेको छ । अथवा ८/८ घण्टा मात्र Duty को व्यवस्था गरी राशनको व्यवस्था हटाउन पनि सकिन्छ ।
- दुर्घटना हुँदा नगरपालिकाबाट रु१,००,०००को इन्स्योरेन्स गर्ने गरिएको छ। यो रकम बढाइनुपर्छ ।

- आगलागी नियन्त्रण सम्बन्धी स्पष्ट नीति, नियम निर्देशनहरू बनाइनुपर्छ । आगलागी नियन्त्रणका लागि बारुणयन्त्र निस्कँदा, बहुवा अथवा अन्य गाडीहरूले सजिलै बाटो छोडिदिने गरेको पाईदैन । सवारी चालकहरूलाई लाइसेन्स दिइँदा नै दमकल/एम्बुलेन्सलाई बाटो छाडिदिनुपर्ने प्रावधानको बारेमा जानकारी दिइनुपर्छ ।

समुदायमा आगलागी नियन्त्रणका लागि अपनाउनुपर्ने उपायहरूका रूपमा काठका पुरानाघरका ठाउँमा नयाँ घर बनाउने, पुरानोको ठाउँमा नयाँ wiring system ले विस्थापित गर्ने, खाना पकाउने Gas Pipe को नियमित चेकअप गर्ने गर्नुपर्छ ।

औद्योगिक क्षेत्रमा मेशिनबाट हुने आगलागी नियन्त्रणका लागि आवश्यक सावधानी अपनाउने कामदारलाई तालिम दिने, आपत्कालीन द्वारको व्यवस्था हुनुपर्छ । ४-५ तले घरमा आगलागी हुँदा बारुणयन्त्रले नियन्त्रण गर्न सक्छ, सक्दैन भन्नेविषयमा पनि ध्यान पुर्याउनुपर्दछ । बजेटको पर्याप्त व्यवस्था गरिनुपर्दछ । बारुणयन्त्र तथा त्यससंग सम्बन्धित सामानहरूको उचित संभारको व्यवस्था गरिनुपर्दछ । आवश्यक सामानहरू बाहिर बाट भिकाउँदा सरकारी प्रक्रिया (कोटेशन) अपनाउँदा धेरै ढिलासुस्ती हुने गरेको छ। यस्तो आकस्मिक सेवाको क्षेत्रमा छुट्टै व्यवस्था सरकारको गर्न सके समयमै उचित प्रबन्ध मिलाई आपत्कालीन उद्धारका लागि समयमै तम्तयार भएर बस्न साकन्छ ।

नगरपालिकाले कडाईका साथ भवन आचारसंहिता (Building Code) लागू गर्नुपर्छ । नगरको योजना तर्जुमा (planning) गरिँदा पनि यसमा ध्यान पुऱ्याइनुपर्छ । सार्वजनिक/निजी घरमा Fire extinguisher राख्ने प्रावधान हुनुपर्छ । सिनेमा घर, सरकारी अफिस विद्यालयहरूमा आगलागीका सुरक्षात्मक उपायहरू अपनाउनुपर्छ ।

रोचक अनुभवहरू: २०५८ साल पुषमा धरानको पुरानो बजारमा दिउँसोको समयमा आगलागी भएको थियो । काठको घर लाइन नै थियो । कपडाको दोकानमा आगलागी शुरु भयो । त्यस घरमा प्लाइउड तथा रंगरोगनको प्रयोग गरिएको थियो । बारुणयन्त्रका कर्मचारी त्यहाँ पुग्दा ४/५ घर आगलागीबाट ध्वस्त भइसकेको थियो । आगलागी नियन्त्रण गर्न धेरै कठिनाई भयो । अन्य ठाउँका बारुणयन्त्र पनि आइपुगेका थिए । Army, Police ले काठको घर छुट्टयाउन सकेपछि मात्र आगो नियन्त्रणमा लिन सकियो । पुराना घरहरूमा आगलागीको खतरा धेरै रहेको छ । किनकि पुराना काठका घरहरू बढी प्रज्वनशील हुन्छन् । चैत वैशाखमा सुख्खा मौसममा पानीको अभावमा बिहान ६:१० बजेको समयमा पानी वितरण पनि गरिन्छ । दिउँसोको समयमा भने हावाहुरीको सम्भावना भएकोले बारुणयन्त्रहरू Standby बस्ने गरेका छन् । नगरपालिकाले तोकेमा निशुल्क पानी वितरण गर्ने गरिएको छ । जस्तै: साउनभरि पिण्डेश्वरको बोलबम मेलामा फुटबल क्लबको प्रतियोगिताहरू

हुँदा । तर, आगलागी नियन्त्रण बाहेकका अन्य उद्देश्यका लागि पनि वारुणयन्त्र प्रयोग गरिने गर्दा वारुणयन्त्र छिटो बिग्रने, थोत्रिने समस्या निम्त्याइएका छन् ।

इटहरी नगरपालिका

मोहन बहादुर कार्की, हवलदार, वारुणयन्त्र शाखा

यहाँ दैवीप्रकोप सम्बन्धी सिफारिश, प्रमाणित राहत वितरण गर्न दैवीप्रकोप उद्धार समितिको व्यवस्था गरिएको छ । आगलागीको घटनाहरूको रेकर्ड राख्ने गरिएको छ । हाल आगलागी सम्बन्धी घटनाको जानकारी दिन फोन नम्बर ५८०१०१ को व्यवस्था गरिएको छ । यसलाई १०१ मा रुपान्तरण गरी स्थानीय कल निशुल्क बनाउने प्रक्रियामा छ । प्रहरी समेतको अनुमतिमा उद्धार गर्ने जाने गरिन्छ । सेवा क्षेत्र इटहरी को नगरक्षेत्रबाहिर बढी रहेको छ । ग्रामीण क्षेत्रमा आगलागीको घटना अत्यधिक हुने गरेका छन् । सप्तरीसम्म यहाँका वारुणयन्त्र शाखाका फायरमैन पुग्ने गरेका छन् । राहतवितरणका बेला सामाजिक संघसंस्था/रेडक्रस आदिसंग समन्वय गरिन्छ । जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति रेडक्रस आदिसंग अवस्था हेरी आपतकालीन राहत वितरण गरिन्छ । उद्योग वाणिज्य संघबाट पनि पैसा खाद्य अखाद्य राहत सामग्रीहरू उपलब्ध गराउने गरिएको छ ।

क्षेत्र: ग्रामीण क्षेत्रमा आगलागीको समस्या बढी छ । औद्योगिक क्षेत्रमा पनि बढी छ । फाइर सेफ्टी का बारेमा भवन संरचनाको योजना तथा निर्माणमा ध्यान दिने गरिएको छैन सार्वजनिक भवनमा हस्पिटलमा पनि fire extinguisher का अनिवार्य व्यवस्था भएको देखिँदैन । यस नगरपालिका कार्यालयमा समेत छैन । त्यस्तै सावधानीहरू खासै केही लिइएको छैन । विद्यालयको पाठ्यसामग्रीमा आगलागी सम्बन्धी जनचेतना जगाउने केही जानकारीहरू राखिएका छन् । नगरपालिकाले यस बारेमा छुट्टै कार्यक्रम संचालन गरेको छैन । दैवीप्रकोपमा काम गर्ने संस्था रेडक्रस र अन्य संस्थाहरूले आवश्यकताअनुसार विभिन्न कार्यहरू गरिरहेका छन् । आगलागी नियन्त्रण सम्बन्धी गरिने प्रमुख कार्यहरूको कुरा गर्दा सर्वप्रथम त फोनबाट घटनाको पुष्टि गरिन्छ । २४ सै घण्टा तयारी अवस्थामा बस्ने गरिएको छ तर सकभर छिटो पुगेर उद्धार गर्ने गरिएको छ ।

उपलब्ध सामग्री: हालको अग्नि नियन्त्रण प्रणालीको कुरा गर्ने हो भने यहाँ २ वटा वारुणयन्त्र छन् । एक चालू अवस्थामा छ । अर्को एउटा जुन जापानिज प्रविधिको हो । चालू अवस्थामा छैन । वारुणयन्त्र इकाइमा १ जना हवलदार, ७ जना Fireman र २ चालक कार्यरत छन् । तालिम को सम्बन्धमा Redcross First Aid का तालिमहरू दिने गरेको छ । र BPKIH Dharan मा आकस्मिक उपचारको व्यवस्था गरिएको छ । आगलागी नियन्त्रणमा खटिँदा आवश्यक पर्ने सुरक्षात्मक उपायहरू helmet आदिको प्रबन्ध छैन ।

संस्थागत व्यवस्था र कठिनाइहरू: आगलागी नियन्त्रणको छुट्टै इकाइ छ। नगरपालिकाबाट निश्चित वार्षिक बजेट छुट्टयाइएको छ। नगरपालिकाका कार्यालय परिसरमा रहेको पोखरीको पानी उपयोग गर्ने गरिएको छ। आगोको लागि Boring को, बूढी खोलाको पानी पनि उपयोग गर्ने गरिएको छ। बाटोको अवस्था पुरानो भएको ठाउँमा सेवा पुऱ्याउन गाह्रो छ। नयाँ बस्तीमा बाटो बनाउँदा त्यति विचार पुऱ्याइएको छैन। emergency water tank को व्यवस्थाहरु गरिएको छैन। केही कर्मचारीले प्राथमिक उपचारको व्यवस्था सम्बन्धी तालिम पाएका छैनन्। प्राथमिक व्यवस्था सेवा केन्द्र नगरक्षेत्रमा भएपनि ग्रामीणक्षेत्रमा छैन।

नगरक्षेत्रमा आगलागीको खतरा केही कम भएजस्तो छ। इटहरी पूर्वाञ्चलको केन्द्र स्थापना रहेको धेरै स्थानमा सेवा पुऱ्याउनु पर्ने स्थिति छ। दमकल दुई मध्ये एउटा मात्र संचालन अवस्थामा छ। ल्याएको दश वर्ष मर्मत सम्भार गर्न ठूलो चाहिं नगरपालिकाले सहयोग गरेको छ। सानो दमकल (जर्मनीबाट सहयोग प्राप्त भएको) पानी कम जाने भएकोले ५/६ महिनापछि विग्रियो। मर्मत गर्न यहाँ पार्टपुर्जा नपाइने भएकोले गाह्रो परेको छ। आगलागीका घटनाहरु दक्षिणी भेगका ग्रामीण क्षेत्रमा बढी छ। फुसको घर, दुहवी, खनार क्षेत्रतिर जनचेतना र सावधानीको कमी छ। नगर भन्दा बाहिरी क्षेत्रमा बढी सेवा दिइराखिएको छ।

आगलागीको रेकर्ड राख्ने गरिएको छ। धनजनको क्षति, मिति, स्थानको रेकर्ड राख्ने गरिएको छ। यसको जानकारी मिडियालाई पनि उपलब्ध गराइन्छ। आगलागीका कारण बच्चाको लापरवाही, अभिभावकको असावधानी, खाना पकाएपछि आगो ननिभाउने, सलाइहरु ठीक ठाउँमा नराख्ने, बिजुलीको कारण, गाई भैसीको गोठमा कुँडो बसालेर त्यतिकै ननिभाई छाड्ने, चुरोटका ठुटा आदि पर्छन्। ग्याँसका कारण केही कम छ। फागुन देखि जेठसम्म आगलागीका घटनाहरु अत्यधिक छ। दुहवी क्षेत्रमा कलकारखानामा मेशीन चलाउँदा तातेर फिल्का निस्केर बिजुली सट भएर आगो लाग्छ। औद्योगिक क्षेत्रमा जुनसुकै बेलामा पनि आगलागी भएको रेकर्ड छ।

उध्दार प्रक्रिया: १०१ को लाइन जोडेपनि संचालनमा आइसकेको छैन। १०१ आएपछि नगरक्षेत्रलाई निशुल्क हुन्छ। ठेगाना, जाने बाटो सबै लोकेशनको जानकारी लिइन्छ। स्थानीय मानिसलाई बाटोमा मान्छे राख्न भनिन्छ। दमकलमा २४ घण्टा पानी भरेर राखिएको हुन्छ। पुलिस आर्मीलाई पनि खबर गरिन्छ। टाढाको स्थानबाट कल आउँदा पुलिसमार्फत पनि खबर verify गरिन्छ। उनीहरुलाई भनेर सुरक्षाको प्रबन्ध आवश्यक पऱ्यो भनेर संगै गइन्छ। रेडक्रसलाई राहत सामग्री वितरण आवश्यक सिफारिश दिन्छ र उद्योग प्रभावित जिल्लाले जिल्ला देवी प्रकोप उध्दार समिति/रेडक्रस त्यसै अनुरुप राहत वितरण गर्छन्। शहर बजार भन्दा ग्रामीण क्षेत्र आगलागीको बढी जोखिममा छन्। घरहरुको बनावट, निर्माण सामग्री, जनचेतना र सावधानीको कमी, सुकुम्बासी बस्ती, जोडिएका घर आदि कारणहरुले बढी जोखिममा छन्। आवासीय घरहरुमा Fire Safety को खासै केही व्यवस्था छैन।

पेट्रोल पम्प, बैंकहरूमा Fire Extinguisher हरू राख्न थालिएको छ । नगरपालिका भवनमा/सांस्कृतिक भवनमा समेत Fire Safety को उपाय अपनाएका छैन । अस्पताल, स्कूल कलेज, मन्दिरमा छैन । अस्पतालमा छ । आजसम्म आगलागीबाट बच्न आगो लाग्ने वस्तु सावधानी अपनाउनु, व्यवस्थित वाइरिड गर्ने, Fire Extinguisher राख्ने गर्न सकिन्छ । अहसम्म पूर्वतयारीका कार्य केही भएका छैनन् । आगलागी सम्बन्धी जनचेतना शहरी क्षेत्रमा सम्बन्धित शाखाले बेलाबेलामा विशेषगरी हावाहुरीको मौसममा सप्तकोशी एफएम मार्फत सन्देशहरू प्रसारण गरिन्छ । तैपनि घटनाहरू घटिराखेका छन् ।

बिजुली, पुरानो वाइरिड, सट सर्किट वाट भएका आगलागीका घटना छिटपुट रुपमा भएका छन् । आगलागी सम्बन्धी काम गर्ने छुट्टै स्थानीय/सरकारी/गैरसरकारी संस्थाहरू छैनन् । आर्मी, प्रहरी, सशस्त्रहरू आगलागी भएका ठाउँमा पुग्छन् । स्थानीय मानिसहरूले नै आगलागी हुँदा शुरूको अवस्थामा अगाडि बढ्नु पर्ने हुन्छ ।

ग्याँस सिलिण्डर छ, तर अहिले पुरानो भइसकेको छ । ग्याँस पम्पको उद्योगमा आवश्यकता छ । प्रायः पानीको प्रयोग हुन्छ ।

तालिम: बेलाबेलामा दिइएको छ। एकचोटि धरान भएको थियो । कलकारखानामा हुने आगलागी सम्बन्धमा SEAM-N, GTZ/UDLE ले तालिम दिएको थियो । बारुणयन्त्र, सेना, प्रहरी, रेडक्रस, एम्बुलेन्ससंगै चलनुपर्ने भएपनि त्यो भएको छैन । रेडक्रसले प्राथमिक उपचार दिइएको थियो । तर आवश्यक समन्वय हुन सकेको छैन । सुरक्षाका पर्याप्त उपायहरू छैनन् । हेलमेट छ, आगलागी नियन्त्रणमा लगाइने ड्रेस छैन । जर्मनीबाट आएको दमकलमा दुइवटा हेलमेट र दुइवटा ड्रेस पनि छ । भारतबाट आएकोमा छैन । ढोका, भ्याल फोड्ने सामान, Portable पानी तान्ने आदि विग्रेसकेका छन् । Spare मा गाडीका सामान पाइप सात आठ सय मिटर, तीस मीटरका १२ वटा पाइप छन् । बारुणयन्त्र उपशाखा छुट्टै छ । यो स्थानीय विकास मन्त्रालय अन्तर्गत वार्षिक बजेट रु.चारलाख दिइएको छ । चौबीस घण्टा ड्युटीमा तलब बाहेक भट्टा मासिक रु. १२०० दिइ राखेको छ । कपडाको लागि वार्षिक ३००० दिएको छ । ३ ३ वर्षमा जाडो मौसममा कपडा रकम दिइन्छ । ड्रेसमा एकरूपता छैन । तर पुलिस, आर्मीसंग मिल्दो जुल्दो छ । मोबाइल सेट छैन । माग गरेको छ तर अहिलेसम्म उपलब्ध हुन सकेको छैन । पानी भने नगरपालिकाको पोखरी र बाहिर छुट्टै पम्पको पनि व्यवस्था गरिएको छ । बाहिर जाँदा नजिकको स्रोतबाट पानी भरिन्छ । पोखरी खोलाको, पैनीको पानी नहरको पानी पनि पुनः भर्नका लागि प्रयोग गरिन्छ । सडकहरूको अवस्था ग्रामीण क्षेत्रमा साँघुरो, पीच नभएको नयाँ ग्राभेल छ । समयमा पुग्न सकिन्न । खाल्डाखुल्डी भएको बाटोमा छिटो पुग्न सकिन्न । गह्रौँ गाडी भएकोले बाटो राम्रो हुन आवश्यक छ । यस बारुणयन्त्रलाई ४००० लिटर पानी बोक्छ । अन्य उपकरणको भारले ग्रामीण क्षेत्रको बाटोमा फस्ने सम्भावना छ । बाटो नै नपुगेको

ठाउँमा पाइपले भेट्टाउने भएसम्म सेवा पुऱ्याइन्छ । अन्यथा पानी बाल्टी, पात, केराको थाम आदिको सहायतामा नियन्त्रणमा लिने प्रयास गरिन्छ । धेरै पाइप लानुपरेमा थप सामान चाहिएमा खाली गर्न परालको आगो लाग्दा पानी छम्कन स्थानीय मानिसको सहयोग लिइन्छ । घना बस्तीमा आगो लाग्दा लागिस्केको भन्दा लाग्न सक्ने घरहरुमा पानी हालेर आगो लागिस्केको घरको आगो निभाउने प्रयत्न गरिन्छ । कतिपय स्थानमा सहयोग नगर्ने खराब प्रवृत्तिका मानिसहरुले Fire man को काममा अवरोध सिर्जन गर्नु पनि खोज्छन् । प्राय मानिसहरु सहयोगी नै छन् । शहरी क्षेत्रमा आगलागी सम्बन्धी चेतना बढी भएकोले आगलागीका घटना कम छन् तर ग्याँस लिकेज, बिजुली सट, वाइरिडका कारण आगलागी भएका छन् । शहरी क्षेत्रमा आगलागीका घटना कम गर्न Fire extinguisher राख्न सकिन्छ । बिजुलीको वाइरिड, स्वीच उचित तरिकाले उचित व्यक्तिद्वारा राख्ने । तारको वरिपरिको रुख काट्ने । तार हल्लिएर खम्बा अग्लो बनाएर अनाधिकृति रुपमा तार तान्ने आदि प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्ने । समुदायका मानिसले लाइट, सलाइ जहाँतहीं नराख्ने । चुरोट बिडी खाएर निभाउने, डिजेल पेट्रोल मट्टीतेल सुरक्षित ठाउँमा राख्ने । बालुवा, पानी, माटो आदिको व्यवस्था गरिराख्ने । वाइरिडको अवस्था सुधार्ने टोल समितिहरुमार्फत जनचेतना अभिवृद्धिका कार्यहरु गर्ने । तर हालसम्म खासै केही गरिएको छैन । रेडियो, एफ.एम मार्फत बेला बेलामा केही जनचेतना जगाउने गरिएको छ।तर यस क्षेत्रमा काम गर्ने त्यस्तो कुनै विशेष संघसंस्था छैन । Emergency water tank को रुपमा खानेपानी आपूर्तिको पानी प्रयोग गरिन्छ ।तर त्यसको साँचो खानेपानी कार्यालयका कर्मचारीसंग हुने भएकोले उनीहरुलाई खबर गरेर सहयोग लिनुपर्छ ।प्राथमिक उपचारका लागि नजिकको स्वास्थ्य सेवा केन्द्र मा पुऱ्याइन्छ । हाल Fire man संग प्राथमिक उपचारका सामग्रीहरु केही छैनन् । नगरपालिकाले अझसम्म केही व्यवस्था गरेको छैन ना Fire man को बीमा गर्ने कुरा चलेपनि हालसम्म भएको छैन । प्रहरी, सेना र वारुणयन्त्रको चौबीस घण्टे ड्युटी हो । तर समान सुविधा दिइएको छैन। श्रोतसाधनको उपलब्धता पनि त्यही अनुसार हुनुपर्छ । सेवा अनुसार कानुन बनाइनुपर्छ । जस्तै वारुणयन्त्रको चालकबाट दुर्घटना भएमा के कस्तो कानूनी कारवाही हुन्छ भन्ने समेत थाहा छैन । तर समयमै पुगनुपर्ने बाध्यता हुन्छ । सरकारबाट आगलागी जोखिम व्यवस्थापनको सम्बन्धी कहीकार्यक्रम ल्याएको थाहा छैन। त्यसबाहेकका अन्य संघसंस्थाबाट पनि खासै केही सहयोग प्राप्त भएको छैन । दीर्घकालीन रुपमा सरकारले ज्यान जोखिममा राखेर काम गर्नुपर्ने भएको हुनाले त्यही अनुसारको सुविधा दिइनुपर्छ । टाढा टाढा उद्धारका लागि जाँदा खानपिनका व्यवस्था,मोबाइल सेट तथा दमकल र कर्मचारी थपिनुपर्छ । इटहरीमा कम्तीमा तीनवटा दमकल हुनुपर्छ ।

अनुभव: २०६३ साल चैतम अरिहन्ट मल्टिफाइबरमा आगलागी हुँदा दुईदिन दुइ रात सम्म फिल्डमा खटिएर आगलागी नियन्त्रण गर्नुपर्यो । त्यतिबेला मेचीनगर, धरान, विराटनगरका दमकल पनि

आएका थिए । नपुग पानी नहरबाट तानिएको थियो । धेरै दमकल मार्फत एउटाबाट अर्कोमा पानी तान्दै सार्दै आगलागी भएको स्थानसम्म पुर्याइएको थियो । २०५७ सालमा रंगेलीमा गाउँमा आगलागी हुँदा पानी पाउन अफ्यारो भएको थियो । दिउँसो इन्डिया बोर्डरको पोखरीबाट पानी तानेर उपयोग गरियो । त्यसपछि टाढाको स्थानबाट पानी ल्याई नियन्त्रण गरियो । त्यतिबेला १६५ जति घर जलेको थियो । पानीको श्रोतको उपलब्धताले पनि क्षतिको मात्रामा असर पारेको छ । कर्मचारीको मनोबल उच्च बनाईराख्न यस प्रति समाजको सकारात्मक धारणा हुनुपर्छ । आवश्यक सेवा सुविधाको साधनको उपलब्धता हुनुपर्छ । स्थानीय जनसहयोग आवश्यक छ । केमिकल फोम नभएकोले पेट्रोल पम्पमा आगलागी हुँदा नियन्त्रण गर्न गाह्रो छ । फिल्डमा काम गर्दा धेरै कठिनाइहरू आइपर्छन् । Reliance Factory मा आगलागी हुँदा दुइ दिन दुइ रात सम्म उद्धार कार्यमा खटिनु परेको थियो । सेना, प्रहरीको जतिको जिम्मेवारी भएपनि कर्मचारीका मनोबल उच्च बनाउन केही गरिएको छैन । तालिममा माथिल्लो तहका कर्मचारीहरू मात्र पठाइन्छ । सम्बन्धित व्यक्तिलाई तालिममा पठाइनुपर्छ । मन्त्रालयको आधा सहयोग र नगरपालिकाले एक प्रतिशत भन्सारमा बारुणयन्त्रका सामानहरू ल्याइएको छ ।

इनरुवा नगरपालिका

नगरप्रहरी हवलदार : वसन्तप्रसाद यादव

इनरुवा नगरपालिका : चाइनिज वारुणयन्त्र -१

नेपालमा भौगोलिक, प्राविधिक दृष्टिकोणले त्यति उपयुक्त देखिएको छैन । मर्मत संभार गर्न अफ्यारो बनेको छ । कम्तीमा दुईवटा दमकलको आवश्यकता छ । ग्रामीण क्षेत्रमा आगलागी भएको समस्या उत्पन्न हुन्छ । अब बढीमा दुई वर्ष सेवा देला ।

६ जना दरबन्दी

१ - चालक, १ - हवलदार,

दमक, विराटनगर, राजविराज, लाहानसम्म सेवा पुर्याइन्छ । २४ सै घण्टा ड्युटी रहन्छ । स्थानीय कर्मचारी १० वडा प्रायः प्रत्येक वडाको कर्मचारी खाना खान २ घण्टा मात्र घर गइन्छ ।

आगलागी सिफारिश दस्तुर राहतका लागि

बीमा भएकै सामान्य घरको लागि १०००

बीमा भएको साना घरेलु उद्योगको १५००

मझौला ३०००

ठूला ६०००

आगलागीको घटना विजुली सट भएर, गाइवस्तुको गोठ, घरबाट आगलागीको घटना धेरै भएका छन् । लामखुट्टे धपाउने जस्ता आदि बाल्ने गर्दा ।

आगलागी सम्बन्धी रेकर्ड राख्ने गरिएको छ । धनजनको क्षति,आगलागीको कारण, सूचना दिने व्यक्तिको अभिलेख राखिन्छ ।

पहिले आगलागी हुँदा नियन्त्रणपछि एउटा बोका दिइने गरिन्थ्यो । हाल फिल्डमा खटिँदा भत्ताको व्यवस्था गरे राम्रो हुन्छ । आगलागी भएमा ५६०१०१ मा निशुल्क मा मानिसहरुको सम्पर्क गर्छन् । नगरभित्र सोधपुछ नगरी गइन्छ । त्यस बाहिर भएमा प्रशासन प्रहरी संग सम्पर्क गरी सोधपुछ गरेर आवश्यक परेमा सुरक्षा प्रबन्ध सहित फिल्डमा गइन्छ। आर्मी पुलिससंगको निकट समन्वयमा कार्य गरिन्छ । राम्रो समन्वय छ । तर अन्य संघसंस्था संग छैन । शसस्त्र, जनपथ, आर्मी पनि तुरुन्त घटनास्थलमा पुग्छन् ।

आगलागीको जोखिम बढी छ । दिनमा प्रायः एक ठाउँमा विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रमा फुसको घर भएको ठाउँमा एउटा आगलागी भएकै हुन्छ । प्रायः लापरवाहीका कारणले (बच्चाहरुको), धुर, electric shot आदि कारणले भएको छ । अज्ञात समूहले पनि धेरै ठाउँमा लगाएको छ । दैवी घटनाका कारण पनि देखिएको छ । यस्तै मुस्लिम समुदायमा घरको धुरीमा अकस्मात आगो लागेको पनि भेटिएको छ । स्थानीयहरु यसलाई धार्मिक कारण मान्छन् ।

आवासिय घरमा fire safety को व्यवस्था छैन । ग्रामीण क्षेत्रमा/शहरी क्षेत्रमा समेत fire safety को precaution अपनाइएको छैन । आगलागी भएमा पोखरी, खोलाहरुबाट पानी तानी निभाउने प्रयास गरिन्छ । हाल ग्रामीण क्षेत्रमा आगलागी भएमा पम्पसेटको मद्दत पनि लिइन्छ ।

सार्वजनिक भवन, नगरपालिका समेत, स्कूलहरु पनि Fire safety का केही उपाय अपनाएको छैन । इनरुवा हस्पिटलमा समेत छैन ।

आगलागीबाट बच्न समुदायबाट अभिसम्म केही गरिएका छैन । तर सूचना प्रविधीको विकासले छिट्टै खबर प्राप्त हुन्छ । पहिला सूचना प्राप्त भएका स्थानमा उद्धारका लागि गइन्छ । तर बाँकी स्थानमा सेवा एकैचोटी सेवा पुर्याउन सकिन्न ।

आगलागी सम्बन्धी जनचेतना नगर क्षेत्रमा ठीकै छ तर ग्रामीण क्षेत्रमा धेरै न्यून छ । आगलागी भएमा १०१ नं मा फोन गर्नुपर्ने कुरा भने प्रायः सबैलाई थाहा छ । अभिसम्म पूर्वतयारीका अन्य उपायहरु अपनाइएका छैनन् ।

कारण: ट्रान्सफर्मर पड्केर, वाइरिड पुरानो भएर, उचित तवरले नभएर पनि बढी आगलागी भएको छ । हावाहुरीमा तार खसेर तार जुधेर पनि आगलागी भएको छ । तर बिछ्याउने काम उचित तवरले भएको छैन । पोल अव्यवस्थित छ । विद्युतीकरण गरिएको छ। बरु ग्रामीण क्षेत्रमा तुलनात्मक रूपमा अग्लो पोल छ । आगलागीसम्बन्धी कार्य गर्ने अन्य कुनै संघसंस्था छैनन् ।

गा.वि.स.मा आगलागी नियन्त्रणका पूर्वाधार हुनुपर्ने हो तर त्यो छैन । कुनै कुनै गा.वि.स.मा बाटोको सुविधा राम्रो नभएकोले एक घण्टा बढी समय लाग्छ । कहीं बाटो नै छैन । खेत, बारीक साँघुरो बाटो

आदिको समस्या छ । नगर क्षेत्रभित्र भने आगलागी भएको २-३ मिनेटभित्र दमकल पुग्न सक्छ । अहिलेसम्म आगलागी जोखिम व्यवस्थापनमा दमकलको मात्र व्यवस्था छ । नजिक भएमा पुलिस आर्मी बटालियन सहित घटनास्थलमा पुग्छन् । नगरपालिकाको Fire Fighting System १ दमकल - चालु अवस्थामा) तर Maintenance गर्न चाइनिज प्रविधिको भएकोले समस्या छ ।

स्टाफ: ८ जना, १ चालक १ हवलदार (इन्चार्ज) ६ Fireman

Training को व्यवस्था कहिलेकाहीं भइराखेको हुन्छ । इनरुवाबाट २ जनाको सहभागिता थियो । २००३ मा GTZ को सहयोगमा सबै नगरपालिकाको आयश्रोत समान नभएकोले साधनश्रोत पनि समान हुँदैन । ग्रामीण क्षेत्र पनि हेर्नुपर्ने भएकोले गा.वि.स. ले पनि नगरपालिकालाई आगलागी नियन्त्रणको पूर्वाधारमा सहयोग पुर्याउनुपर्ने हो । अन्य जिल्लालाई पनि सघाउ/सेवा पुर्याइरहेको छ । मन्त्रालयबाट निश्चित बजेट(२,००,०००-३,००,०००) छुट्टयाइएको छ । दमकल मर्मतका लागि स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट Fire Fighting of safety Measures मा आगोमा लगाउने ३-४ सेट लुगा छन् । हालसम्म प्रयोगमा आएको छैन । यदि ३-४ तले घरमा आगलागी भएमा बुट, हेलमेट नै हालसम्म काम चलेको छ । औद्योगिक आगलागीमा पनि हालसम्म यसैले काम चलेको छ । अहिलेसम्म गाडी, पेट्रोल बोकेका साधनमा पनि निभाउने गरिएको छ , तर थप साधनहरु दिइएको छैन Fireman हरुको बीमा गरिएको छैन । जीवन बीमा र थप एक दमकलको आवश्यक छ । हाल महअर्भा भाँचिएर तीन चार दिन देखि बिग्रिएको अवस्थामा छ । दमकललाई सपोर्ट गर्न पाइप, सिंढी, भ्याड, सिंढी , बेन्चहरु हुकहरु छन् ।

पाइप: लगभग २० मीटर, भर्खरै मात्र (६ ७ महिना पहिला भयो) । छुट्टै बारुणयन्त्र आवश्यक छ ।

वार्षिक बजेटको वारेमा थाहा छैन ।

बाहिरी सपोर्ट (२००००) मन्त्रालयबाट

संचारको सेट (मोबाइल) हरु छैन ।

पानीको श्रोत : खोलानाला/गाडीमा पानी भरिराखेको हुन्छ । खाली भएपछि नजिककै श्रोतको पानी उपयोग गरिन्छ । खोला, नाला, पोखरी, नहर, सडकको अवस्था, नगरक्षेत्र प्राय पीच छ । बाहिरा ग्राभेल मात्र छ । छिटो पुग्न समस्या छ । आधा घण्टामा पुग्ने ठाउँमा एक घण्टा लाग्छ । छिटो छरितो पुग्न सकिन्न । ग्रामीण क्षेत्रमा कतिपय कच्ची बाटो पनि छैन । विपन्न वर्गका घरहरु खेतको बीचमा पनि बनएका हुन्छन् ।

स्थानीय मानिसको पनि सहयोग लिइन्छ । यस्तै पाइप ओछ्याउने, घर भत्काएर separate गर्न, खाल्डाखुल्डीमा गाडी धकेल्न आदि कुरामा स्थानीय मान्छेले सहयोग गर्छन् । कहिलेकाहीं ढिलो पुगेको भनेर विवाद गर्छन् । शिसा फोड्ने, ढुंगामुढा गर्ने गरेका छन् । लामो समयसम्म सेवा पुर्याउनु परेमा खानपिन आदिको पनि सहयोग गरेको छ । नगर क्षेत्रमा आगलागी बाट जोगिन आगलागी

प्रतिरोध गर्दा विजुलीको लाइन काट्नुपर्छ । मानिसहरू भखबअगतभ गर्नुपर्छ । उपयुक्त विधी प्रक्रिया, छिटो नियन्त्रणमा ल्याउन सकिने उपायहरू अपनाउनुपर्छ । ष्चभप्लन कउभभम बढाउने, नजिकको पानीको श्रोत पहिल्याउने आदि गर्नुपर्छ । गाडी पल्टिन सक्छ, उद्धारकर्ता मानिसको ज्यान जोखिममा छकी चौबिसघण्टा सवा पुर्याउनुपर्ने भएपनि खतरामा काम गर्नुपर्ने भएपनि बीमाको व्यवस्था छैन । राति अफ्यारो स्थानमा पनि पुग्नुपर्छ । पेन्सन समेतको व्यवस्था छैन । उपदान र विदा सुविधा छैन । कम्तीमा पुलिस आर्मीको सुविधा हुनुपर्ने हो । महिनामा ३०० रुपैयाँ extra भत्ता वर्षमा दुइजोर कपडा तीनवर्षमा एकचोटी भत्ता दिइन्छ । यस सम्बन्धमा कर्मचारीको समस्याको बारेमा सोध्ने बुझ्ने सरकारी, गैरसरकारी कुनै पनि संस्थाले सोध्न आएको छैन । भखभल स्याबासी दिने, पुरस्कृत गर्ने, मिडिया , सोसाइटीले पनि गरेको छैन। बरु शाहीकालमा एकचोटी कदरपत्र दिइएको थियो । खाली समयमा अब कुनै काम गरिदैन । तराईक्षेत्रमा भूमिगत पानीको श्रोत उपलब्ध छ ।

स्थानीय समुदायबाट सकारात्मक सहयोगको अपेक्षा गरिन्छ, Fireman Unit को सिमितता बुझिदिने, नियन्त्रण गर्न सहयोग गरिदिने, पर्याप्त जनशक्ति नहुदा विरामी हुँदा स्थानीय जनसमुदायको सहयोग आवश्यक छ । जनशक्ति अझ थप्नुपर्ने देखिन्छ । चालक कम्तीमा दुइजना हुनुपर्ने । सबै चालकले बारणयन्त्र सम्बन्धी जानकारी छैन । हालका चालकको नौ वर्ष भयो। वहाँ पहिला Heavy Driver हुनुहुन्थ्यो । काठमाण्डौमा सामान्य तालिम दिइयो । इन्जिनियरबाट Catalogue को मद्दतबाट सिकाउनुभयो ।

मन्त्रालयबाट दमकल दिइयो । नगरपालिकाको मागमा कर्मचारी छनौट गरी मन्त्रालयमा पठाइयो र त्यहाँ जानकारी तथा प्रशिक्षण दिइयो । हालको चालक विरामी भए / छाड्नु भए ठूलो समस्या पर्ने देखिन्छ । कर्मचारी पनि २ सिफ्ट हुनुपर्ने देखिन्छ । हाल दिनहुँ गाडी जलाउने आदि घटनाहरू धेरै भएका छन् । फागुनदेखि जेठसम्म अत्याधिक आगलागी (२-३ वटा) का घटनाहरू पनि भएका छन् । अन्य नगरपालिका संग पनि सहयोग र समन्वय पनि गरिएको छ । बाटो नभएको/ नपुगेको ठाउँमा पाइप लामोभए सेवा पुर्याउन सकिन्छ । २०० को ठाउँमा ४०० मीटर भए बाटोको पहुच नभएको ठाउँमा सघाउ पुग्छ । यो २८ टनको गाडी भएकोले कच्ची बाटोमा वर्षासमयमा कठिन हुनसक्छ । हिउँदमा पनि emergency water Tank को समस्या छैन । नगरपालिकाभित्र भने खानपानीको त्वलप को पानी पनि प्रयोग गरिन्छ । घाउ चोटपटक पोल्ने भएमा एम्बुलेन्स, मोटरसाइकलको सहारा लिएर नजिकको स्वास्थ्य सेवा केन्द्रमा पुर्याइन्छ । प्राथमिक उपचार समाग्री Handiplast कपास र Detol को व्यवस्था छ । अन्य रुघा, ज्वरो टाउको दुख्ने औषधी लगिन्छ । हाल नगरपालिकाले माग बमोजिम कार्यालयले उपलब्ध गराउँछ । First Aid Provider हरुको छुट्टै व्यवस्था छैन ।

स्टाफको मनोबल उच्च राख्ने, पर्याप्त सुविधा दिने । पेन्सनको, बीमाको व्यवस्था हुनुपर्ने । २४ घण्टे ड्युटी भएकोले उपचार गर्दा लाग्ने खर्च व्यहोरिदिने, राशनको बारेमा पनि पुनर्विचार गरिदिनुपर्ने । १५ २० वर्ष काम गरेपनि संचयकोषको व्यवस्था छैन ।

मर्मत संभार तुरुन्तै गर्न सकिन्न । गाडीको पार्टपुर्जाको अतिरिक्त हुनुपर्ने । त्यसले तुरुन्त काम गर्न सकिन्छ । कतिपय Spare Parts तुरुन्तै पर्दछन् । दमकल बिग्रंदा कार्यालयलाई जानकारी दिइन्छ, र कार्यालयले प्रशासनिक प्रक्रिया सोधपुछ गर्दागर्दै केही समय लगाई त्यसलाई आकस्मिक सेवा अन्तर्गत छुट्टै नीति बनाए राम्रो हुन्छ । एम्बुलेन्स जस्तै व्यवस्था हुन्छ । उद्धारमा दुइ चार दिन लागेपनि थप सुविधा केहीको व्यवस्था छैन । छुट्टै आम्दानीको श्रोत छैन । पुरै कार्यालयमा निर्भर गर्नुपर्छ । उद्धारमा दुइ तीन दिन सम्म भोकै रहनुपर्ने अनुभव छ । ग्रामीण भेगमा एकचोटी आगलागी हुँदा तीन चारसय घर ध्वस्त भएका छन् । सप्तरीको बरमभिया क्याम्प नजिक २०६३ सालमा आगलागी हुँदा २०० घर जति जलेको थियो । एउटै व्यक्तिको पुजा घर, मान्छा घर, गोदामघर आदि हुन्छ । त्यहाँ धरान, इटहरी, इनरुवा, राजविराज लाहानको गरी छ वटा दमकल पुगेको थियो । छ वटा दमकलले २ दिन लगाई पराल, दाउरा,भूस, गुईठाको आगो नियन्त्रण गर्ने लाग्यो । उद्धारको क्रममा खानपीनको समस्या भयो। दोस्रो दिन नजिकको सशस्त्र क्याम्पले खानपिनको व्यवस्था गरायो ।

सरकारी वा गैरसरकारी संस्थाबाट आगलागी सम्बन्धी केही कार्यक्रम लिएर आएका छैनन् । रिपोर्ट लिनका लागि मात्र आउँछन् । आवश्यक परेको बेलामात्र सम्झनेर अरुबेलामा ष्चभक्तको प्रति नकारात्मक धारणा राख्ने गर्छन् । दमकल मर्मत गर्न, जनस्तर, सरकारी स्तर, गैरसरकारी स्तर कतैबाट पनि पहल भएको देखिँदैन । पत्रिकाले पनि आगलागीका रेकर्ड लिन मात्र आउँछन् तर समस्याको बारेमा चासो राख्दैनन्। आगलागीका घटनाबारे घटनास्थलमा जानुका सट्टा यहाँ सम्पर्क गरेर समाचार बनाउँछन् । तर उद्धारकर्ता, सम्बन्धित नगरपालिका उनीहरूको विविध कठिनाई, खानेपानी अफठारो चोटपटक विभिन्न बारेमा कुनै वास्ता गर्दैनन् । अन्य गैरसरकारी संस्थाहरूबाट पनि यसमा कुनै पहल गरेको देखिँदैन । यो नगरपालिका तुलनात्मक रूपमा कमजोर छ ।

आगलागी सम्बन्धी खतरा कम गर्न यससम्बन्धी जनचेतना, प्रशिक्षण, विशेषगरी ग्रामीण क्षेत्रमा आवश्यक छ। आगलागी भएमा दमकल छँदैछ भन्ने सोचमात्र छ । तर फाइर फाइटिङ को बारेमा केही जानकारी चासो राख्दैनन् । आगलागीको खतरा न्यून गर्न दीर्घकालीन रूपमा दमकल मर्मत हुनुपर्ने, तालिमको व्यवस्था गरिनुपर्ने सार्वजनिक स्थानहरूमा Fire Extinguisher को व्यवस्था हुनुपर्ने । बिजुली लाइनका खम्बा, वाइरिङ व्यवस्थित हुनुपर्ने । विभिन्न उपयुक्त स्थानहरूमा दमकललाई पानी भर्न व्यवस्था हुनुपर्ने आदि ।

२४ घण्टा खटेबापतका सुविधा छैन । तलब न्यून छ । इनरुवामा वरिपरिका अन्य नगरपालिका मध्य कम तलब छ । अन्य कर्मचारी सात घण्टा खट्दा र फाइरका २४ घण्टा ड्युटीमा जम्मा अतिरिक्त १० रुपैयाँ मात्र पाउँछ । बिरामी पर्दा नगरप्रहरीले पनि दमकललाई सहयोग पुर्याउँदैन । सार्वजनिक विदामा सट्टा विदा मात्र दिने गरेको छ । दशैंतिहारमा खटेबापतका पारिश्रमिक पनि अतिरिक्त छैन । २४ घण्टा तयार रहनुपर्ने अवस्था छ तर अतिरिक्त सुविधा छैन । ड्रेसमा हुनुपर्ने । तलब प्रत्येक नगरपालिकामा Fireman का छुट्टाछुट्टै व्यवस्था छ । तलब, राशन सुविधा, ड्रेसमा एकरूपता छैन । दरबन्दी नगरपालिका अन्तर्गत हुन्छ । नगरपालिका को आर्थिक स्थिति अनुसार हुन नहुने हो । एकरूपता हुनुपर्ने हो ।

मन्त्रालयमा आगलागी सम्बन्धी हेर्ने छुट्टै इकाई हुनुपर्ने । भत्ता दमकल २४००, धरानमा १५०० इनरुवामा ९०० छ । आकस्मिक सेवा जारी गरिनुपर्छ ।

आगलागी सम्बन्धी रोचक अनुभव:

मुसलमान समुदायमा अकस्मात दिउँसो घरधुरीबाट आगो निस्कन्छ र एउटा घरको नियन्त्रणमा लिएपछि अर्को घरमा आगो सुरु हुन्छ । मुसलमानहरू अल्लाहले लगाएको आगलागी ठान्छन् । उनीहरू अल्लाह रिसाएर भएको ठान्छन् । यसमा कतिपयले अनुसन्धान गरेपनि वास्तविक कारण थाहा पाउन सकिएको छैन । स्टाफ जाँदा एउटा घरको नियन्त्रण गर्न लाग्दा अर्को घरमा पनि आगलागी हुँदै गाउँनै सखाप भएको अनुभव पनि छ ।

आगलागीको रेकर्ड, धनजनको क्षति घटना भएको स्थान मिति आदिको रेकर्ड राख्ने गरेको छ। पानी भरेको मात्रा/ट्याकी आदि ।

विराटनगर:

कुलप्रसाद ओझा, जमादार, बारुणयन्त्र शाखा

कर्मचारीमा २४ जना, १ जना सुवेदार, १ जना जमादार, २ हवलदार, ५ चालक, १८ फायर म्यान, तालिमहरू सबै फायरम्यान र नगररक्षकहरूलाई दिइनुपर्ने हो । तर हालसम्म हुन सकेको छैन । वार्षिक भत्ताको रूपमा रु.२५०० दिइन्छ । तर भुल कम्बल, लुगा, ड्रेस किन्न रकम अपुग छ । दमकलमा ५ वटा चालु अवस्थामा एउटा पानी तान्न नसक्ने तर अरुबाट पानी भरिएमा फ्याँक्न भने सक्छ । मोडेलहरू जापानिज २ , २०४२ मा दिइएको टोयोटा ,एउटा टाटा ४ वर्ष पुरानो, अर्को १० वर्ष पुरानो बेलायतबाट आएको ३वर्ष पुरानो दमकल छन् । तर आगलागीमा प्रयोग गर्ने सामानहरू उपलब्ध छैन । पाइपमा ५० देखि १०० मिटर लम्बाइका जम्मा ५००० मिटर जति पाइप छ। Hoose Pipe/ Section pipe चारवटा छ ।

पानी भर्ने क्षमता १५०० देखि २००० लिटर (बेलायती)

५००० लिटर (अन्य ३ वटा)

६० लिटर (१ वटा सानो)

कार्यक्षेत्र: विराटनगर नगरपालिका शुरुमा इन्डिया सम्म सेवा पुर्याइएको थियो । लाहान, पूर्वमा काँकडभिट्टा, पश्चिममा हेटौँडा सम्म पुगेर सेवा पुर्याएको रेकर्ड छ । प्राय हेर्नुपर्ने चाहिँ सुनसरी, मोरङ, भद्रापा हो । पानी तयारी हालतमा भरेर राखिन्छ । पानी भर्न नजिकको पोखरी छ । त्यसैगरी आगलागी भएको स्थानमा नजिकको खोला पोखरीको पानी प्रयोग गरिन्छ । ग्रामीण क्षेत्रका फुसका घरहरूमा बढी आगलागी भएको छ । शहरी क्षेत्रमा खुला प्रकृतिका आगलागी भएका छन् । उद्योगमा आगलागी हुँदा क्षति पनि बढी भएको छ ।

पुरानो वाइरिङको कारणले पक्की र फुसका घरमा मेशिनको कारणले पुरानो परालको टौवामा पानी परेर चर्को घाम लागेपछि बाफिलो भएर त्यसको तापले पनि आगलागी भएको छ ।

समस्याहरू: राति आगलागीको फोन आउँदा सम्बन्धित स्थान खोज्न गाह्रो छ । बाटोको कारणले समयमा पुग्न नसक्दा स्थानीय बासिको आक्रोसको तारो बन्न परेको छ । मोबाइल सेट अफिसबाट उपलब्ध छ । निजी सेटबाट पनि काम चलाइरहेको छ । आगलागीको फोन आएपछि नियन्त्रणका लागि जाँदा नियन्त्रण भइसकेको भएपनि फर्कनका लागि समयमा थाहा हुन सक्दैन ।

मुख्य सडकहरूमा गाडी , मानिसले बाटो छोड्दैनन् । ग्रामीण इलाकामा बाटोघाटो राम्रै छैनन् । साँघुरो कच्ची पुल भत्किएको, भासिन सक्ने हुनाले त्यस स्थानसम्म पुग्न समस्या परेको छ । स्थानीय मानिसबाट कतिपय स्थानमा सहयोग पाइएको छ, भने कतिपय स्थानमा असहयोग पनि भएको छ । उद्योगहरूमा आगलागी हुँदा नजिक पानीको स्रोत भएको खण्डमा सजिलो छ । विराटनगर, धरान र इटहरीको संयुक्त प्रयासमा आगलागी नियन्त्रण गरिने गरिएको छ । त्यसका लागि आवश्यक स्रोत साधनहरूको कमी छ र पानीको भरमा मात्र उद्योगको आगलागी नियन्त्रण गर्नुपर्ने स्थिति छ । विराटनगरमा आगलागीको घटना कुनै वर्ष बढी कुनै वर्ष कम छन् । माघ फाल्गुण देखि जेठसम्म बढी भएका छन् । यसका कारणहरूमा सलाईहरू केटाकेटीले भेट्ने ठाउँमा राख्नु , चुरोट खाएर ननिभाउनु, उद्योगमा बिजुलीको लाइन सट हुनु आदि प्रमुख छन् । त्यस्तै फुसका घरहरूमा दाउराको आगो ननिभाई चुल्होमा छाड्ने र त्यसलाई हावाहुरीले उदाउँदा पनि आगलागी भएको छ । आगलागी हुँदा सम्पर्क गर्नका लागि ४२०००० सशुल्क फोन नम्बरको व्यवस्था छ । निशुल्क नम्बर हालसम्म जडान गरिएको छैन । फोन आएपछि आवश्यकता परेमा प्रहरीलाई खबर गरिन्छ । नगरक्षेत्रभित्र गरिँदैन । नगरबाहिर जाँदा प्रशासनलाई पनि खबर गरिन्छ । शंका लागेमा त्यसको भेरिफाई पनि गर्ने गरिन्छ । कतिपय स्थानमा जाँदा ढिलो पुगेको भनेर गाडी तोडफोड गर्ने पनि गरिएको छ । सार्वजनिक, निजी घरमा Fire Extinguisher राख्ने गरिएको छैन । बैंक, अस्पतालमा व्यवस्था छ तर त्यसको नियमित प्रयोग र परीक्षण गरिँदैन । आगलागी नियन्त्रणमा

सहयोग गर्ने अन्य कुनै सहयोगी संघसंस्था छैनन् । नियन्त्रणका क्रममा चोटपटक लागेमा आफ्नो निजी पैसा खर्च गरेर उपचार गर्नुपर्ने स्थिति छ। आपतकालीन अवस्थामा खानेपानी आपूर्तिको पानी पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ । तर त्यसका लागि पैसा तिर्नुपर्छ । शहरी क्षेत्रमा यो सुविधा भएपनि ग्रामीण क्षेत्रमा छैन । २४ घण्टे ड्युटी भएकोले थप सुविधाका रूपमा राशन लत्ता कपडाका लागि मासिक रु.१५०० दिइन्छ । बस्ने क्वार्टरको व्यवस्था छ । रु.५०० खाजा भत्ता दिइन्छ । त्यसैअन्तर्गत एकचोटी प्राथमिक उपचारका सामानहरू पनि दिएको थियो तर त्यसपछि दिइएको छैन ।

सरकारी नीति: बजारक्षेत्र र औद्योगिकीकरण बढ्दै गइराखेको छ। आगलागीको प्रकृति पनि थपिँदै गएका छन् । तेल, फलाममा आगलागी हुँदा त्यसलाई नियन्त्रण गर्ने प्रविधी साधन उपलब्ध छैन । सरकारी कागज जल बाट रोक्न विभिन्न केमिकल्सहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ । हाल उपलब्ध छैन । कर्मचारीहरूलाई पालैपालौ ड्युटी गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ । त्यसका लागि कर्मचारी बढाइनुपर्छ । सेफ्टी मेजरका लागि भ-याड उपलब्ध छ । अन्य साधन छैन । निजामती अथवा जङ्गी कानून अन्तर्गतको सेवा स्पष्ट छैन ।

विराटनगर जुट मिलमा २०३२ सालमा आगलागी हुँदा १८ दिनसम्म बसेर आगलागी नियन्त्रण गर्नुपरेको थियो । उद्योगहरूको आगलागी नियन्त्रण बढी समय लागेको छ । फिल्डमा जाँदा थप सुविधाको व्यवस्था सपोर्ट सिस्टम हुनुपर्छ । यसका लागि थप बजेटको व्यवस्था गरिनुपर्छ । यो औद्योगिक क्षेत्र भएकोले उद्योगको आगो नियन्त्रण गर्न सक्ने किसिमका बारुणयन्त्रहरूको आवश्यकता छ । दीर्घकालीन रूपमा तरल पदार्थहरूमा लाग्ने आगलागी नियन्त्रणसम्बन्धी तालिम आवश्यक सामग्रीको उपलब्धता हुनुपर्छ ।

बुटवल नगरपालिका

चुडामणि शर्मा, वारुणयन्त्र शाखा इन्चार्ज, बुटवल न.पा.

श्रोतसाधन: वारुणयन्त्रहरू

mimimax tata १ ०५४ साल

LP Tata (२०४५ साल भदौमा किनिएको)

Chinese Sumo- १ ०५८ साल भदौ १

जापानिज इसुजु-१ (जापानको रोटरी क्लबले नेपाललाई दिइएको र पछि नगरपालिकालाई हस्तान्तरण गरिएको ।) मर्मत सम्भार नगरपालिकाबाटै हुने गरेको छ । कतिपय पार्टपुर्जा विशेष गरी चाइनिज वारुणयन्त्रको मर्मतमा समस्या छ । दमकल स्थानीय विकास मन्त्रालयद्वारा प्रदान गरिएको हो । चार दमकल प्रयोगमा आएको ३, तीन वटामा एउटाको पम्पमा समस्या आएको छ।

जनशक्ति:

जम्मा स्टाफ १५ १

हवलदार २

ड्राइवर ३

जवान १०

तालिमहरू दिनुपर्ने ग्याँस चलाउने तालिम दिनुपर्ने, सिलिण्डर कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने बारेमा सबैलाई जानकारी छैन । ३/४ जनाले भाग तालिम लिएका छन् । एक हप्ते GTZ/UDLE ले एअरपोर्टका कर्मचारीमार्फत तालिम दिएको थियो । गृह मन्त्रालयमार्फत स्थानीय विकास UNDP मार्फत एअरपोर्टका कर्मचारी मार्फत दिइएको थियो ।

सेवाक्षेत्र: सुर्खेत, धनगढी सम्म र पूर्वमा विराटनगरमा जूट कारखानामा २०३४/३५ मा आगलागी हुँदा यहाँ सम्म पुगेर सेवा पुऱ्याएको थियो । प्रायः ग्रामीण क्षेत्रमा आगलागीको घटना बढी भएका छन् र त्यहाँ नै बढी सेवा पुऱ्याएको छ ।

समस्या: Fire Fighting सामान, पोशाक एक जोर पनि छैन । ठूल ठूला आगलागी नियन्त्रण गर्ने Cylinder, fume अति प्रज्वलनशील पदार्थमा आगलागी भए हाल नगरपालिकासंग निभाउने श्रोत साधन छैन । भ-याडहरू छन् तर अन्य safety measures हरु छैनन् ।

धमिलो पानी तान्दा मोटरमा समस्या आएर आकस्मिक बाहनको रुपमा नगरप्रहरीले एल.पि. टाटा दमकल प्रयोग गरिरहेको छ । सामान्य मर्मत सम्भारको काम आफैबाट हुन्छ । नसक्ने किसिमको मिस्त्री बोलाएर गरिन्छ । बारुणयन्त्रको वार्षिक बजेट इन्धन खर्च रु.दुई लाख रासन खर्च रु.एक लाख पच्चीस हजार, तलब खर्च छ लाख चौंसट्ठी हजार (२०६३ सालमा कर्मचारीलाई आवासको सुविधा मात्र छ) अरु थप सुविधा छैन । रासन भत्ता स्थानीय भत्ताको रुपमा नगर कर्मचारीलाई रु.१५०० दिइन्छ । Fire Fighter को भत्ता रक्षा मन्त्रालयबाटै मात्र बढ्छ । तर दरबन्दी स्थानीय विकास मन्त्रालयको हो । सेनाले पाउने सरहको रासन सुविधा दिने निर्णय गरेको छ। कर्मचारीहरू बाहिरको संग तुलना गर्ने हो भने सुविधा नगन्य छ । राजनीतिक क्षेत्रबाट खानेपानी आपूर्ति गर्न घरमा जमेको पानी फ्याँक्न ढल सफा गर्न धुलो उडेको ठाउँमा पानी छर्कन समेत दबाव दिइने गरेको छ । मेयर, उपाध्यक्ष, सदस्य, कार्यकारी प्रमुख आदिबाट विभिन्न किसिमका दबाव आउँछन् । कुनै नेताको दबाबमा कुनै ठाउँमा धुलोमा पानी छर्कदा अर्को ठाउँबाट पनि दबाव आउछ । अनावश्यक श्रोत, साधन र श्रमको खर्च भएको छ । चैत बैशाखमा पोखरी खनेर पनि भरिएको छ । तर अब बैकल्पिक पोखरीहरूको व्यवस्था हुनु जरुरी छ । पानीको श्रोत टाढा छ । नगरपालिका आफै संग एउटा पानी भर्ने पोखरी हुनु जरुरी छ । जमीनको कमी भएमा भूमिगत पोखरी पनि बनाउन सकिन्छ । २०६३सालमा Junki Electric Industry मा ठूलो आगलागी करीब एक करोडको क्षति भएको

थियो । नजिकै पानी ट्याँकी भएर उद्धार कार्यमा सजिलो भयो तर ठूलठूलो आगलागी हुँदा १२ १३ कि.मी. टाढासम्म पानीका लागि खोलामा पुग्नुपर्ने बाध्यता छ । स्थानीय जनताबाट खासै सहयोग भएको छैन । भैरहवा मनिग्राम क्षेत्रमा स्थानीय मानिसको सहयोग कति पनि छैन । त्यसैगरी खैरहनी,मर्चवार क्षेत्रमा पनि स्थानीय समुदायको सहयोगको कमी छ । उनीहरू विशुद्ध रूपमा बारुणयन्त्रका कर्मचारीमा मात्र निर्भर हुन चाहन्छन् ।

आगलागीका कारण: गाईभैसी गोठमा भूस वाल्दा, लामखुट्टे ढपाउन आगो वाल्दा, जाडो महिनामा आगो वाल्दा बच्चाले सलाई. आदि चलाउँदा आगलागी भएका छन् । विजुली सट भएर,ग्याँस सिलिण्डर, टि.भि पड्केर, गाउँतिर परालको टौवामा, भान्छामा रहेको ग्याँस सिलिण्डर पड्केर जंगलमा रहेको खरहरू, विजुलीका सामानहरू भएको खरको छानो भएको फुसको घरहरूमा पनि उल्लखनीय रूपमा आगलागी भएको पाइएको छ । सामुदायिक वन, अस्पताल छेउमा आगलागी अनुरोधमा आगलागी नियन्त्रण गर्ने गराइएको थियो । मनिग्राम खैरेनीमा संरक्षण गरिएको जंगलमा स साना रुख छन् र चैतबैशाखमा सुकेको खर आग लागी हुँदा नियन्त्रण गर्न पार्ने गरिएको छ ।

संस्थागत व्यवस्था: ५४०१११ Fire brigade सशुल्क टेलिफोन निशुल्क टेलिफोन सेटको लागि प्राप्त भएको छ। मोबाइल सेटहरू केही छैन । ग्रामीण बुटवल १,२,३,४ वडाहरूमा बाटो साँघुरो पारी गाँसेर घर बनाएकोले दमकल छिर्न गाह्रो छ। गाउँति र बाटो नभएको सूचना ढिलो, बाटो थाहा नहुने कारणले गाह्रो भएको छ। विशेष गरी रातिको समयमा गाह्रो हुन्छ । गाउँ र बाटोको Data/Information भएको म्याद भए सजिलो हुन्थ्यो । पानीहरू खोलाहरूबाट चैतबैशाखतिर भने पानीको समस्या हुन्छ । पानी तान्ने पाइप सय मिटर जति लामो पाइन्छ । तर पाइपहरू पुराना भएका छन् तालिमको व्यवस्था अत्यावश्यक छ । प्राक्टिकल र Intensive type of Training, बैंक ठूला ठूला फ्याक्ट्रीमा भएका Gas Cylinder हरु कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने बारेमा नपुग यहाँ बैंक कर्मचारीहरूलाई पनि थाहा छैन । प्रयोग गर्ने बारेमा धेरै कमलाई थाहा छ ।

रेकर्ड राखिएका सूचनाहरू: आगलागी सम्बन्धी रेकर्ड राख्ने गरीएको छ ।

- आगलागीका मिति
- आगलागी खबर गर्नेको नाम र फोन नम्बर
- आगलागी भएको ठाउँ
- घरधनीको नाम
- धनजन दुवैबाट भएको नोक्सानी विवरण छोटकरीमा
- अनुमानित नोक्सान
- काममा प्रयोग भएको साधन संख्या

- कर्मचारी संख्या
- प्रमाणीत गर्ने अधिकारीको दस्तखत
- कैफियत

०६४ सालमा वैशाखदेखि असारसम्म १६ वटा आगलागीका घटना भएका छन् । २०६३ सालमा ७१ वटा घटना भएका छन् । नियन्त्रण गरिएको मात्र रेकर्ड राखिएको छ। नवलपरासी, रुपन्देही, कपिलबस्तुमा सेवा पुऱ्याएको छ । चैत बेशाखमा बढी आगलागी हुने भएकोले पर्याप्त सेवा पुऱ्याउन सकिएको छैन । आफू जान नसकिएको ठाउँको रेकर्ड राख्ने गरिएको छैन ।

२०६२ साल १०३ आगलागीका घटनाको अभिलेख राखिएको थियो ।

साल	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२
आगलागी नियन्त्रणको घटना	४९	६१	७३	१०१	१०४	९६	८०	६१		६९	१०३

सुभाबहरू: नीतिगत कुरामा वारुणयन्त्रका कर्मचारीलाई वृत्तिविकासको अवसर हुनुपर्दछ । वारुणयन्त्र शाखा हेर्ने सिधै मन्त्रालयअन्तर्गत छुट्टै निकाय भएमा धेरै राम्रो हुन्छ । हालसम्म राशन भत्ता रक्षा मन्त्रालयपवाट तलब नगरपालिकाबाट र बजेट स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट दिइने गरिएको छ। २०५८ सालमा नगरपालिकामा भन्दा ग्रामीण क्षेत्रमा उद्धारका लागि बढी जान परेकोले जि.वि.स. बाट रु.चार लाख छुट्टयाइएको थियो । तर त्यो रकम घट्टै गइरहेको छ । त्यो पनि नगरपालिकाको खाता मार्फत आउने गरेको छ । आगलागी सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू नगरपालिकाको जनस्वास्थ्य शाखाले गर्छ । माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरू यस कुरामा चेतनशील भएपनि ग्रामीण क्षेत्रका बालबच्चाहरू खानेकुरा पोलेर खाने, परालको टौवा वरिपरि आगो ताप्ने आदि कारणले आगलागीका घटनाहरू बढि भएका छन् ।

कर्मचारी तालिम प्राप्त हुनपऱ्यो, साधन स्रोत सम्पन्न हुनुपऱ्यो । ३२ वर्षसम्म पनि एउटै ठाउँमा बसेर काम गरिएको छ । सेवामा अधिराज्यभरि एकरूपता हुनुपऱ्यो । देशका विभिन्न स्थानमा सरुवा गर्ने गरेमा धेरै कुरा सिक्न पाउँछन् । अनुभव बढ्छ । क्षमता अभिवृद्धि हुन्छ । हाल सरुवाको गर्ने प्रचलन छैन । क्षमता अनुसार कर्मचारी नियुक्त गरिनपर्छ । कर्मचारी माथिको रेखदेख अनुगमन सबै ठाउँमा समान छैन । अत्यावश्यक र द्रुत सेवा दिन तम्तयार बनाइनुपर्छ । जुन इलेक्ट्रिक उद्योगमा आगलागी हुँदा कर्मचारीसंग सुरक्षात्मक साधनहरू नहुँदा नियन्त्रण कार्यमा कठिनाई भएको थियो ।

यहाँ चैत देखि असार महिनासम्म आगलागीक घटनाहरू बढी हुने गरेका छन् । क्वार्टरको राम्रो व्यवस्था हुनुपर्छ । आगलागी नियन्त्रणमा फिल्डमा जाँदा खाना बस्नको छुट्टै सुविधाको पनि व्यवस्था गर्न सकिने छिटो मोबाइल सेट उपलब्ध गराइनु पर्छ । यस पेशालाई व्यवसायिक दक्ष र उच्च मनोबलयुक्त बनाइनुपर्छ ।

रोचक अनुभवहरू: अझ सम्म भएको सबभन्दा ठूलो आगलागीको घटनामा बुटवल नजिक नारायणी चप्पल उद्योगमा २०५६ सालमा कच्चा पदार्थ पकाउने भट्टी फुटेर आगलागी भएको थियो र रु.१० करोड जतिको क्षति भयो । प्लाष्टिकको बस्तु आगोले पग्लेर अन्य फ्याक्ट्रीमा पनि आगो सयौं रातिको समयमा आगलागी शुरु भएको थियो । चारवटा दमकलको सहायतामा १२-१३ घण्टा पछि मात्र आगलागी नियन्त्रणमा लिइयो । चनौटामा सल्लाको खोटोबाट अलकत्रा बनाउने फ्याक्ट्रीमा (रोजिन टर्पेन्टाइन) २०६३ सालमा आगलागी हुँदा डेढ दुई करोडको क्षति भयो । त्यसैगरी ३७ सालतिर बुटवल प्लाइउड फ्याक्ट्री पनि जलेर २-३ करोड रुपैयाँको क्षति भएको थियो । फ्याक्ट्रीका कामदारलाई आगलागी सम्बन्धी विशेष तालिम दिने व्यवस्था छैन । Fire Extinguisher को प्रयोग बारे थाहा छैन । पश्चिम प्रहरी क्षेत्रीय तालिम केन्द्रमा पनि यसको प्रयोगबारे जानकारी दिन यहीँबाट जान परेको छ । कर्मचारीलाई नियमित तालिमको व्यवस्था हुनु जरुरी छ । यसका लागि छुट्टै निकाय भएमा राम्रो हुनेछ । फिल्डमा जाँदा अनेक किसिमका समस्या आउँछ । मर्चवार तिर आगो नियन्त्रण गर्न जाँदा जनताबाट आगो किन निभाएको अथवा किन ननिभाएको भन्ने जस्ता प्रश्नहरू पनि गर्छन् । द्वन्दको समयमा आगलागी नियन्त्रण गर्न जाँदा बम विस्फोटनमा पनि परिएको छ । वृत्ति विकासको अवसर हुनुपर्छ । कम्तीमा १५ दिन सम्मको प्रयोगात्मक तालिम फायरमान हरुलाई दिनुपर्छ । धनगढीमा सालको गोडाबाट तेल बनाउने फ्याक्ट्रीमा २७ दिन आगलागी नियन्त्रण गर्न लागेको थियो । त्यतिबेला भारतबाट पनि दमकलहरू आएका थिए । यो २०३८/०३९ सालतिरको कुरा हो । पछि केही नलागेर डम्पर, ट्रिपरहरूले आगलागी भएको पदार्थ भिक्दै परे लगेर फ्याक्ट्री गरेर आगो नियन्त्रणमा लियो । हालसम्मका लागि यहाँ दमकल पर्याप्तै छ । त्यसैगरी परासीमा २, तौलिहवामा १, कृष्णनगरमा १ र भैरहवामा चारवटा दमकल छन् । भैरहवामा दुइवटा मात्र चालुअवस्थामा छन् । तानसेन नगरपालिकामा छैन । पाल्पामा दरबारमा आगलागी हुँदा बाटोमा अवरोध सिर्जना भएकोले यहाँबाट जान सकिएन । दोभान पुलिस चौकी, भुम्सा सडक कार्यालय मंगलपुर रुपन्देहीमा जाँदा दमकल एम्बुसमा पर्यो । पछि हेटौँडा लगेर दमकल मर्मत गर्नुपरेको थियो ।

विपद् व्यवस्थापन नीति

Disaster Management Policy

१. पृष्ठभूमि

नेपाल विपद्बाट प्रभावित भईरहने देश हो र हरेक वर्ष यसले विभिन्न प्रकारका विपद्हरूको सामना गरिरहनुपरेको छ। देशको भौगर्भिक, भौगोलिक तथा हावापानीजन्य अवस्थाले गर्दा बहुसङ्ख्यक नेपालीहरू हर समय एक वा अर्को विपद्को सम्भावित जोखिमयुक्त अवस्थाबाट गुज्रिरहेका हुन्छन्। प्रत्येक वर्ष विपद्बाट उल्लेख्य सङ्ख्यामा मानिसको निधनको साथै भौतिक पूर्वाधारहरूको ठूलो क्षति भईरहेको कुरा विगतका तीन दशकका उपलब्ध आँकडाहरूले प्रष्ट पार्दछ। नेपाल मनसुनी बाढी, पहिरो तथा महामारीबाट

वर्षेनी प्रभावित हुने गरेको छ। यसका अतिरिक्त भूकम्प, आगलागी, सुख्खा, अनिकाल, हिमताल विष्फोटनबाट हुने बाढी, आँधीबेहरी, असिना, चट्याङ्ग, उष्ण तथा शितलहर आदि जस्ता विपद् तर्फ सदैव सङ्कटाभिमुख (vulnerable) समेत रहेको छ। देशमा विपद् दोहोरिदै जानु र यसबाट प्रतिकूल प्रभाव बढ्दै जानुमा विविध प्राकृतिक एवं मानवजन्य कारणहरू जिम्मेवार छन्। नदी किनारा एवं बगरहरूको अतिक्रमण, डाँडा पाखाका जलाधारक्षेत्रहरूमा योजना बेगर भू-उपयोग गर्ने प्रवृत्तिले विपद्को दुष्प्रभावलाई बढाउँदै भूक्षयजन्य समस्या अझ चर्को बन्दै गएको छ। बारम्बार घटिरहने विपदले गर्दा देशको विकास प्रयास तथा गरिबी निवारण कार्यक्रमलाई नकारात्मक असर परिरहेको छ। त्यसकारण जिउधनको सुरक्षार्थ तथा विकासको प्रतिफललाई दिगो राख्न विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई विकास योजनाको मूलधारमा समावेश गराउने तर्फ बढी केन्द्रीत हुनु आवश्यक हुने देखिन्छ।

मुलुकमा विपद्को प्रभावलाई कम गर्न (क) जनचेतनाको कमि, (ख) अपर्याप्त पूर्वतयारी कार्य, (ग) सम्बद्ध संस्थाहरूबीच समन्वयको कमि, (घ) अपुग वित्तीय स्रोत, र (ङ) समुदायमा विद्यमान ज्ञान, सीप तथा विपद्को सामना गर्न सक्ने क्षमताको सिमीत प्रयोग, आदि तत्वहरू बाधक बनेका छन्। देशका केही भागमा कार्यान्वयन गरिएको समुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन कार्यक्रमहरू प्रभावकारी पाइएकाले यस्तो कार्यक्रमहरू अन्य क्षेत्रहरूमा पनि पुनरावृत्ति गर्दै लानु उपयुक्त हुने देखिन्छ। बहुसङ्ख्यक पिछडिएका समूहहरू संकटाभिमुख क्षेत्रमा बसोवास गर्ने हुनाले विपद्बाट बढी रूपमा प्रभावित हुने गरेको पाइएको छ। विपद् व्यवस्थापन क्षेत्रमा हालसम्म उद्धार तथा राहत कार्यले मात्र बढी प्राथमिकता पाइरहेको स्पष्ट छ। तसर्थ, पूर्वतयारी, पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माणसम्बन्धी कार्यहरूलाई पनि आगामी दिनमा पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन गरिनु पर्ने देखिन्छ।

२. दीर्घकालीन सोच

नेपाललाई विपद्बाट सुरक्षित देशका रूपमा रूपान्तरण गरिने छ।

३. उद्देश्यहरू

१. विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी हरेक तहका कार्यहरूलाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्दै धनजनको सुरक्षा एवं हुनसक्ने क्षतिबाट जोगाउन सङ्कट व्यवस्थापन (Hazard Management), सङ्कटाभिमुखता एवं विपद्को जोखिमको न्यूनीकरण (Disaster Risk Reduction) सम्बन्धी कार्यहरू सन्चालन गरी जनसमुदायको दुःखलाई कम गर्ने,

२. प्रभावकारी विपद् व्यवस्थापनका माध्यमबाट गरिबी निवारणमा योगदान पुऱ्याउने,
३. विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यलाई प्राथमिकताकासाथ मुलुकको विकास कार्यलाई दिगो बनाउने मूलधारमा समाहित गराउने र विकास आयोजनाहरूको चयन गर्दा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरूलाई समेत अनिवार्य रूपमा समावेश गर्ने ,
४. विपद्बाट वातावरणमा पर्ने प्रभावलाई कम गर्ने तथा भूकम्प एवं बारम्बार पर्ने आउने जल उत्पन्न, खडेरी, पहिरो, आगलागी, महामारी, चट्याङ्ग, उष्ण तथा शितलहर आदिको नियन्त्रण वा त्यसबाट हुने प्रभावलाई कम गर्ने,
५. ज्ञानमा आधारित पूर्वतयारीका कार्यक्रमहरूद्वारा विपद्को प्रभाव कमगर्न जनसमुदायहरूको विपद् सामना गर्न सक्ने क्षमता (Coping Capacity) लाई सशक्त बनाउने,
६. देशको विपद् सम्बन्धी शासन व्यवस्था (Governance) मा सुधार ल्याउने ।

४. रणनीति

उपर्युक्त उद्देश्यको परिपूर्तिका लागि निम्न रणनीतिहरू अवलम्बन गरिने छन् :

१. विपद् सम्बन्धी पूर्वतयारी तथा न्यूनीकरण क्रियाकलापमा जोड दिने,
२. भरपर्दो एवं प्रभावकारी उद्धार तथा राहत कार्य सुनिश्चित गर्ने,
३. प्रभावित जनसमुदायको जीवनवृत्तिलाई पूर्वस्थितिमा ल्याउन एवं पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण कार्यलाई समयमा सम्पन्न गर्न सघाउने,
४. विपद् सम्बोधन (Disaster Response) सम्बन्धी क्रियाकलापमा प्रभावित जनसमुदायको अधिकारमा आधारित पद्धति अवलम्बन गर्ने,
५. जनसमुदायलाई विपद्बाट जोगाउनका लागि उपलब्ध उन्नत प्रविधिको प्रयोग गर्ने ।
६. गरिब, सीमान्त तथा विशेष ध्यान दिन आवश्यक जनसमुदायलाई विपद्बाट जोगाउन विशेष व्यवस्था गर्ने तथा तिनीहरूको जीवनवृत्तिलाई पुनर्स्थापना गर्न आयमूलक अवसरहरू प्रदान गर्ने,
७. विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यहरूलाई राष्ट्रिय विकास नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूको एक आधिक पक्षको रूपमा अवलम्बन गरी समावेश गर्ने,
८. राष्ट्रिय तथा क्षेत्रगत विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी योजनाहरू तर्जुमा एवं अद्यावधिक गर्ने,
९. विकास आयोजनाहरूमा विपद् प्रभाव मूल्याङ्कन (Disaster Impact Assessment) व्यवस्था लागू गर्ने,
१०. विभिन्न प्रकारका विपद्सम्बद्ध सङ्कटाभिमुख क्षेत्रका सङ्कट एवं जोखिम नक्साहरू (Hazard and Risk maps) तयार गर्ने,
११. विपद् प्रतिरोधात्मक भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने,
१२. प्राकृतिक स्रोत एवं वातावरणको संरक्षणलाई सुनिश्चित गर्न पानीको समुचित प्रयोग गर्ने,
१३. कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, जीवनयापन, स्वास्थ्यसेवा, भौतिक पूर्वाधार, खानेपानी र सरसफाई, सूचना तथा सञ्चार, साधन तथा स्रोत व्यवस्थापन, लिङ्ग तथा सामाजिक समावेशीकरण, मानव संशाधन विकास र अन्य अन्तरसम्बद्ध विषयहरूमा विपद्सम्बन्धी प्रावधानहरूको सम्बोधनसहित विशेष क्षेत्रगत रणनीतिहरू विकास गर्ने,
१४. पूर्वाधार निर्माण एवं अन्य विकास क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन गर्दा वातावरण मैत्री अवधारणाहरू अँ गाल्दै विपद् हुन नदिने वा विपद्बाट हुन सक्ने क्षतिलाई न्यून गर्ने,
१५. विपद् व्यवस्थापनका क्षेत्रमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने,
१६. विपद् व्यवस्थापन कार्यमा तल्लो तहसम्मका जनसमुदायले समेत सामना गर्ने क्षमताको प्रवलीकरण गर्न शिक्षा तथा तालिम प्रदान गर्ने,

१७. जनसमुदाय संलग्न विपद् व्यवस्थापन कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिने,
१८. विपद् व्यवस्थापन क्रियाकलापलाई आर्थिक रूपले दिगो बनाउने,
१९. विपद् व्यवस्थापनको लागि प्रभावकारी कानुनी संयन्त्रको विकास गर्ने,
- २० विपद् व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी तवरले कार्यान्वयन गर्नको लागि उपयुक्त संस्थागत संरचनाको विकास गर्ने,
२१. सहभागितामूलक प्रक्रियाको प्रवलीकरण गर्ने तथा सरोकारवालाहरूबीच सन्जालको विकास गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

५. नीति

विपद् व्यवस्थापनलाई राष्ट्रिय तथा स्थानीयतहको प्राथमिकता प्राप्त कार्यका रूपमा अँ गाल्दै यसको दिगोपनाको सुनिश्चितता एवं कार्यान्वयनमा निरन्तरता प्रदान गरिने छ । विपद्को प्रभावलाई कम गर्न सुरक्षाको संस्कृति (Culture of Safety) को प्रवर्द्धनमा जोड दिनुका साथै स्थानीय सीप, स्रोत, क्षमता तथा प्रविधिको सम्मान एवं त्यसको सवलीकरण र अधिकतम उपयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ । जनसमुदायलाई सबै प्रकारको विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापको प्रवेश विन्दुको रूपमा लिइने छ । पूर्वतयारी, उद्धार तथा राहत र पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माणजस्ता विपद् व्यवस्थापनका तीनवटै अवस्थामा सबै समुदायलाई र खास गरी विशेष ध्यान दिन आवश्यक समूहहरू जस्तै बालबालिका, महिला, ज्येष्ठ नागरिक, अन्य प्रकारले सक्षम (Disabled) तथा पिछडिएका वर्गलाई प्राथमिकता दिइने छ । विपद् व्यवस्थापनका सम्बन्धमा आफना प्रयासहरूलाई सघाउन नेपाल सरकारले राष्ट्रिय सरोकारवालाहरू, मित्रराष्ट्रहरू एवं अन्तर्राष्ट्रिय संघ, संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्ने छ । नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय अवसरहरूमा गरेका सबै प्रतिवद्धताहरूको समेत पूर्ण सम्मान गर्ने छ ।

५.१ पूर्वतयारी तथा न्यूनीकरण

विपद्बारे जनमानसको चासो बढाउन सञ्चार, अन्तरक्रिया तथा सम्पर्क, शिक्षा तथा अन्य अनौपचारिक माध्यमको प्रभावकारी एवं अधिकतम उपयोग हुने गरी जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रमहरू सन्चालन गरिने छन् । गैह्रसरकारी क्षेत्रका संस्थाहरू, नागरिक समाज, जनसमुदायमा आधारित संस्थाहरू र अन्य स्थानीय सामाजिक समूहहरूलाई यस्ता क्रियाकलापहरू सन्चालन गर्न प्रोत्साहन गरिने छ । विपद्को पूर्वतयारी, मौसमी अवस्था, विपद्को सम्भाव्यता एवं पर्नसक्ने प्रभावबाट जनसमुदायलाई जोगाउनका लागि सूचना प्रवाह गर्ने कार्यमा सञ्चार माध्यमको सन्जाललाई प्रभावकारिताका साथ उपयोग गरिने छ । विपद्को सम्भाव्य समयमा सञ्चारका सबै माध्यमहरूलाई चालु अवस्थामा राखिने छ । स्रोत केन्द्रको स्थापना गरी नेपाल सरकारले सूचना तथा सञ्चार सन्जाललाई प्रबल बनाउने छ । विपद्को समयमा उपयुक्त तवरले गर्नुपर्ने कार्यहरूकाबारेमा व्यक्ति एवं समुदायलाई सिकाउन विभिन्न प्रकारका पूर्वाभ्यास कार्यक्रमहरू सन्चालन गर्न जोड दिइने छ । विपद्को प्रभावलाई न्यून गर्नका लागि स्थानीय समुदायको सामना गर्न सक्ने क्षमता, पारम्परिक सीप एवं ज्ञानमा अभिवृद्धि तथा यसको विस्तार र समुदायमा आधारित कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनलाई प्राथमिकता दिइने छ । यसका अतिरिक्त, विपद् जोखिम न्यूनीकरणका क्षेत्रमा उपलब्ध उपयुक्त उन्नत प्रविधिको प्रयोगलाई पनि बढावा दिइने छ ।

विपद्को सामना गर्न नसक्ने गरिब एवं सुविधाविहीन समुदायको रक्षार्थ विशेष कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिने छन् ।

देशभित्र पर्न सक्ने विपद्का घटनालाई निरन्तर रूपमा अनुगमन गर्न र अत्यावश्यक सेवाहरू जस्तै वारूण यन्त्र, एम्बुलेन्स र अन्य यन्त्र तथा उपकरणको परिचालन सुनिश्चित गर्न क्षेत्रीयस्तरमा सम्बोधन केन्द्रहरूको स्थापना गरिने छ । त्यसै गरी उपयुक्त स्थानहरूमा उद्धार तथा राहत सामग्रीहरू पर्याप्त मात्रामा भण्डारण गरिने छ । मुलुकको भू-उपयोग योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने छ । विपद् सम्भाव्य क्षेत्रहरूको सङ्कट तथा जोखिम नक्साहरू, सङ्कटाभिमुखता एवं क्षमता मूल्याङ्कन, आदि स्थानीय तहसम्म नै तयार गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

विपद् पूर्वतयारी एवं जोखिम न्यूनीकरणका निमित्त पूर्वचेतावनी संयन्त्र लगायत भूकम्प विज्ञान, जल तथा मौसम विज्ञान तथा दूर संवेदन (Remote Sensing) प्रणालीका क्षेत्रमा अनुसन्धान कार्यलाई अगाडि बढाउन आवश्यक सुविधाहरूको विकास तथा विस्तार गरिने छ ।

नक्साङ्कन, भू-विभाजन, सूचना प्रणालीको सञ्जाल, समुदायतहको तयारी, राहत तथा पुनर्स्थापना, जलसम्बद्ध विपद्हरूको न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सन्चालन गर्दै जल उत्पन्न विपद् व्यवस्थापन प्रणालीलाई पूर्ण रूपमा क्रियाशील, प्रभावकारी एवं जनसमुदायका आवश्यकताप्रति उत्तरदायी बनाइने छ ।

विपद्को समयमा सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रबाट पर्याप्त रूपमा स्वास्थ्यसेवा तथा सुविधा उपलब्ध हुने सुनिश्चित गर्न एवं सम्भावित महामारीलाई नियन्त्रण गर्न सबैतहका स्वास्थ्यक्षेत्रको पूर्वतयारी योजनाहरू तर्जुमा गरिने छन् ।

नदीका किनार तथा बगर एवं पहिरो जान सक्ने भिरालो क्षेत्र आदि जस्ता विपद् सम्भाव्यक्षेत्रका बस्तीहरूलाई सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गरिने छ ।

५.२ खोजी, उद्धार, राहत तथा तात्कालीक सम्बोधन

सरोकारवालाहरूसित समेत परामर्श गरी केन्द्रीय तथा स्थानीयतहका क्रियाकलापहरूको लागि सम्बोधन कार्य योजनाहरू तत्काल तर्जुमा गरी तिनको कार्यान्वयनका साथै निरन्तर रूपमा अनुगमन समेत गरिने छ । यसै अनुरूप विपद्बाट भएको क्षतिको प्रारम्भिक मूल्याङ्कन पनि गरिने छ ।

सुरक्षाकर्मी, दक्ष मानिसहरूको समूह, राजनीतिक दल, स्थानीय निकाय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था, स्वयंसेवक समूह आदिका स्थानीय प्रतिनिधिहरूलाई संलग्न गरी खोजी तथा उद्धार टोलीहरू तत्काल परिचालन गरिने छन् ।

पर्याप्त रूपमा आवास तथा सरसफाइको व्यवस्था गरी बालबालिका, महिला, ज्येष्ठ नागरिक र अन्य प्रकारले सक्षम व्यक्तिहरूलाई प्राथमिकता प्रदान गर्दै सबै प्रभावित व्यक्तिहरूका लागि व्यक्तिगत सुरक्षा तथा आधारभूत सेवाहरूमा पहुँचको व्यवस्था मिलाइने छ ।

विपद्बाट प्रभावित व्यक्तिहरूलाई समयमै स्थानीयस्तरमा स्वास्थ्यसेवा एवं सुविधा उपलब्ध गराई वा आवश्यकतानुसार बढी सुविधासम्पन्न अस्पतालमा पुर्याई तिनीहरूलाई रोगब्याध, मृत्यु वा असक्षम हुनबाट जोगाउन तत्काल उद्धार गर्नु पर्ने समय (Golden Hour) को महत्वलाई महशुस गर्दै स्वास्थ्यसेवा कार्यहरू क्रियाशील बनाइने छ । आवश्यकतानुसार स्थानीय तहमै अस्थायी रूपमा अस्पताल एवं स्वास्थ्य शिविरहरू पनि स्थापना गरिने छन् । यस कार्यमा सरकारी एवं निजीक्षेत्रका स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई पनि परिचालन गरिने छ ।

स्फेयर मापदण्डजस्ता अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरूलाई दृष्टिगत गर्दै नेपाल सरकारले आफ्नो राहत सामग्री प्याकेजको मापदण्ड तयार गर्ने छ र यी राहत प्याकेजहरू जात, धर्म, समुदाय, लिङ्ग आदिका आधारमा भेद नगरी सबै प्रभावित व्यक्तिहरूलाई वितरण गरिने छ । प्रत्येक प्रभावित नागरिकहरूको यस्ता राहत प्याकेज तथा अत्यावश्यक सामग्रीहरू प्राप्त गर्ने अधिकार हुने छ ।

भरपर्दो एवं प्रभावकारी सञ्चार प्रणालीको स्थापना गरिने छ । विपद्को समयमा सही सूचना प्रसार गर्नका लागि सञ्चार माध्यमहरूलाई प्रोत्साहन गरिने छ ।

राहत वितरणको प्रभाकारिताका बारेमा निरन्तर अनुगमन गरी आवश्यकता अनुरूप सुधार गर्दै लगिने छ ।

५.३ पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण

विपद्को विस्तृत क्षति मूल्याङ्कनको आधारमा पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण योजना बनाई समयमै त्यस्ता योजना पूरा गरिने छ । पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण कार्य गर्दा उपयुक्त विपद् प्रतिरोधक प्रविधिको प्रयोगको सुनिश्चितता गरिने छ । साथै आवश्यकता अनुसार विपद् प्रभावित बस्तीलाई अन्यत्र सुरक्षित स्थानमा सार्न सकिने छ ।

विपद्बाट असर परेका समुदायको पुनर्स्थापनाका निमित्त तिनीहरूको निजी भवन तथा क्षतिग्रस्त सम्पत्तिको मरमत वा पुनर्निर्माणका लागि उपयुक्त आर्थिक अनुदान वा सहूलियतपूर्ण ऋण उपलब्ध गराइने छ । सबै प्रभावित जनसमुदाय र विशेषगरी गरिव, सीमान्त तथा विशेष ध्यान दिन आवश्यक वर्गको जीवनवृत्तिमा सुधार ल्याउनका निमित्त विभिन्न आयमूलक कार्यक्रमहरू सन्चालन गरिने छन् ।

विपद् प्रभावित व्यक्तिहरूलाई मनोसामाजिक परामर्शको सुविधा प्रदान गरिने छ । त्यस्ता प्रभावित व्यक्तिले पूर्ण लाभ नगरेसम्म स्वास्थ्यसम्बन्धी अन्य वैकल्पिक हेरचाह सुविधा प्रदान गरिने छ ।

नेपाल सरकारले विपद् प्रभावित समुदायको कृषिजन्य क्रियाकलापलाई पुनर्स्थापना गर्नका निमित्त आवश्यक कृषि सामग्री तथा प्रसार सेवाको व्यवस्था मिलाउने छ ।

५.४. योजना, कार्यक्रम तथा अनुगमन

विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यलाई राष्ट्रिय तथा स्थानीयतहका विकास नीति, योजना तथा कार्यक्रममा समावेश गरिनुका साथै नियमित रूपमा अद्यावधिक गरिने छ ।

मुलुकको लागि एक विस्तृत विपद् व्यवस्थापन योजनाको तर्जुमा गरिने छ । नेपाल सरकारका विकास कार्यमा संलग्न विभिन्न निकायहरूलाई अन्तरसम्बद्ध विषयहरूलाई समेत समावेश गरी आ-आफना क्षेत्रगत विशेष विपद् व्यवस्थापन योजनाहरू बनाउन लगाइने छ । साथै गैरसरकारी क्षेत्रहरूलाई आ-आफना योजनाहरू बनाउन प्रोत्साहन गरिने छ । आवश्यकता अनुसार आपतकालीन योजनाहरू पनि तर्जुमा गरिने छन् ।

सबै नयाँ भौतिक पूर्वाधारहरू वातावरण मैत्री, भूकम्प तथा अन्य विपद् प्रतिरोधात्मक हुनुका साथै विपद्

प्रभाव मूल्याङ्कनबाट योग्य ठहरिनु पर्ने छ । विपद् जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी विषयहरू सबै विकास आयोजनाहरूमा अनिवार्य रूपमा समावेश गरिने छ । साथै विद्यमान आवासीय भवनहरू, अन्य भौतिक पूर्वाधारहरू, विद्यालय, अस्पताल तथा कार्यालयजस्ता सार्वजनिक भवनहरूको सवलीकरण (Retrofitting) लाई प्राथमिकता दिइने छ ।

विपद्सम्बद्ध तथ्याङ्क तथा विवरणहरूको सङ्कलन, संग्रह एवं वितरणको लागि एक भरपर्दो संयन्त्रको विकास गरिने छ ।

५.५. मानव संसाधन विकास

विपद् व्यवस्थापनमा कार्यरत संस्थाहरूको संयुक्त क्रियाकलापलाई बढी प्रभावकारी हुने गरी समन्वय गरिने छ ।

पूर्वतयारी, उद्धार, राहत, स्वास्थ्यसेवा, जोखिम तथा क्षमता मूल्याङ्कन र अन्य सम्बन्धित विषयहरूमा विशेष गरी स्थानीयतहमा तालिम सन्चालन गरिने छ । विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रशिक्षण तथा अनुसन्धान कार्यहरू सन्चालन गर्नका लागि गैरसरकारी क्षेत्रलाई नयाँ संस्थाहरूको स्थापना गर्न प्रोत्साहन गरिने छ । औपचारिक शिक्षामा विपद् सम्बन्धी पाठ्यक्रमलाई समावेश गर्न शिक्षण संस्थाहरूलाई प्रोत्साहन गरिने छ ।

विपद्सम्बन्धी ज्ञानको अभिवृद्धिका लागि निरन्तर रूपमा प्रयासहरू गरिने छन् । यस सन्दर्भमा, विश्व घटना, प्रविधि, हावापानी परिवर्तन तथा अन्य सम्बद्ध विषयहरूको निरन्तर अनुगमन गर्दै अद्यावधिक रूपमा जानकारी राखिने छ ।

६. वित्तीय व्यवस्था

विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू सन्चालन गर्नका लागि हर समय आर्थिक स्रोतको उपलब्धताको सुनिश्चय गरिने छ ।

विपद् व्यवस्थापन कार्यमा लाग्ने खर्च नेपाल सरकार तथा सहयोग प्राप्त गर्ने समुदाय दुबैका तर्फबाट व्यहोरिने प्रणालीको विकास गरिनेछ । यी कार्यहरूका लागि थप आर्थिक स्रोतहरू जुटाउन लघुवित्त, ऋण, बण्ड तथा कर बचत जस्ता नयाँ कार्यक्रमहरू पहिल्याइने छन् ।

विपद्सम्बन्धी बीमा कार्यक्रमहरूको सन्चालनलाई प्रोत्साहन गरिने छ ।

संस्था तथा व्यक्तिहरूद्वारा विपद्बाट प्रभावित व्यक्ति वा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यका लागि प्रदान गरिएको सहयोग रकममा कर छुट दिइनेछ ।

७. शासन व्यवस्था

७.१. कानुनी संयन्त्रहरू

विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी एउटा नयाँ तथा विस्तृत ऐन कार्यान्वयनमा ल्याइने छ र तदनुरूप आवश्यक नियम एवं विनियमहरू पनि लागू गरिनेछन् । त्यसैगरी विभिन्न ऐन तथा नियममा विपद्का सम्बन्धमा विद्यमान दोहोरोपनालाई पनि सच्याइनेछ ।

नीति, योजना, नियम, संहिता (जस्तै आगलागी, भवन निर्माण संहिता आदि) कार्यान्वयन प्रणाली एवं निर्देशिकाहरूको तर्जुमा तथा अद्यावधिक गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

७.२. संस्थागत व्यवस्था

विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी नीति, योजना तथा अन्य प्रक्रियागत कार्य लगायत सम्बद्ध सबै विषयहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन, सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन गर्ने गरी केन्द्रीय तहमा एक स्वायत्त एवं तालुकवाला (Nodal) संस्थाका रूपमा विपद् व्यवस्थापन परिषद् स्थापना गरिनेछ । परिषद्को अध्यक्षता प्रधानमन्त्रीले गर्ने छन् र कार्यकारी निर्देशकले परिषद्को सदस्य सचिवको रूपमा कार्य गर्नेछन् । परिषद्को सचिवालय काठमाडौंमा रहनेछ र यसले प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयमार्फत नेपाल सरकारसंग सम्पर्क कायम गर्नेछ । परिषद्को गठन अनुसूची १ मा उल्लेख गरिएको छ ।

स्थानीय विकास, गृह, र भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रीहरूको संयोजकत्वमा (क) पूर्वतयारी, (ख) उद्धार तथा राहत, (ग) पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माणसम्बन्धी तीनवटा समितिहरूगठन गरिनेछन् । यी समितिहरूले स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो कार्य गर्नेछन् । परिषद्को कार्यकारी निर्देशकले यी तीनवटै समितिहरूको सदस्य सचिवको रूपमा कार्य गर्नेछ । समितिहरूको गठन अनुसूची २ मा उल्लेख गरिएको छ ।

स्थानीयतहमा सबै जिल्लामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिहरू गठन गरिनेछन् । यी समितिहरू आफ्नो जिल्लाभित्रका विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरू सन्चालन गर्नका लागि जिम्मेवार हुनेछन् । जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिलाई आवश्यकता अनुसार उपसमितिहरू गठन गर्न सक्ने अधिकार हुनेछ । जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिमा अन्य सदस्यहरूका अतिरिक्त जिल्ला विकास समितिका सभापति वा निजले मनोनयन गरेका व्यक्ति समेत सदस्य र स्थानीय विकास अधिकारी सदस्य सचिवको रूपमा रहनेछन् । जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन अनुसूची ३ मा उल्लेख गरिएको छ ।

स्थानीयस्तरमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरूको कार्यान्वयन, समन्वय तथा सुपरीवेक्षण गर्नका लागि सबै सरकारी कार्यालयहरूमा र विशेष गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला विकास समिति एवं गाउँ विकास समितिमा समेत विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी जिम्मेवार एकाइहरू स्थापना गरिनेछन् । नगर वा गाउँ स्तरमा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिहरू गठन गरिने छन् । स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षतासम्बन्धित नगरपालिकाका प्रमुख वा गाउँ विकास समितिका अध्यक्षले गर्नेछन् । स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिले आवश्यकता अनुसार वडास्तरीय उपसमितिहरू गठन गर्न सक्नेछ । यस्ता समिति एवं उपसमितिहरूमा महिला तथा पिछडिएका वर्गलाई अध्यक्ष बन्न वा संलग्न हुन प्राथमिकता दिइनेछ । स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन अनुसूची ४ मा उल्लेख गरिएको छ । विपद्का अवस्थामा आवश्यकता अनुसार विपद् व्यवस्थापन, खोजी तथा उद्धार, क्षति मूल्याङ्कन एवं चिकित्सा सम्बोधनसम्बन्धी टोलीहरू र अन्य स्वयंसेवक समूहहरू सबै तहमा गठन गरी तत्कालै परिचालन गरिनेछ ।

नेपाल सरकारले विपद् व्यवस्थापनका सम्पूर्ण क्षेत्रहरूमा कार्यरत स्थानीय निकायहरू, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, समुदायमा आधारित संस्थाहरू, समुदायहरू, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज, प्राज्ञिक समुदाय तथा पेशागत विज्ञहरूको सहयोग तथा सहभागिता जुटाउनेछ

। तिनीहरूको भूमिकालाई स्पष्टताका साथ कानुनी रूपमै परिभाषित पनि गरिने छ । विपद् व्यवस्थापनको क्षेत्रमा प्रभावकारी सन्जालहरू विकास गरी सहभागितामूलक प्रक्रियालाई थप सवलीकरण गरिनेछ । गृह मन्त्रालय, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग, जलवायु तथा मौसम विज्ञान विभाग, खानी तथा भूगर्भ विभाग, सिंचाइ विभाग, स्वास्थ्यसेवा विभाग, कृषि विभाग, सडक विभाग, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, आदिहरू बीच प्रभावकारी समन्वय स्थापना गरिनेछ ।

७.३ सन्चालन प्रक्रिया

विकेन्द्रीकरण, अधिकार निक्षेपण तथा सरोकारबालाहरूको सक्रिय सहभागितानै विपद् व्यवस्थापन कार्यको सन्चालनको प्रारूप हुनेछ ।

विपद् व्यवस्थापनको सबै तहमा सहज एवं प्रभावकारी रूपमा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गर्नका लागि निश्चित सन्चालन मापदण्ड तथा निर्देशिकाहरूको तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

आपतकालीन समयका लागि सन्चालन प्रक्रियालाई सहज बनाइनेछ । दाताहरूबाट प्राप्त हुने राहत सामग्रीको आयातमा भन्सार छुट एवं जाँच प्रक्रियालाई पनि सरल बनाइनेछ ।

विपद् व्यवस्थापनसित सम्बन्धित सबै कार्यहरू एकै स्थानबाट गरिने नीति नेपाल सरकारले अवलम्बन गर्ने छ ।

नेपाल सरकारले प्रत्येक मन्त्रालयमा विपद्सम्बन्धी विषयहरू हेर्न एउटा एकाइको व्यवस्था गर्नेछ, जसले विपद् व्यवस्थापन परिषदसित निकटतम रूपमा सम्पर्कमा रही कार्य गर्नु पर्नेछ । सन्चालन प्रक्रियाको सचित्र वर्णन अनुसूची ५ मा उल्लेख गरिएको छ ।

अनुसूची १

विपद् व्यवस्थापन परिषद्

- क. प्रधानमन्त्री अध्यक्ष
- ख. गृहमन्त्री उपाध्यक्ष
- ग. रक्षामन्त्री सदस्य
- घ. स्थानीय विकासमन्त्री सदस्य
- ङ. भौतिक योजना तथा निर्माणमन्त्री सदस्य
- च. उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग सदस्य
- छ. प्रधान सेनापति, नेपाली सेना सदस्य
- ज. मुख्य सचिव सदस्य
- झ. गृहसचिव सदस्य
- ञ. अर्थसचिव सदस्य
- ट. स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्यासचिव सदस्य
- ठ. महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याणसचिव सदस्य
- ड. जलश्रोतसचिव सदस्य
- ढ. वन तथा भू-संरक्षणसचिव सदस्य
- ण. वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधिसचिव सदस्य

- त. सूचना तथा सञ्चारसचिव सदस्य
- थ. उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्तिसचिव सदस्य
- द. महानिरीक्षक, नेपाल प्रहरी सदस्य
- ध. महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी बल सदस्य
- न. अध्यक्ष, नेपाल रेडक्रस सोसाईटी सदस्य
- प. अध्यक्ष, जिल्ला विकास समिति महासंघ सदस्य
- फ. अध्यक्ष, नगरपालिका महासंघ सदस्य
- ब. अध्यक्ष, गाउँ विकास समिति महासंघ सदस्य
- भ. अध्यक्ष, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ सदस्य
- म. सदस्य सचिव, समाज कल्याण परिषद् सदस्य
- य. प्रमुख आयुक्त, नेपाल स्काउट सदस्य
- र. विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने गैरसरकारी संघ संस्थाहरू
मध्येबाट नेपाल सरकारले मनोनयन गरेका तीन जना प्रतिनिधि सदस्य
- ल. नेपाल सरकारबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी प्राविधिज्ञ दुई जना सदस्य
- व. कार्यकारी निर्देशक सदस्य सचिव

अनुसूची २

विपद् व्यवस्थापन समितिहरू

(१) पूर्वतयारी व्यवस्थापन समिति

- क. स्थानीय विकासमन्त्री संयोजक
- ख. राष्ट्रिय योजना आयोगका विपद् हेर्ने सदस्य उप संयोजक
- ग. गृहसचिव सदस्य
- घ. भौतिक योजना तथा निर्माणसचिव सदस्य
- ङ. कृषि तथा सहकारीसचिव सदस्य
- च. अर्थसचिव सदस्य
- छ. सूचना तथा सञ्चारसचिव सदस्य
- ज. शिक्षा तथा खेलकुदसचिव सदस्य
- झ. स्थानीय विकाससचिव सदस्य
- ञ. वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधिसचिव सदस्य
- ट. उपरथी, नेपाली सेना सदस्य
- ठ. अतिरिक्त महानिरीक्षक, नेपाल प्रहरी सदस्य
- ड. अतिरिक्त महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी बल सदस्य
- ढ. महानिर्देशक, भू तथा जलाधार संरक्षण विभाग सदस्य
- ण. महानिर्देशक, खानी तथा भूगर्भ विभाग सदस्य
- त. महानिर्देशक, जलवायु तथा मौसम विज्ञान विभाग सदस्य
- थ. महानिर्देशक, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग सदस्य
- द. महानिर्देशक, वन विभाग सदस्य
- ध. महानिर्देशक, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग सदस्य
- न. महानिर्देशक, स्वास्थ्य सेवा विभाग सदस्य
- प. अध्यक्ष, नेपाल रेडक्रस सोसाईटी सदस्य
- फ. सदस्य सचिव, समाज कल्याण परिषद् सदस्य
- व. अध्यक्ष, जिल्ला विकास समिति महासंघ सदस्य
- भ अध्यक्ष, नगरपालिका महासंघ सदस्य
- म. अध्यक्ष, गाउँ विकास समिति महासंघ सदस्य
- य. विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यमा संलग्न गैरसरकारी संघ संस्थाहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले मनोनयन गरेका तीन जना प्रतिनिधि सदस्य
- र. नेपाल सरकारबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी प्राविधिज्ञ दुई जना सदस्य
- ल. कार्यकारी निर्देशक सदस्य सचिव

(२) उद्धार तथा राहत व्यवस्थापन समिति

- क. गृहमन्त्री संयोजक
- ख. स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्यामन्त्री उप संयोजक
- ग. भौतिक योजना तथा निर्माणमन्त्री सदस्य
- घ. स्थानीय विकासमन्त्री सदस्य
- ङ. रक्षासचिव सदस्य
- च. गृहसचिव सदस्य

- छ. अर्थसचिव सदस्य
- ज. परराष्ट्रसचिव सदस्य
- झ. उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्तिसचिव सदस्य
- ञ. सूचना तथा सञ्चारसचिव सदस्य
- ट. रथी, नेपाली सेना सदस्य
- ठ. महानिर्देशक, खानी तथा भूगर्भ विभाग सदस्य
- ड. महानिर्देशक, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग सदस्य
- ढ. महानिर्देशक, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग सदस्य
- ण. महानिर्देशक, कृषि विभाग सदस्य
- त. महानिर्देशक, पशु स्वास्थ्य सेवा विभाग सदस्य
- थ. महानिरीक्षक, नेपाल प्रहरी सदस्य
- द. महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी बल सदस्य
- ध. अध्यक्ष, नेपाल रेडक्रस सोसाईटी सदस्य
- न. अध्यक्ष, जिल्ला विकास समिति महासंघ सदस्य
- प. अध्यक्ष, नगरपालिका महासंघ सदस्य
- फ. अध्यक्ष, गाउँ विकास समिति महासंघ सदस्य
- ब. अध्यक्ष, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ सदस्य
- भ. प्रमुख आयुक्त, नेपाल स्काउट सदस्य
- म. विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यमा संलग्न गैह्रसरकारी संघ संस्थाहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले मनोनयन गरेका दुई जना प्रतिनिधि सदस्य
- य. नेपाल सरकारबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी प्राविधिज्ञ दुई जना सदस्य
- र. कार्यकारी निर्देशक सदस्य सचिव

- (३) पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण व्यवस्थापन समिति
- क. भौतिक योजना तथा निर्माणमन्त्री संयोजक
- ख. विपद् हेर्ने राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्य उप संयोजक
- ग. स्थानीय विकाससचिव सदस्य
- घ. अर्थसचिव सदस्य
- ड. भौतिक योजना तथा निर्माणसचिव सदस्य
- च. महानिर्देशक, कृषि विभाग सदस्य
- छ. महानिर्देशक, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग सदस्य
- ज. महानिर्देशक, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग सदस्य
- झ. महानिर्देशक, सिंचाई विभाग सदस्य
- ञ. महानिर्देशक, वन विभाग सदस्य
- ट. प्रतिनिधि, नेपाल राष्ट्र बैंक सदस्य
- ठ. अध्यक्ष, नेपाल रेडक्रस सोसाईटी सदस्य
- ड. विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्ने गैह्रसरकारी संघ संस्थाहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले मनोनयन गरेका दुई जना प्रतिनिधि सदस्य
- ढ. नेपाल सरकारबाट मनोनित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी प्राविधिज्ञ दुई जना सदस्य
- ण. कार्यकारी निर्देशक सदस्य सचिव

अनुसूची ३

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति

- क. प्रमुख जिल्ला अधिकारी अध्यक्ष
- ख. जिल्ला विकास समितिको सभापति वा निजले जिल्ला विकास समितिको सदस्यहरू मध्येबाट मनोनयन गरेको व्यक्ति सदस्य
- ग. नेपाल सरकारका जिल्लास्तरीय कार्यालयका प्रमुखहरू सदस्य
- घ. जिल्लास्थित सुरक्षा निकायका प्रमुखहरू सदस्य
- ङ. जिल्लास्थित नेपाल रेडक्रस सोसाईटी कार्यालयका प्रमुख सदस्य
- च. राष्ट्रियस्तरका राजनीतिक दलका जिल्लास्तरीय प्रतिनिधिहरू सदस्य
- च. सभापति, जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघ सदस्य
- छ. प्रमुख, नगरपालिका सदस्य
- ज. अध्यक्ष, गाउँ विकास समितिहरू मध्येबाट जिल्ला विकास समितिले मनोनयन गरेका तीन जना सदस्य
- झ. जिल्लास्तरीय राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघ, संस्था, सामाजिक संघ संस्था तथा जिल्लाका प्रतिष्ठित समाजसेवीमध्येबाट प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मनोनयन गरेका तीन जना सदस्य
- ञ. जिल्ला अवस्थित विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी प्राविधिज्ञ मध्येबाट प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मनोनयन गरेका दुई जना सदस्य
- ट. स्थानीय विकास अधिकारी सदस्य सचिव

अनुसूची ४

स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन

- क. सम्बन्धित नगरपालिकाका प्रमुख/गाउँ विकास समितिका अध्यक्ष अध्यक्ष
- ख. वडाअध्यक्ष मध्येबाट नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनयन गरेका तीन जना वडा अध्यक्षहरू सदस्य
- ग. विपद् परेका वडाको वडा अध्यक्ष सदस्य
- घ. वडासदस्यहरू मध्येबाट नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनयन गरेका दुई जना वडासदस्यहरू सदस्य
- ङ. राष्ट्रियस्तरका राजनीतिक दलका नगरपालिका र गाउँ विकास समितिस्तरीय प्रतिनिधि सदस्य
- च. स्थानीय गैरसरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था, सामाजिक संघ संस्था वा प्रतिष्ठित समाजसेवीमध्ये नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनित गरेका तीन जना सदस्य
- छ. स्थानीयस्तरमा उपलब्ध विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी विज्ञमध्ये नगर/गाउँ परिषद्ले मनोनयन गरेका दुई जना सदस्य
- ज. नगरपालिकाका कार्यकारी प्रमुख/गाउँ विकास समितिका सचिव सदस्य सचिव

अनुसूची ५

संचालन प्रक्रिया

विपद् व्यवस्थापन परिषद्

अध्यक्ष – प्रधानमन्त्री

उपाध्यक्ष – गृहमन्त्री

सदस्य सचिव – कार्यकारी निर्देशक

पूर्वतयारी व्यवस्थापन समिति

अध्यक्ष – स्थानीय विकासमन्त्री

सदस्य सचिव – कार्यकारी निर्देशक

उद्धार तथा राहत व्यवस्थापन समिति

अध्यक्ष – गृहमन्त्री

सदस्य सचिव – कार्यकारी निर्देशक

पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण समिति

अध्यक्ष – भौतिक योजना तथा निर्माणमन्त्री

सदस्य सचिव – कार्यकारी निर्देशक

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति

अध्यक्ष – प्रमुख जिल्ला अधिकारी

सदस्य सचिव – स्थानीय विकास अधिकारी

पूर्वतयारी उपसमिति

अध्यक्ष – सभापति, जिल्ला विकास समिति वा

निजद्वारा मनोनित सदस्य

सदस्य सचिव – स्थानीय विकास अधिकारी

उद्धार तथा राहत उपसमिति

अध्यक्ष – प्रमुख जिल्ला अधिकारी

सदस्य सचिव – स्थानीय विकास अधिकारी

स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति

अध्यक्ष – प्रमुख, नगरपालिका/ अध्यक्ष गा. वि. स. अध्यक्ष

सदस्य सचिव – प्रमुख कार्यकारिणी अधिकृत, नगरपालिका/ सदस्य सचिव गा. वि. स.

पुनर्स्थापना तथा पुनर्निर्माण उपसमिति

अध्यक्ष – भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय

अन्तर्गत वा जिल्लास्तरीय निर्माण कार्यसंग

सम्बन्धित कार्यालयका प्रमुख

सदस्य सचिव – स्थानीय विकास अधिकारी

Important Information

Reporting

For fire, rescue or medical emergency, dial 101 for Kathmandu Valley. For other region see list below

Roshan

काठमाण्डौं भित्र आगो लागेमा, उद्धार अथवा आकस्मिक उपचारको लागि १०१ मा फोन गर्नुस्। अन्य स्थानको लागि तल दिइएको सुची List हेर्नुस्।

Evacuation

Close doors and windows before leaving .

कोठा छाड्नु अघि भ्याल ढोका बन्द गर्नुहोस्।

Roshan

Firefighting

Stop fighting fire when it has reached the ceiling .

आगोले दलिन छुने बित्तिकै आगो
निभाउने काम बन्द गरेर कोठा
बाहिर जानुहोस्।

Roshan

Firefighting

How to use a fire extinguisher.

Extinguisher प्रयोग गर्ने तरिका

- १ माथिको पीन निकाल्नुस् ।
- २ बिको निकाल्नुस् र आगो लागेतिर तेसाउनुस् ।
- ३ बिंडलाई बेस्सरी थिच्नुस् ।

Roshan

